

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2015

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БІЛАС І.Г., БІЛАС А.І. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У СУЧАСНУ ЮРИСПРУДЕНЦІЮ ТА ЇЇ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЮРИСТІВ	5
КУРКО М.Н., БІЛЕНЧУК П.Д., ЯРМОЛЮК А.А. НАУКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ: ВИТОКИ, ВІХИ, ІСТОРІОГРАФІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ	17
МАЦЬКЕВИЧ М.М. СУДОВА СИСТЕМА НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПАНУВАННЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ: ІСТОРІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ	23
ЯСІНСЬКА М.І. УРОКИ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ В ОЦІНЦІ С. ШЕЛУХІНА І СУЧАСНІСТЬ	26

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ПОПОВА С.М. ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ	30
СОЛОВЕЙ Н.С. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	36
СОЛОМАХА А.Г. СТАНОВЛЕННЯ М.М. ЦИТОВИЧА ЯК ВЧЕНОГО-ПОЛІЦЕЇСТА: ВІД ГІМНАЗІЇ ДО МАГІСТЕРСЬКОГО СТУПЕНЯ	39
ЧАПАЛА О.Ю. ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	47
ПОНОМАРЬОВ С.П. ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	51
ІЛЬНИЦЬКИЙ О.М. ОСНОВНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ	54
КРОЛЕНКО Д.Ю. РОЛЬ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН ЯК УЧАСНИКІВ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ	58

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ГУЛА А.Ф. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОННОСТІ, ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	61
УВАРОВ В.Г. МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА.....	67
СИЧЕВСЬКИЙ В.В. ПРАВОВА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ НАЛЕЖНОСТІ ТА ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	73
БРЯЩЕЙ Р.І. ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ БЕЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	79
БОГОНЮК Г.І. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ.....	85
БУШЕНКОВА К.В. ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ СЕРИЙНЫХ УБИЙЦ.....	91
КОНЧУК Н.С. ПЕРЕХІД НА БІК ВОРОГА ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ.....	98
КОРОЛЬ В.В. ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ЯК СКЛАДОВА ЗАСАДИ ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	104
ДЕГТЯРЬОВ С.Є. ПЕРЕХІД НА БІК ВОРОГА ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ.....	111
МАШЛЯКЕВИЧ Д.С. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АБСОЛЮТНИХ ТА ВІДНОСНИХ ПОКАЗНИКІВ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ЗА 2005–2015 РОКИ	117
ПАРШАК С.А. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	126
ЧЕКОТИЛО В.І. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОПИТУ ЕКСПЕРТА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	131

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

СУПРУН О.М. ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	136
БЛОКУР Є.І. УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	141

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

ЧЕРНОВСЬКИЙ О.К. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ	147
--	-----

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КІЦЕНКО В.С. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ	154
ВАСИЛЬЧУК С.С. СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА СПРАВЛЯННЯМ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ.....	158
ШПИТКО М.М. УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ АУДИТУ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ	162
ШУЛАТОВА І.С. ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІСЦЕ У ДЕРЖАВНОМУ МЕХАНІЗМІ.....	168

РЕЦЕНЗІЇ, КОМЕНТАРІ

БАСАЙ В.Д. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ “СУЧАСНА СУДОВА ПСИХОЛОГІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ”, ПІДГОТОВЛЕНУ КАНДИДАТОМ ЮРИДИЧНИХ НАУК ЧЕРНОВСЬКИМ О.К.	175
--	-----

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У СУЧАСНУ ЮРИСПРУДЕНЦІЮ ТА ЇЇ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЮРИСТІВ

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БІЛАС Андрій Іванович - пошукач Національної академії внутрішніх справ, начальник Дрогобицької міліції Львівського обласного управління внутрішніх справ, полковник міліції

У статті розглядаються та аналізуються сучасні міжнародно-правові проблеми сутності предмету науки загальної теорії держави і права та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів міжнародників. Автор статті висвітлює філософсько світоглядні підходи з'ясування сутності сучасної держави і права у системі міжнародних координат з позицій гуманістичних цінностей, їх роль у реалізації природних прав людини і забезпеченні міжнародних правових стандартів у міждержавних відносинах сьогодення. Акцентується увага на методології викладання теорії держави і права та її призначення у фундаментальній юридичній підготовці фахівців міжнародного права в освітній системі сучасної України.

Ключові слова: *теорія держави і права, гуманістичні цінності, міжнародні правові стандарти, порівняльно-правовий аналіз, міжнародні відносини, праворозуміння, методологія викладання, фахівець міжнародного права, кваліфікаційно-освітній стандарт.*

Постановка проблеми

У сучасних умовах глобалізації світу, викликів і загроз світовому правопорядку триває пошук ефективних шляхів гармонізації та оптимізації як загальносупільних, так і міжнародних відносин. При цьому процес формування загального праворозуміння у фахівців міжнародного права вимагає нового осмислення сутності державно-правових явищ на основі філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних ціннос-

тей. Це спонукає до пошуку та розширення методологічних форм дослідження предмету фундаментальної юридичної науки загальної теорії держави і права, її пізнання та ґрунтовного засвоєння шляхом міжнародно-порівняльного аналізу державно-правових реалій, поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, тлумачення та реалізації права.

Аналіз досліджень та публікацій

Осмислення сутності та аналіз предмету науки загальної теорії держави і права у системі сучасної юридичної освіти проводиться в дослідженнях і роботах відомих вітчизняних науковців: В.В. Копейчикова, М.І. Козюбри, М.В. Костецького, Л.А. Луць, С.В. Назаренко, М.П. Орзіха, Л.В. Петрова, П.М. Рабиновича, В.М. Селіванова, О.Ф. Скакун, С.С. Сливки, О.В. Сурілова, так і зарубіжних вчених: С.С. Алексєєва, В.К. Бабаєва, В.М. Баранова, А.Б. Венгерова, С.А. Комарова, В.В. Лазарєва, М.І. Матузова, В.С. Нерсесянц, А.С. Піголкіна, В.Є. Чіркїна та ін. Окреме місце посідає перше монографічне дослідження сучасних методологічних проблем юридичної науки, зокрема загальної теорії держави і права, ґрунтовно проведене українським вченим-правознавцем М.С. Кельманом [1].

Водночас слід зазначити, що в сучасній науці загальної теорії держави і права недостатньо уваги приділено аналізу сучасних

міжнародно-правових проблем сутності її об'єкту та предмету, функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів міжнародників, вдосконалення методології викладання цієї фундаментальної науки та її призначення в юридичній підготовці фахівців міжнародного права в освітній системі сучасної України з метою напрацювання єдиних кваліфікаційно-освітніх стандартів.

Мета статті полягає у спробі автора з нових філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей висвітлити сучасну сутність предмету науки загальної теорії держави і права, розкрити її роль та функціональне призначення у формуванні професійних якостей та юридичних знань державно-правових явищ, поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, тлумачення та реалізації права у студентів, які проходять підготовку за освітньо-кваліфікаційними напрямками фахівців міжнародного права.

У статті з критичних позицій аналізуються усталені підходи та суспільно-ідеологічні стандарти сутності державно-правових явищ, формулюється автором їх сучасне призначення і роль у забезпеченні міжнародного правопорядку, у формуванні праворозуміння фахівців міжнародного права з позицій гуманістичних цінностей, зроблена спроба осмислення та пошуку методологічних форм пізнання студентами науки теорії держави і права як феномену міжнародної юриспруденції та складової частини світової культури як загальнолюдського надбання.

Виклад основного матеріалу

Методологічна криза (у світоглядних підходах, у невмінні застосовувати традиційні методи, у відсутності нових способів і засобів пізнання), наслідки якої все ще відчуваються у вітчизняному правознавстві, значною мірою пояснюється тим, що в науці загальної теорії держави і права був істотно деформований такий важливий механізм її саморозвитку, як методологічне відображення аналізу наукових проблем. Зміст відображеного механізму полягає в тому, що будь-який пізнавальний акт як у наукових, так і у позанаукових (практичних) формах має властивість «звернення»

до самого себе. У цьому відношенні справедливим є визначення Б. Кістяківським методологічного аналізу як «совісті науки» [2, с. 238]. При цьому змістом такого методологічного відображення є не просто співвідношення «об'єкт пізнання – суб'єкт пізнання», а безпосередній зміст цих відносин, їх «практична» сторона, що неминуче призводить до поєднання когнітивних процесів із загальними питаннями про сутність людини, світу і т.п. Але, як свідчить історія, в умовах, коли творчий, нічим не обмежений у своїх сутнісних параметрах, відображений процес заміщується готовими ідеологічними стереотипами, суб'єкт такого пізнання втрачає не просто здатність одержувати адекватне теоретичне знання, а й можливість залишатися моральним суб'єктом.

Характерною рисою нинішнього етапу розвитку вітчизняної юридичної науки є подолання вузько нормативного підходу до осмислення державно-правової реальності, відповідно до якого сформувалися і домінуюча в теорії держави і права фундаментальна теоретична схема, і пануючі концептуально-методологічні установки в правопізнанні загалом [3, с. 3-12]. На відміну від спрощених, ідеологічно заангажованих підходів, що були характерні для радянської правової науки, методологію в сучасній українській юридичній науці намагаються розглядати як складне багатоаспектне утворення.

При цьому слід зазначити, що у методологічних дослідженнях вітчизняних науковців не завжди адекватно відтворюється принцип, що став загальноновизнаним у сучасній науці теорії права і держави. Завжди слід зважати на те, що пізнавальні засоби мають розглядатися у поєднанні з суб'єктом, що їх застосовує. Тобто методологічний аналіз правопізнання передбачає виокремлення особливого предмета – діяльності суб'єкта правопізнання, включеного в певний соціокультурний контекст. Водночас методологія вивчає як правила, методи і принципи наукової діяльності, так і прояви активності суб'єкта, що пов'язані з його світоглядом, соціально-культурними умовами його діяльності, його ціннісними орієнтаціями. При цьому методологія правової науки до певної міри набуває ознак «соціології правової науки», оскільки саме так можна адекватно

розкрити витoki та напрямки активності суб'єкта пізнання, який ні в якій мірі не може розглядатися лише як абстрактна «гносеологічна» сутність.

Саме такий підхід до методології пізнання сутності державно-правових явищ обумовлює специфіку методології викладання науки загальної теорії держави і права в навчальному процесі підготовки фахівців міжнародного права з урахуванням суб'єктів – студентської аудиторії, специфіки їх майбутньої діяльності у сфері міжнародних відносин і різноманіття ціннісних орієнтацій.

Водночас слід брати до уваги досить спірну тенденцію та намагання при вирішенні сучасних методологічних проблем юриспруденції (особливо це проявляється у галузевих науках) – «повернутись до витоків», тобто спертись на традиції «класичної юриспруденції». Часто це відбувається при свідомому нехтуванні тими теоретико-методологічними підходами, що формуються в сучасному світі, як відповідь на новітні риси і виклики правового життя.

Зокрема, в останні роки важливим фактором розвитку як правового життя, так і науки загальної теорії держави і права, стає глобалізація права, тобто посилення єдності в розмаїтості транснаціонального розвитку права як соціального феномена, все більше визначеного не стільки політичними функціями національних держав, скільки спільністю соціального і політичного розвитку сучасних демократій [4, с. 368]. Наслідком цього глобалізаційного процесу права стають не лише процеси гармонізації національних правових систем, а й зближення національних правових шкіл як у частині проблематики досліджень, так і у світоглядно-теоретичних орієнтаціях та методологічних підходах пізнання сутності державно-правових реалій, формування праворозуміння і підготовки фахівців міжнародного права.

Як відомо, у вітчизняному правознавстві панувало принципово інше ставлення до права і правової науки, що пояснювалося методологічним впливом моделі «базис – надбудова». Зокрема, у радянський час з дослідницьких позицій, які перебували у жорстких рамках економічного детермінізму, право ставилося у безумовну залежність

не тільки від економічного базису, а й дуже часто від інших соціальних факторів. Усе це призводило до таких крайніх позицій, коли праву відводилася у суспільстві просто службова роль. Зокрема Д.А. Керімов зазначав про те, що «загальна теорія держави і права у тісній співпраці з іншими сферами наукового знання формулює наукові закони, поняття і визначення державних і правових явищ, які дозволяють не тільки пізнати сутність, зміст і форми держави і права, вдосконалювати їх службову роль у суспільному житті, але й використовувати державу і право для революційного реформування суспільства» [5, с. 136].

Соціальні наслідки такої парадигми безпосередньо відобразились на праворозумінні та кваліфікації вітчизняних юристів, коли така «наукова» позиція відіграла не останню роль у формуванні аналогічних професійних юридичних знань і соціального статусу юридичної професії, коли правознавці вбачали своє професійне завдання в обґрунтуванні ідеологічних установок і в оформленні політичних дій влади.

Слід відзначити, що ідея соціально-економічної детермінації права досить серйозно впроваджувалася у наукову правосвідомість. Відповідні сліди її помітні і в сучасних теоретичних працях, зокрема тих, автори яких безперечно прагнуть висловити новий погляд на правову проблематику і звертаються до новітніх методологічних узагальнень. Так, досліджуючи правову культуру, український вчений С.С. Сливка виходить, зокрема, з того, що форма власності закономірно породжує низку цілком достатньо однозначних наслідків практично у всіх сферах життя суспільства [6, с. 23].

Підкреслимо, що це співвідношення стосується не впливу економіки на право, а установки економічного детермінізму, що закривала перспективи дослідження власної природи і основ розвитку права, викривляючи його соціальну сутність та спотворюючи саму науку загальної теорії держави і права. Аналізуючи сучасний стан правової науки, сприйняття і об'єктивне відображення державно-правових реалій нашого сьогодення, доходимо до висновку, що для її розвитку надзвичайно важливе значення мають на-

прямок, темп та інтенсивність філософського осмислення сутності об'єкту та предмету науки теорії держави і права з позицій загальноціннісних категорій.

Теорія (грецьк. *theoria* – спостереження, розгляд, дослідження) – це система узагальненого достовірного знання про той чи інший «фрагмент» дійсності, котра описує, пояснює і передбачає функціонування певної сукупності об'єктів, що його складають [7, с. 477]. У нашому випадку цим «фрагментом» дійсності є держава і право, система узагальненого знання про котрий стала уособленням найкращого з енциклопедії права та філософії права. Нині теорія держави і права, як зазначає О. Скакун, є міждисциплінарною наукою, вона використовує досягнення як галузевих юридичних наук, так і інших суспільних наук та виконує інтегруючу функцію: по-перше, забезпечує взаємодію різноманітних наук у дослідженні права; по-друге, поєднує результати їх досліджень з елементами філософії права [8, с.24]. Теорія держави і права, як зазначалося, входить у групу загальнотеоретичних та історичних (історикотеоретичних) наук і в силу своїх властивостей займає провідне місце в системі суспільних та юридичних наук. Це пояснюється тим, що:

1. Теорія держави і права є наукою суспільною. Вона відрізняється від природничих та технічних наук об'єктом наукового пізнання, котрим є такі найважливіші суспільні явища, як держава і право. Глибокий зв'язок та взаємодія теорії держави і права простежується з такими суспільними науками як: філософія (використання філософських понять та загальних категорій); соціологія (розгляд держави і права як суспільних явищ з точки зору їх соціального існування); політологія (розгляд держави і права в контексті їх взаємодії з політичною системою суспільства); економіка (розгляд держави і права в контексті їх взаємодії з економічною системою суспільства) та ін.

2. Теорія держави і права є нормативною та вихідною дисципліною для всієї юриспруденції. Вона має на меті надати найширші за обсягом і глибиною знання про державу та право.

3. Теорія держави і права є загальнотеоретичною юридичною наукою, перебуває в

тісному діалектичному взаємозв'язку з історичними науками. Ці науки вивчають державу і право як цілісні взаємопов'язані та взаємодіючі суспільні явища. Водночас, відмінність між теорією держави і права та історичними науками прослідковується, передусім, у тому, що перша вивчає державу і право як абстрактні явища, що не відносяться до певної історичної епохи, країни, держави, мислителя. Разом з цим історичні науки використовують вироблений теорією держави і права поняттєво-категоріальний апарат, у свою чергу, фахівці-теоретики використовують напрацювання істориків, зокрема історичний матеріал для своїх узагальнень. Саме в цьому полягає тісний взаємозв'язок між цими науками.

4. Теорія держави і права є базовою, фундаментальною, методологічною наукою, що формулює загальні поняття, категорії, принципи та закономірності держави і права, які використовуються галузевими, спеціальними, прикладними та іншими юридичними науками. Виступаючи стосовно галузевих і спеціальних юридичних наук як узагальнююча і спрямовуюча наука, теорія держави і права, потрібна також для розроблення достатньо вузьких проблем, які стоять перед цими науками. Вона синтезує і систематизує висновки галузевих знань, включаючи їх до арсеналу власних наукових ідей. Однак це не означає, що висновки теорії обмежуються сукупністю вказаних ідей. У той час, як галузеві юридичні науки акцентують увагу на сучасній державно-правовій практиці, на чинному праві, то дослідження теорії держави і права аж ніяк не обмежені у просторі і часі. Тому здійснювана нею інтеграція даних усіх юридичних наук сприяє їх взаємозбагаченню, а загальна картина державно-правової дійсності стає правильнішою і цілісною. Разом з тим вирішення багатьох проблем юридичної практики, реформування суспільних відносин, забезпечення законності дій різних суб'єктів права, вдосконалення механізму правового регулювання одержують адекватне, об'єктивне наукове обґрунтування [9, с. 32-33].

Об'єкт та предмет як визначальні характеристики теорії держави і права. Кожна наука має свій об'єкт та предмет пізнання, які тісно взаємодіють та співвідносяться, але по-

вністю не співпадають. Об'єкт – філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта (Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 439).

Об'єкт науки – це те, що підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів. Процес вивчення об'єкту виражається в побудові його уявної наукової моделі, що розглядається у вигляді цілісної системи понять і сутнісних властивостей.

Об'єкт пізнання слід відрізнити від його предмету. Під предметом розглядають частину, певну сторону об'єкту, те, на що спрямована пізнавальна діяльність науки. Змістовними щодо проблеми розмежування об'єкту та предмету науки є напрацювання В. Нерсисянца, який вважає, що об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. В процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні сутнісні властивості, ознаки і характеристики об'єкта дослідження, про закономірності його генези, функціонування і розвитку.

Наукове (теоретичне) пізнання є творчим процесом глибокого пізнання об'єкта вивчення в мисленні, у створенні його уявного образу (моделі) у вигляді визначеної системи понять про сутнісні властивості даного об'єкта. Ці вихідні сутнісні властивості об'єкта (у їх поняттєвому вираженні) і є предметом науки [10, с.3].

У юридичній науці проблема розмежування об'єкту та предмету є також методологічно важливою, адже, як слушно зазначає В. Сирих, визнання об'єкта загальної теорії права в якості її відносно самостійного елемента, відмінного від того, що розуміється предметом даної науки, має принципово важливе значення. Саме за допомогою цієї категорії визначається коло явищ і процесів об'єктивної реальності, з пізнанням яких починається складний і очікуваний помилками і оманами процес пізнання предмета науки [11, с. 97].

На думку В. Шабаліна, зміст об'єкта теорії держави і права – це фактично вся існуюча в тій чи іншій країні державно-правова надбудова, що включає в себе всі державні і правові інститути, правові норми, правовідносини, правопорядок, правотворчість, правозастосування і т. ін. [12]. В. Сирих під об'єктом теорії держави і права розуміє сукупність механізму держави, норм права, юридичної, політичної, а також соціальної практики, в тій частині, в якій вона впливає на політико-правові явища і процеси [13, с. 113].

Підхід В. А. Шабаліна та В. М. Сирих щодо визначення змісту поняття «об'єкт теорії держави і права», на нашу думку, потребує уточнення, адже об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність науки в її абстрактному вигляді; відповідно під предметом розглядають частину, певну сторону, сукупність знань про об'єкт пізнання. Отже, категорія «об'єкт» є ширшою ніж «предмет», відповідно механізм держави, норма права, правовідносини, правопорядок, правотворчість, правозастосування, загалом юридична, політична, а також соціальна практика, в тій частині, в якій вона впливає на політико-правові явища і процеси, є елементами предмету теорії держави і права.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що об'єктом теорії держави і права є самі держава і право, як взаємопов'язані та взаємодіючі явища соціокультурної реальності. Держава і право як об'єкт теорії держави і права розглядаються фахівцями-теоретиками як явища абстрактні, безпосередньо не пов'язані з конкретними прикладами. Держава і право, як відомо, є об'єктом пізнання різноманітних гуманітарних наук (філософії, політекономії, соціології, політології та ін.), але вони вивчають державу і право лише в прикладному плані, в тому обсязі, який їм потрібен для більш глибокого пізнання предмету своєї науки.

Як і кожна наука, теорія держави та права має свій предмет. Терміном «предмет» охоплюється саме та сторона суспільно-політичного життя, яку з'ясовує ця наука. Саме предмет визначає самостійність науки, її специфічні властивості та місце у сфері пізнання. Поняття предмету не є природним досягненням. Думка про право не є чимось

таким, чим кожен володіє безпосередньо; лише правильне мислення є знання і пізнання предмета, і наше пізнання повинно бути науковим [14, с. 19].

Водночас слід погодитись з думкою І. Честнова, який зазначає, що уявлення про сутність і зміст предмета теорії держави і права залежить від цілої низки обставин: від об'єкта; рівня накопичених знань; потреб суспільства у вивченні тієї чи іншої сторони юридичної дійсності; політичної кон'юнктури (наприклад, від впливу західної ідеології); фінансування наукових досліджень; ступеню інституціалізації теорії держави та права (наприклад, від включення її в державний освітній стандарт); «переваг» суб'єкта пізнання (наприклад, від типу праворозуміння, наукового напрямку, до якого належить суб'єкт) [15, с. 16-17]. Предмет загальної теорії держави і права створюється практично всією системою юридичних наук і пояснюється це тим, що галузеві та інші юридичні науки вивчають окремі сфери, сторони держави і права або історію державно-правового життя і не можуть дати цілісного і повного уявлення про державно-правову організацію суспільства.

У сучасній юридичній науці існують різноманітні підходи щодо визначення змісту предмета теорії держави і права. Так, на думку М. Марченко, основу предмета теорії держави і права складають загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування держави і права, ... [16, с. 11].- О. Скакун вважає, що предметом теорії держави і права є об'єктивні властивості держави і права, основні та загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування державних і правових явищ [17, с. 36]. Автори академічного курсу (О. Копиленко, О. Зайчук, Н. Оніщенко та ін.) розглядають предмет теорії держави і права як дослідження держави і права в якості специфічних суспільних явищ, загальні закономірності їх виникнення, призначення і функціонування, їх сутність, типи, форми, функції, структура і механізм дії, взаємовідносини між собою та правовідносини з іншими суб'єктами суспільного життя, основні державно-правові категорії, спільні для всіх галузей юриспруденції, а також осо-

бливості державно-політичної і правової свідомості та правової культури [18, с. 23].

Закономірності, що вивчаються теорією держави та права мають об'єктивний характер, тобто не залежать від волі і свідомості конкретної людини. Ці закономірності залежать від ступеня розвитку суспільства та історичного періоду його функціонування. Теорія держави та права не ставить перед собою завдання вивчити всі сторони діяльності держави, зміст конкретних юридичних норм, практику їх застосування та ін., таке завдання виконує вся система юридичних наук.

Практичне значення оволодіння основними поняттями теорії держави та права полягає в тому, що знання загальних закономірностей дозволяє: 1) заздалегідь розпізнати головні тенденції розвитку державно-правових інститутів та процесів у сучасному світі; 2) прогнозувати їх подальший розвиток і трансформацію; 3) вдосконалювати норми міжнародного права, як універсальний регулятор міждержавних та міжнародних відносин; 4) запобігати міжнародним конфліктом; 5) своєчасно виявляти та усувати загрози й виклики сучасному світовому правопорядку; 6) забезпечувати мирне міждержавне та міжнародне співіснування.

Отже, проаналізувавши вказані вище підходи щодо визначення змісту предмета теорії держави і права, можна зробити висновки, що під предметом цієї юридичної науки фахівці-теоретики розглядають загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, інших державно-правових явищ. Загалом слово «закономірність» характеризує причинні зв'язки, залежності, кореляції, що виявляються в природному та соціальному світі [19, с. 220].

На думку С. Комарова, зміст поняття «закономірність» слід розглядати через вивчення зв'язків між явищами і процесами, що відбуваються в об'єктивній реальності. Отже, закономірність, за С. Комаровим, – це: 1) зв'язки причинно-наслідкової залежності одних явищ (процесів) від інших, зв'язки взаємодії; 2) зв'язки об'єктивні, ті, що відбуваються в світі незалежно від волі і свідомості людей; 3) зв'язки необхідні, ті, що

складаються неминуче, відбуваються в світі, не можуть виникати випадково, наприклад, економічне панування в суспільному виробництві певної групи людей невідворотно тягне і політичне панування цієї ж групи; 4) зв'язки загальні, ті, що мають розповсюдження в різні епохи, в різних країнах і у різних народів, які характеризують дані явища (процеси) в суттєвих (основних) рисах; 5) зв'язки стійкі, ті, що існують невизначено тривалий час, а отже, і не можуть зникнути, зруйнуватись під дією інших явищ (процесів), так чи інакше пов'язані (взаємодіють) [20, с. 6-7].

Для теорії держави і права, зазначає С. Комаров, у системі універсальних зв'язків важливими є не всі їх сторони, а лише ті, що пояснюють властивості даних інститутів як особливих (специфічних) явищ суспільного життя, що відрізняються від усіх інших явищ. Відповідно, закономірностями в теорії держави і права є об'єктивні, необхідні, стійкі зв'язки державно-правових явищ між собою і з іншими суспільними (соціальними) явищами, зв'язки, які відтворюють (породжують) якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [21, с. 6-7].

Комплексний аналіз специфічних державно-правових закономірностей здійснив П. Рабінович. Так, слушною є спроба автора розкрити загальне поняття державно-правової закономірності, механізм прояву соціальних та економічних закономірностей у правовій сфері, а також здійснити класифікацію державно-правових закономірностей. Зокрема, всі державно-правові закономірності П. Рабінович класифікував на такі види: 1) за системним розташуванням у соціальному просторі (зовнішні і внутрішні); 2) за історичними межами дії (всезагальні, загальні і особливі); 3) за ступенем охоплення державно-правової сфери (загальні і приватні); 4) за типом зв'язків державно-правових явищ (генетичні і структурно-функціональні); 5) за формою здійснення (статичні і динамічні) [22, с. 165-166].

У цілому, погоджуючись із запропонованою П. Рабіновичем класифікацією державно-правових закономірностей, С. Алексєєв пропонує дещо інші підходи щодо класифі-

кації зазначених закономірностей, а саме: 1) загальні закономірності виникнення і розвитку права; 2) загальні структурно-функціональні закономірності права; 3) спеціальні закономірності виникнення і розвитку права; 4) спеціальні структурно-функціональні закономірності права. Серед конкретних закономірностей права С. Алексєєв виділяє такі: 1) підвищення в праві рівня нормативних узагальнень; 2) підсилення спеціалізації права, розвиток структури права; 3) удосконалення, зміцнення юридичних механізмів, що їх забезпечують; 4) закономірні зв'язки між загальними дозволами і нормами, що забороняють, загальними заборонами і нормами, що уповноважують [23, с. 537].

Теорія держави та права вивчає, як слушно зазначає С. Комаров, не всі закономірності, розвитку держави та права, а лише загальні, основні, такі, що визначають державно-правову будову в цілому. Такими, на думку вченого, є: закономірності виникнення держави і права, зміни їх історичних типів; розвиток сутності і змісту держави та права; механізм, внутрішні і зовнішні функції держави; призначення апарату публічної влади, ознаки держави та права, основні закономірності побудови системи державних органів; загальні принципи демократії, законності і правопорядку; призначення і функції права, межі правового регулювання.

Загальні закономірності, – це такі необхідні, причинно обумовлені зв'язки і відносини, які визначають розвиток держави та права, однаково властиві всім типам держави та права. Однак ці закономірності специфічно втілюються в кожному їх типі, у той же час кожному історичному типу притаманні «власні» загальні закономірності, які також є предметом розгляду теорії держави та права. Інші приватні закономірності аналізуються в спеціальних юридичних науках [24, с. 10].

Основні загальні закономірності є фундаментальними і універсальними закономірностями, оскільки вони однаково притаманні різним державам та їх правовим системам. Так, закономірностями сучасного розвитку держави є: збільшення обсягу загальносоціальних справ, які виконує держава; активне входження до міжнародних організацій та

міждержавних об'єднань, додержання принципів і норм міжнародного права; посилення орієнтації на забезпечення прав людини; новий підхід до співвідношення функцій держави і права; нове співвідношення держави і суспільства, за яким держава створює умови (правила гри) для розвитку громадянського суспільства і безпосередньо не втручається у його діяльність; гнучкість у видозмінах і сполученнях інститутів держави.

Теорія держави та права вивчає не тільки закономірності, а й результати їх дії у вигляді тих чи інших сторін правової реальності, тобто опосередковані дії закономірностей (наприклад, невідворотність відповідальності – правовий принцип зумовлений такою закономірністю держави, як застосування засобів юридичної відповідальності) [25, с. 37].

Теорія держави та права має ряд особливостей, що дають можливість відокремити цю науку від інших загальнотеоретичних дисциплін:

1. Закономірності, що вивчаються теорією держави та права властиві державі і праву одночасно, що зумовлюється єдиною метою існування державно-правових явищ – упорядкування суспільних відносин, так і для держави і права окремо, тому що кожне з цих явищ має самостійний характер.

2. Закономірності, що вивчаються теорією держави та права виступають у якості загального для держави та права і в якості особливого для суспільства в цілому. Це визначається наявністю інших, окрім держави та права, елементів суспільства.

3. Оскільки держава і право функціонують у рамках суспільства і безпосередньо залежать від розвитку суспільства, то теорія держави та права визначає ті закономірності розвитку суспільства, що безпосередньо впливають на розвиток державно-правових явищ.

4. Оскільки основу суспільних відносин складає економічна система, то теорія держави та права визначає закономірності взаємного впливу економічних та державно-правових відносин.

5. Вивчення закономірностей держави та права як основних засобів здійснення політичної влади, а також існування в суспільстві інших органів та організацій, що здійснюють

політичні функції, визначає необхідність дослідження закономірностей взаємодії держави та інших елементів правової системи суспільства (політичні партії, рухів, громадських організацій).

6. Призначення держави як основного засобу регулювання відносин між людьми визначає необхідність дослідження закономірностей таких соціальних категорій, як правова свідомість, правова культура, правовідносини, правопорядок та юридична відповідальність.

У теорії держави і права існують різноманітні підходи щодо класифікації закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави і права як основи, ядра предмету теорії держави і права. Так, деякі науковці (А. Корольов, Л. Явич) їх розмежовують на загальні та специфічні [26, с. 20]. Загальними закономірностями є тому, що вони властиві державі і праву як цілісним суспільним явищам, і в той же час вони є специфічними по відношенню до загальних закономірностей суспільства в цілому [27, с. 20].

Закономірності також можна класифікувати на ті, що в рівній мірі поширюються на державу і право, а з іншого – ті, що властиві тільки державі чи тільки праву. Перші розглядаються як загальні, а другі – як особливі закономірності. При цьому в якості особливих закономірностей поряд з традиційними закономірностями інколи розглядають правові принципи, а в якості загальних закономірностей у предмет теорії держави і права включаються поряд з «чистими» закономірностями виникнення, розвитку та становлення держави і права, здійснюючи на них безпосередній вплив економічні, політичні та інші об'єктивні соціальні закономірності [28].

Водночас слід зазначити, що держава та право є відносно самостійними елементами суспільства і без розуміння специфічних закономірностей, які притаманні лише їм як єдиній системі, не можна зрозуміти і скласти цілісного уявлення як про загальні державно-правові явища, так і окремі державно-правові інститути. Вивчення специфічних закономірностей держави і права й складає завдання теорії держави та права.

Не заперечуючи значення виділення

закономірностей при характеристиці предмета теорії держави і права, слід звернути увагу на думку Ю. Оборотова щодо значення випадковостей в існуванні права і держави, тільки через призму яких і можна, як правило, з'ясувати всю багатоманітність державних утворень і правових культур, проникнути в специфіку окремої держави і особливостей її правової системи [29, с. 13]. Саме тому в якості предмета теорії держави і права слід розглядати, зазначає Ю. Оборотов, систему знань про закономірності і випадковості виникнення, розвитку та функціонування держави і права, їх ролі в сучасних цивілізаціях і культурах [30, с. 13].

Водночас, слід зазначити, що в юридичній науці існують й інші думки щодо визначення змісту предмета теорії держави і права. Наприклад, П. Раянов до предмету теорії права і держави відносить також систему основних понять юриспруденції. У першу чергу, мова йде про поняття держави і права [31, с. 9].

Узагальнюючи різноманітні підходи щодо визначення змісту предмета теорії права і держави в цілому, їх можна звести до двох. Прихильники першого підходу (В. Бабаєв, Д. Керимов, В. Козлов, В. Нерсесянц, А. Піголкін та ін.) відстоюють концепцію розмежування предмету теорії держави і теорії права. Так, досліджуючи проблеми предмету і методології теорії права, В. Козлов дійшов до висновку, що ідея нерозривного зв'язку держави та права обмежує предметну сферу теорії держави і права закономірностями, загальними для держави та права. У результаті цього, власні закономірності права, закріплені в суспільній системі, відійшли на задній план, а взаємозв'язок між державою і правом став тлумачитися як причинно-наслідкова залежність права від держави. При цьому підкреслюється, що це веде до пріоритету державної влади над правом, соціальною справедливістю, моральними принципами. Саме тому В. Козлов пропонує відмовитися від штучного об'єднання теорії держави та права в складі загальної теорії і виділити теорію права в самостійну науку зі своїм предметом [32].

Д. Керимов в монографії «Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права» відстоює ідею щодо розмежування

предмета теорії держави та теорії права, підкріплюючи її такими аргументами. Загальна теорія права включає в себе ряд напрямків, які слід розподілити на основні і неосновні. Різниця між першими і другими полягає в тому, що вони іманентно притаманні предмету даної науки, їх відсутність означає позбавлення загальної теорії права самостійності.

Стосовно неосновних напрямків загальної теорії права, то вони більш рухливі, по мірі дозрівання можуть вийти за рамки даної науки і набути самостійного існування, скласти самостійні галузі правового знання. Так, наприклад, аксіологія права, психологія права, порівняльне правознавство, що нині розвиваються в рамках загальної теорії права, з часом, при відповідному саморозвитку, з досягненням відповідного рівня і достатніх наукових знань, можуть набути самостійного значення, перевтілитись в самостійні галузі права. Узагальнюючи викладене, зазначає Д. Керимов, предметом загальної теорії права є правова дійсність, загальні і специфічні закономірності її розвитку, на основі пізнання і використання яких розробляються фундаментальні проблеми, що мають методологічне значення для галузевих юридичних наук [33, с. 25].

Протилежну точку зору мають прихильники другого підходу (В. Лазарєв, С. Липень, М. Матузов, А. Малько та ін.), які відстоюють єдність предмета теорії права і теорії держави і вважають невиправданими існуючі в юридичній науці спроби розмежувати теорію держави від теорії права [34, с. 9]. Вважаємо, що слід погодитися з прибічниками другого підходу щодо єдності предмета теорії права та теорії держави, як складових елементів об'єкта цієї юридичної науки. Зазначене підтверджується такими аргументами:

1) політико-юридичний характер держави, що характеризує державу як, передусім, правову категорію, а отже, й необхідність дослідження юридичною наукою теорії держави, зокрема її загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування.

Якщо наука в цілому вивчає закономірності розвитку природи і суспільства, то предметом науки теорії права і держави,

зазначає А. Бобильов, є загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування права і держави. Це означає, розвиває власний умовивід А. Бобильов, що теорія права і держави вивчає виникнення права і держави; взаємозв'язок права і держави; їх характерні ознаки, форми, сутність, зміст; місце і роль права і держави в житті суспільства і його політичній системі; правосвідомість; законність; законодавчий процес; правомірну поведінку; юридичну відповідальність та інші блоки питань, які безпосередньо пов'язані з державно-правовим життям суспільства [35, с. 18].

2) спільність виникнення та історичного розвитку держави і права. Мова йде про те, що переважна більшість науковців розглядає процес виникнення (походження) держави і права в діалектичній єдності та взаємозв'язку. Так, на думку А. Бобильова, і правові системи, існуючі в світі, власне становлять собою державно-правові системи, оскільки вони характеризують не тільки стан і взаємозв'язок галузей права, систему законодавства, але й сукупність правових установ у державі, зокрема, систему судових органів, їх взаємодію з іншими гілками влади [36, с. 22-27].

3) діалектичний зв'язок та взаємодія функціонування держави і права. Йдеться про те, що сама держава (компетентні державні органи) встановлює правові норми, відповідно право закріплює правовий статус органів державної влади, визначає межі дозволеної, забороненої та обов'язкової поведінки. Якщо право є порядком у суспільстві, то держава встановлює та підтримує цей порядок [37, с. 17]. Держава і право становлять єдність соціальної цілісності й поділу, служать формами реалізації управління у соціально диференційованому суспільстві, зумовлюють одне одного, перебувають у відносинах взаємопроникнення [38, с. 36]. Право як засіб соціального управління та культурна цінність проявляється в суспільних відносинах між різними суб'єктами, відповідно держава повинна забезпечити охорону цих відносин, бути відкритою для людини, груп, суспільства загалом;

4) необхідність єдності понятійно-категоріального апарату юриспруденції в межах однієї науки – теорії держави та права. Зна-

чна кількість понять, категорій теорії держави та теорії права взаємозалежні та взаємодоповнюючі (наприклад, правова держава, громадянське суспільство, правова система та ін.).

Узагальнюючи існуючі серед фахівців-теоретиків різноманітні підходи щодо визначення предмету теорії держави і права, а також власну точку зору, предмет теорії держави і права можна визначити як систему основних понять та категорій юридичної науки, загальних та специфічних закономірностей, випадковостей виникнення, розвитку та функціонування держави і права, а також інших пов'язаних з ними явищ.

Висновки

Беручи до уваги те, що держава виступає основним суб'єктом у міжнародному праві та міжнародних відносинах, ґрунтовне вивчення об'єкту, предмету, загальних закономірностей і змісту теорії держави і права майбутніми юристами-міжнародниками стає запорукою успішного засвоєння комплексу як загальноюридичних, так і галузевих і спеціальних дисциплін, які обумовлюють якісну підготовку спеціалістів з міжнародного права.

Таким чином, підсумовуючи проведений аналіз, слід зазначити, що в сучасних умовах існуючої в Україні системи підготовки юридичних кадрів, особливо фахівців міжнародного права, докорінно зростає роль у функціональних підходах методології пізнання науки загальної теорії держави і права як основи для формування нового бачення праворозуміння та сприйняття державно-правових явищ як цілісної системи сучасного міжнародного правопорядку.

Засвоєння фундаментального курсу є необхідною передумовою подальшого успішного опанування галузевих, спеціальних і прикладних юридичних дисциплін, що сприятиме розвитку абстрактного юридичного мислення майбутніх фахівців міжнародного права. Ця наука досліджує основні і загальні закономірності розвитку права і держави; її висновки, загальнотеоретичні положення є основою для вирішення спеціальних питань галузевих юридичних наук. Виробляє загальні методи і принципи піз-

нання, поняття і категорії, на які спираються інші юридичні науки, що керуються методологічними положеннями теорії права і держави.

Навчальний процес повинен будуватися навколо досконалого засвоєння загально-визначальних закономірностей становлення, формування і функціонування права і держави та категоріально-понятійного апарату юриспруденції, оскільки поняття і категорії держави і права є загальними для всіх юридичних наук і навчальних дисциплін. Студент повинен: 1) здобути узагальнені систематизовані знання про структурування і розвиток правових і державних явищ та процесів, методів їх пізнання, що є однаково властивими різноманітним державам і їх правовим системам; 2) оволодіти понятійно-категоріальним апаратом і вміти вільно оперувати загальною юридичною термінологією, спиратися на неї у подальшому навчанні та практиці; 3) знати межі впливу держави та її призначення як похідної від загальносупільних потреб та інституту для створення рівних можливостей; 4) сприймати право як універсальний регулятор суспільних відносин, за допомогою якого можна розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, реалізувати права і свободи людини, притягувати до відповідальності у разі їх порушення; 5) орієнтуватися у національному та міжнародному законодавстві, знати основні кодекси, закони і підзаконні акти, міжнародні угоди, їх структури та суб'єктів видання; 6) розуміти й знати сутність та процеси реалізації норм права, включаючи їх тлумачення і ефективність дії; 7) формувати професійну правову свідомість та правову культуру; 8) усвідомлювати сутність законності та її дотримання у практичній діяльності; 9) набути навичок правильно використовувати права, виконувати обов'язки, додержуватися заборон, тлумачити нормативні приписи законів та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів, застосовувати їх до конкретних ситуацій; 10) розуміти потребу гармонізації національного законодавства України з нормами міжнародного права та знати шляхи її реалізації; 11) сформувати у юристів-міжнародників гуманістичне правове мислення, здатність професійно забез-

печувати реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини.

Література

1. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології.- Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2011.- 492 с.
2. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права.- С. 238.
3. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В.Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції. (Харків, 13-14 грудня 2002 р.) / упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевой.- Х.: Право, 2003.- С. 3-12.
4. Валлерстейн И. Конец знакомого мира: Социология 21 века / И. Валлерстейн; [пер. с англ].- М.: Логос, 2004.- С. 368.
5. Керимов Д.А. Общая теория государства и права: предмет, структура, функции.- С. 136.
6. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) / С.С. Сливка.- Львів: ЛІВС, 2000.- С. 23.
7. Философский словарь/Под ред. Фролова И. Т. – М., 1986. – С. 477.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – С. 24.
9. Теорія держави і права в системі юридичних наук//Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник/За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 32–33.
10. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов/Под общ. ред. академика РАН, д. ю.н., проф. В. С. Нерсеянца. – М.: Норма, 2004. – С. 3.
11. Сырых В. М. Логические основания общей теории права.–Т. 1. Элементный состав. – М.: Норма, 2000. – С. 97.
12. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения.– Саратов, 1972
13. Сырых В. М. Теория государства и права: Ученик для вузов. – 5-е изд., стер. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. – С. 113
14. Гегель Г. Ф. Ф. Философия права//

Соч.–Т. 8.–С. 19.

15. Честнов И. Л. Теория права и государства как наука – М.: Спартак, 1998. – С. 16–17.

16. Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 11.

17. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6-ти. томах.– К.: Вид-во “Юридична енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004.–Т. 6. – С. 36; Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник/Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – С. 10.

18. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник/За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 23.

19. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.– С. 220.

20. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 6–7.

21. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 6–7.

22. Рабінович П. М. Основи теорії права і держави: Вид. 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – С. 165–166.

23. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М.: “Статут”, 1999. – 712 с.

24. Комаров С. А. Теория государства и права: Учебник. 6-е изд., дополненное. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2001. – С. 10.

25. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6-ти. томах. – К.: Вид-во «Юридична енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004.–Т. 6. – С. 37.

26. Теория государства и права/А. И. Королев и Л. С. Явич. – Л.,1987. – С. 20.

27. Теория государства и права/А. И. Королев и Л. С. Явич. – Л.,1987.– С. 20.

28. Общая теория государства и права//Отв. ред. В. В. Лазарев. – М.,1994.

29. Оборотов Ю. М. Теория держави і

SUMMARY

The article reviews and analyzes the current international legal issues of the essence of the general theory of law science and its functionality in legal understanding of international law lawyers. The author of the article describes the philosophical worldview approaches of the essence of modern state and law in international system of coordinates with the position of humanistic values, their role in the natural rights realization and international legal standards evaluation in international relations today. The article it was emphasized on the methodology of teaching of the theory of law and its purpose in the fundamental legal training specialists of international law in the educational system of modern Ukraine.

права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 13.

30. Оборотов Ю. М. Теория держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 13.

31. Раянов Ф. М. Введение в правовое государство. —Уфа, 1994. – С. 9.

32. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии теории общей теории права. – Л.,1989.

33. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. – 3-е изд., перераб. и доп. М.: СГА, 2003.–С.25.

34. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: Учебник. –М.: Спарк, 1998. – С. 9.

35. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – 2000.–№ 11.– С. 18

36. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – № 11.– 2000. – С. 22–27.

37. Бобылев А. И. Предмет и методология права и государства//Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 17.

38. Скакун О. Ф. Теорія держави і права//Юридична енциклопедія. В 6 – ти томах. – К.: Вид-во “Юридична енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. –Т. 6. – С. 36.

НАУКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ: ВИТОКИ, ВІХИ, ІСТОРІОГРАФІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ

КУРКО Микола Нестерович - доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, проректор Міжрегіональної академії управління персоналом, генеральний директор Президентського університету

БІЛЕНЧУК Петро Дмитрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЯРМОЛЮК Анастасія Андріївна - керівник науково-дослідного центру системних досліджень Інтелектуального форуму «Єдина Європа»

В статті освещаются история становления науки полицейского права, трактование ее современной сущности светиллами украинской, европейской и мировой науки, а также пути приоритетного развития, которые особенно важны в период реформирования милиции и трансформации ее в Национальную полицию Украины.

Ключові слова: історичні витоки формування науки поліцейського права, структура та функції науки поліцейського права, відродження науки поліцейського права.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми

Фундаментальні наукові дослідження історії, теорії і методології поліцейського права в Україні здійснили такі відомі вчені, як: О.Я. Антонович (1887 р.), Н.Х. Бунге (1869-1877 р.р.), І.Т. Тарасов (1874 р.), Н.М. Цитович (1896 р., 1907 р.), які працювали в Університеті Святого Володимира. В новітні часи системний аналіз поліцейського права здійснили провідні вчені вищих навчальних закладів і наукових установ України, такі як: П.П. Михайленко (1963-2008 р.р.), О.О. Поліщук, Г.І. Прокопенко (1995 р.), В.М. Чисніков (1997-2014 р.р.), Ю.С. Шемшученко, Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко (2003 р.), В.Д. Гвоздецький (2007 р.), І.С. Гриценко і В.А. Короткий (2010 р.), І.В. Кріцак (2011 р.), О.М. Бандурка, О.А. Греченко, О.М. Ярмиш (2012 р.) та інші. Однак особливо актуальним розвиток науки поліцейського права є в часи рефор-

мування міліції та перетворення її в Національну поліцію України.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності реального відродження науки поліцейського права та визнання поліцейського права самостійною галуззю українського права, що надзвичайно важливо реалізувати в період формування та становлення повноцінних громадянського суспільства та правової держави, який триває сьогодні в Україні [8, с. 15].

Завданням статті є висвітлення історичного погляду на науку поліцейського права, аналіз її сучасного стану та визначення можливостей її еволюції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історичні витоки формування науки поліцейського права, його засобів, методів і технологій пізнання сутності державотворчих процесів слід шукати в працях, які були написані ще до появи ідей Просвітництва, оскільки вони докорінно змінили як українську, європейську, так і світову юриспруденцію. У ті далекі прадавні часи в юридичному лексиконі для визначення забезпечення «доброго порядку», «справедливого судочинства» в суспільстві і державі почали використовувати словосполучення «влада поліції». Очевидно, що сам термін «поліція» походить від грецького слова «поліс» (місто-держави). Отже, сутність поняття поліція у давніх гре-

ків означало ефективне управління суспільством, управління містом, управління державою, як, до речі, і саму державу. У такому первісному широкому, початковому значенні термін «*politia*» від лат., і грец. *politeia* – означав державний устрій (державна) і використовувався також і у Середні віки як політичний режим, який характеризується світоглядними правовими засобами, методами управління містом, суспільством і державою. Наприкінці Середньовіччя сутність значення цього слова дещо звузилася: ним стали позначати особливу гілку державно-адміністративної влади [28, с. 2]. Слід зазначити, що у наукових працях з проблем управління країною того часу аналізувалися, на думку І.С. Гриценка і В.А. Короткого, передусім питання підвищення ефективності управління містом, суспільством, державою з метою посилення і розширення державної влади, оптимізації збирання різних видів податків, підтримки на належному рівні господарства і загального добробуту людей [23, с. 2]. Головним призначенням поліцейської державної діяльності (управління державою) на той час вважалося забезпечення «щастя громадян», їхньої безпеки та добробуту [16, с. 6]. Водночас, під сутністю і змістом поліцейської влади розумілося як важливий державницький інструмент здійснення турботи держави про добробут людини і суспільства. Відповідно з сутнісною характеристикою самого терміну «поліція» ототожнювалися поняття «внутрішнє управління» і майже всі суспільні процеси, які були пов'язані з внутрішнім державотворчим керівництвом, за винятком управління фінансами, яке виокремлювалося як напрям науки ще раніше (більш детально це висвітлено в праці Вільяма Петті (1623-1687 р.р.) «Трактат про податки і збори» (1662 р.) [21, 22]). Очевидно, що тому й наука управління дістала назву поліцейської науки, яка являла собою консолідовану комбінацію системного опису управлінських справ, заходів і опублікованих у зв'язку з цим наказів, інструкцій та практичних порад і рекомендацій з управління адміністративними діями [2, с. 7; 25].

Аналіз наукових досліджень А.Я. Антоновича [3], Н. Деламара [15], Л. Соммера [26] дозволяють зробити ґрунтовний висновок

про те, що початок науки поліцейського права (згодом назва була змінена – адміністративного права) поклала камералістика (від нім. терміну «*Kameralien*» – «наука державного управління») – наука про фінанси, економіку, господарство, управління. Водночас слід зауважити, що фактично обрії і витоки «старої камералістики» сягають ще у XVI ст. [5, с. 14]

Слід зазначити, подальший розвиток камералістики супроводжувався відособленням окремих наукових галузей і дисциплін, що раніше входили до її складу. Найважливішим стало виокремлення з камералістики науки поліцейського права.

Відомо, що головними представниками поліцейської науки XVIII – початку XIX ст. були І. Юсті (1717-1771 р.р.), У. Пюттер (1725-1807 р.р.), Й. фон Зонненфельс (1732-1817 р.р.) та Г. фон Берг (1765-1843 р.р.) [23, с. 4].

Вище викладене дозволяє стверджувати, що поліцейське право – це навчальна юридична дисципліна, це галузь права, правнича наука і сфера практичної діяльності поліції. Як відомо, дана галузь наукових правових знань реально сформувалася в другій половині XVIII ст. у Пруссії, а потім поширилася і в інших країнах Європи. Безпосереднім предметом науки поліцейського права на той час було внутрішнє управління – управління містом, суспільством, державою. Водночас щодо сутності змісту, засобів і методів науки поліцейського права в той час існували різні думки, позиції і міркування. Зокрема, деякі німецькі юристи називали її «наукою поліції» (Р. фон Моль), французькі юристи (Н. Деламар, Ж. Пеше, Ж. Імберт) – «адміністративним правом», російські вчені (І.Ю. Андрієвський) – «поліцейським правом», а німецький дослідник (Л. Штейн) дав їй назву «наука внутрішнього управління» [30, с. 638].

Цікаво, що Н. Деламар у своєму дослідженні «Трактат про поліцію» у (1722 році) відніс до предмету поліцейського права, окрім суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, громадського порядку, торгівлі, дорожнього господарства, ще й суспільні відносини у релігійній сфері [15].

Відомо, що на межі XIX – XX ст. структура поліцейського права була достатньо

сформованою галуззю юриспруденції і мала такі складові: 1) поняття, сутність і зміст науки поліцейського права, джерела чинного поліцейського законодавства, заходи поліцейського примусу; 2) поліція безпеки (запобігання і протидія злочинам та їх припинення, заходи нагляду за пресою, запобігання і протидія небезпеці, що не залежала від людини, та її припинення тощо); 3) поліція добробуту (освіта, заходи забезпечення матеріального добробуту, заходи сприяння розвитку сільського господарства, торгівлі та промисловості).

У середині XIX ст. – на початку XX ст. функції поліцейського права полягали в забезпеченні безпеки людини, суспільства, громадського порядку, боротьби з правопорушеннями [23, с. 8]. Зокрема, Г. Берг у «Довіднику німецького поліцейського права» здійснив обмеження поліцейської діяльності відповідно до принципу правової держави та звів поняття поліції до рівня забезпечення безпеки [4]. Подібний підхід до визначення сутності поліцейського права втілювався і в законотворчій діяльності деяких європейських держав [1, с. 275-356].

Таке розуміння сутності функцій і завдань діяльності поліції залишилося практично незмінним донині [7, с. 38]. І сьогодні поліція забезпечує державну діяльність, спрямовану на захист безпеки суспільства загалом і кожного громадянина окремо від загроз, ризиків, небезпек, які загрожують спокою і громадському правопорядку, людині, суспільству, державі.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що розвиток правосуддя, судочинства, правопорядку і криміналістичної думки теж безпосередньо пов'язаний зі здобутками науки поліцейського права, оскільки і донині в деяких країнах світу (США, Великій Британії) кримінальне судочинство та криміналістику інколи ототожнюють, на думку В.Я. Колдіна, з поліцейською технікою [18, с. 17]. Зокрема, американський криміналіст Р.М. Перкінс взагалі вважає, що кримінальне судочинство і криміналістика походять від системи поліцейської науки, яка представляє собою системний конгломерат відомостей з наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики і

впорядкованих нормативних правил професійної діяльності поліцейського [20, с. 15-16].

І.Т. Тарасов, у зв'язку з цим, пропонував науково визначити правовідносини, які виникають із спільної поліцейської діяльності урядових і громадських органів, а після цього звузити межі поліцейського права згідно з новою структурою правознавства. Саму ж поліцію він розглядав у вузькому значенні – як діяльність, що забезпечує публічну і приватну безпеку [27, с. 16].

Аналогічної позиції дотримувався і М.М. Цитович, який вважав, що тогочасне поліцейське право з усіх галузей державного управління (у широкому розумінні) має справу лише з внутрішнім управлінням, яке має основним завданням захист осіб, майна і громадського порядку від різноманітних криміногенних загроз, ризиків і небезпек [29, с. 3]. Цілком зрозуміло, що як тоді, так і особливо сьогодні забезпечити безпеку людини, суспільства і держави без використання консолідованих знань криміналістики, спеціальних засобів і методів криміналістичної, поліцейської, детективної, розшукової, оперативної і спеціальної техніки фактично вже обійтись просто неможливо [6, с. 13].

Тому очевидним є той факт, що виникнення, розвиток, формування знань, навиків і умінь у галузі кримінального судочинства і криміналістики безпосередньо сприяла багатоманітна законодавча і аналітична дослідницька база науки поліцейського права. Наукові дослідження у сфері поліцейського права, які були здійснені О.Я. Антоновичем (1887 р.), Н.Х. Бунге (1869 – 1877 р.р.) [23], І.Т. Тарасовим (1874 р.), Н.М. Цитовичем (1896 р., 1907 р.) [24], фактично заклали надійний фундамент не тільки для науки поліцейського права, але і для розвитку криміналістичної думки у Київському університеті, що безпосередньо і привело з часом до формування теоретичних і методологічних основ науки криміналістики, розробки і систематизації засобів пізнання, доказування та розслідування, що в реальності сприяло понад сорок років тому відкриттю на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка кафедри криміналістики [17, с. 23-30].

Висновки та перспективи подальших досліджень

1) базуючись на дослідженнях професора Університету Св. Володимира Афіногена Антоновича, який вважав, що, по-перше, в трактаті Н. Деламара [15] зроблена перша спроба виділити в самостійну науку поліцейське право і, по-друге, «в этом смысле Н. Деламар должен быть назван основателем науки полиции» [3, с. 14];

2) початок науки поліцейського (згодом – адміністративного) права покладає камералістика (від нім. терміна «Kameralien» – «наука державного управління»), – наука про фінанси, економіку, господарство, управління;

3) у середині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. функції поліцейського права полягали в забезпеченні безпеки людини, суспільства, громадського порядку, боротьби з правопорушеннями. Таке розуміння функцій поліції залишилося практично незмінним донині в багатьох країнах світу;

4) наука поліцейського права в Україні розвивалася майже винятково в стінах університетів: Львівського (заснований у 1661 р.), Харківського (1805 р.), Університету Святого Володимира в Києві (1834 р.), Новоросійського в Одесі (1865 р.), Чернівецького (1875 р.);

5) першим очільником кафедри поліцейських та кримінальних законів і першим вченим криміналістом в Україні став Ігнатій Данилович, який одночасно став також і першим деканом юридичного факультету Університету Святого Володимира, створеного у Києві в 1835 році;

6) засоби пізнання та доказування, які розроблені в науці поліцейського права вченими Університету Святого Володимира та іншими науковцями українських вищих навчальних закладів та правничих наукових установ, доцільно вивчати і всебічно використовувати в навчальному процесі, освітній та науковій діяльності і у сфері конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства [9, с. 503; 11, с. 5-7].

Вважаємо, що необхідно в Україні активно відроджувати науку поліцейського права та визнати поліцейське право самостійною галуззю українського права. Потрібно за-

стосувати європейський та світовий досвід, оскільки поліцейське право в країнах Європи вважається однією з найважливіших галузей публічного права, яке досліджується на одному рівні з конституційним, адміністративним, цивільним правом. Але не потрібно забувати й про національні цінності, звичаї та традиції [13, с. 42]. Особливо цікавим є світоглядне бачення науки поліцейського права А. Антоновичем. Він розглядав її як науку, що має чіткі національні риси, яка повинна вивчати «ті правові підстави для діяльності держави, скерованої до створення народного добробуту, які вкорінені в національних особливостях даного народу і являють собою умови його національного розвитку... Подібно до того як поза індивідуальним немає загальнолюдського розвитку, так і поза національним розвитком не може бути спільного розвитку людства. Тільки набравши національних рис, наука поліцейського права слугує інтересам загальнолюдської культури» [3, с. 74].

Вважаємо, що відродження науки поліцейського права надзвичайно важливо здійснювати саме в період формування та становлення справжніх стандартів громадянського суспільства та правової держави, який триває сьогодні в нашій країні [12, с. 440]. Зокрема, К.С. Бельський абсолютно чітко визначив, що поліція та поліцейське право є обов'язковими елементами, без яких неможливе існування правової держави. «Слід пам'ятати, – зазначає К.С. Бельський, – що правова держава розвивається разом із формуванням громадянського суспільства та є фактором удосконалення цього суспільства, забезпечуючи його безпеку. Громадянське суспільство – це суспільство, яке завершує своє формування у межах правової держави з її ідеями пріоритету права, єдності права та закону, верховенства закону і достатньо сильного, кваліфікованого та підпорядкованого закону поліцейського апарату» [14, с. 123]. Ця думка також висловлювалась ще у працях Отто Майєра наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Видатний німецький вчений вказував, що формування правової держави викликає суттєві зміни у діяльності поліції, яка не може застосовувати свої примусові заходи без законодавчого підґрунтя, зосеред-

женого у нормах поліцейського права [19, с. 206]. Потрібно зазначити, що тисячолітні результати досліджень у галузі науки поліцейського права особливо важливі сьогодні у зв'язку з підготовкою Верховною Радою України проекту Закону України «Про Національну поліцію». Це надзвичайно актуально сьогодні, оскільки ще А. Антонович у «Курсі державного благоустрою (поліцейського права)» виклав цілісну доктрину «суспільної підпорядкованості закону» [3, с. 74]. Цікавими для нас сьогодні є і погляди І. Юсті, який, розглядаючи проблеми діяльності держави, спрямованої на забезпечення громадянського добробуту, мав на увазі не тільки адміністративні установи, а й законодавство. Він вважав, що закони повинні відповідати моделі управління та змінюватися у зв'язку зі зміною швидкоплинного життя. Причому І. Юсті справедливо акцентував увагу, що поліція та юстиція є двома частинами одного цілого, а їх існування та розвиток повинні бути забезпечені однаковими органами. Крім того, І. Юсті також вважав, що поліцейські закони повинні чітко узгоджуватися з фінансовими [16, с. 6]. Очевидно, що це питання також є надзвичайно актуальним на сьогодні при розробці законодавчого забезпечення діяльності поліції. В подальших дослідженнях ми більш детально розглянемо пріоритетні напрями використання результатів наукових положень поліцейського права в освітній, науковій і практичній діяльності [10, с. 15] Нової поліції України, а також розглянемо концептуальні засади формування сучасного законодавчого забезпечення діяльності поліції, його сутності, змісту, структури тощо.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права. – М., 1994. – с. 275-356.
2. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т.5: Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко; відп. редактори Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов. – К. 2003. – с. 7.
3. Антонович А.Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – К., 1890. – с. 74.
4. Berg G.H. Handbuch des Deutschen Polizeirechts. 7 Teile / G.H. Berg. – Hannover, 1799-1809.
5. Біленчук П.Д. Наука поліцейського права в українському державотворенні / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 7 (1024). – с. 14.
6. Біленчук П.Д. Оперативно-розшукове забезпечення судочинства / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 4 (1021). – с. 13.
7. Біленчук П.Д. Трансформація функцій поліцейських структур країн світу і України: традиційні підходи та сучасний погляд. Навч. посіб. / П.Д. Біленчук, О.В. Волошенюк, І.В. Кріцак, Я.Л. Педик, О.О. Шульга. / За ред. П.Д. Біленчука. – К.: КИЙ, 2011. – 82 с.
8. Біленчук П.Д. Поліцейська наука і криміналістика в третьому тисячолітті: системний аналіз / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 13 (1030). – с. 14.
9. Біленчук П.Д. Підготовка юристів нової генерації у XXI столітті: світовий досвід та реалії українського класичного університету / П.Д. Біленчук // Криміналістика: підручник. – К.: Вид. дім «Дакор», 2014. – с. 503-516.
10. Біленчук П.Д. Як осучаснити українську правову реальність? Модернізація вітчизняної правничої освіти, науки і практики в світлі Угоди про асоціацію з ЄС: правові, управлінські та безпекові основи / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 15 (1032). – с. 15.
11. Біленчук П.Д. Концептуальні засади забезпечення органів кримінального судочинства новітніми засобами пізнання / П.Д. Біленчук // Віче. – 2013. – № 12. – с. 5-7.
12. Біленчук П.Д., Ярмолюк А.А. Криміналістичне забезпечення безпеки людини, суспільства, держави: історія, теорія, практика / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КДАВТ, 2015. – с. 440.
13. Біленчук П.Д., Ярмолюк А.А. Стратегія розвитку науки криміналістики у третьому

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюються історія становлення науки поліцейського права, розуміння її сучасної сутності світилами української, європейської та світової науки, а також шляхи пріоритетного розвитку, які є особливо важливими в період реформування міліції та перетворення її в Національну поліцію України.

SUMMARY

This article highlights the history of a formation of police law science, understanding of its modern essence by the leaders of Ukrainian, European and World science; and the ways of priority development which are particularly important at a period of the police reformation and its transformation into the Ukrainian National Policy.

му тисячолітті / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ. ННПФЕКП НАВС. – К.: Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – с. 42.

14. Бельский К.С. Полицейское право: лекцион. курс / К.С. Бельский; под ред. А.В. Куракина. – М.: Дело и Сервис, 2004. – 816 с.

15. Delamare N. Traite la Police, Paris, 1722.

16. Justi I.H.G. von. Die Grundidee zu der Macht und Gluckseligkeit der Staaten oder ausführliche Vorstellung der gesamten Polizei – Wissenschaft. Gottinger, 1782. Bd.1. s. 6.

17. Котюк І.І. Розвиток школи криміналістики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка // Наукові правничі школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Матеріали між. нар. наук. конф. (Київ, 12 жовтня 2005 рік). – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – с. 23-30.

18. Криміналістика: інформаційні технології доказування. Учебник для вузів / Под ред. В.Я. Колдина – М.: Зерцало – М, 2007. – с. 17.

19. Mayer O. Deutsches Verwaltungsrecht. – Verlag von Duncker & Humbold. – Berlin, 1924. – 382 s.

20. Perkins R.M. Elements of Polis Science Chikago. 1942. p. 15-16.

21. Петти В. Трактат о налогах и сборах. Классика экономической мысли. Соч. М., 2000.

22. Петти В. Экономические и статистические работы. М., 1940.

23. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира. у 2 кн. – кн.1 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – 440 с.

24. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). Кн. 2 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка – К.: Либідь, 2010 – 464 с.

25. Российское полицейское (административное) право: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия / сост. и вступ. ст. Ю.Н. Старилова, Воронеж, 1999.

26. Sommer L. Die Ostrreichischen Kameralisten (in dogmengeshichtlicher Darstellung). Bd. II. Wien, 1925.

27. Тарасов И.Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. – М., 1908. – с. 16.

28. Філософія та енциклопедія права кн. 1 с. LVIII 22: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка – К.: Либідь, 2010. – с. II.

29. Цытович Н.М. Курс лекций по полицейскому праву. – К., 1907. – с. 3.

30. Ярмиш О.Н. Поліцейське право / О.Н. Ярмиш, Ю.А. Холод // Юридична енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. – Т. 4. – с. 638.

СУДОВА СИСТЕМА НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПАНУВАННЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

МАЦЬКЕВИЧ Микола Михайлович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, Заслужений юрист України
УДК. 343.131

В статті досліджено теорію і практику розвитку українського судопроизводства на западноукраїнських землях во время перебування в составе Австро-Венгрии.

Аргументировано, что буржуазные принципы осуществления судебной реформы повлияли в конечном отделении судопроизводства от администрации. На этих основах вводились суды присяжных, уездные суды и уездные коллегиальные суды.

Ключові слова: *судова система, судова реформа, шляхетські суди, земські суди, гродські суди, магістратські суди, імператорсько-королівський трибунал.*

На сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки зростає увага до проблем, дослідження яких зумовлено поступальним рухом України до суверенної, правової держави, відновленням і розвитком власних державницьких ідей. Особливий інтерес у вчених викликає теорія і практика розвитку українського судочинства на західноукраїнських землях під час перебування їх у складі Австро-Угорщини.

Наприкінці 1772 року в результаті першого розподілу Польщі Галичина перейшла під владу Австрійської монархії. У 1774 році Австрія приєднала до себе північну частину Молдавського князівства з містами Чернівці, Серет і Сучава, мотивуючи тим, що ці землі колись належали до Галицького князівства. Новий край, названий Буковиною, був заселений у північній частині українським, а в південній українсько-румунським населен-

ням. Деякий час на Буковині була військова влада. У 1786 році край було приєднано до Галичини, і лише у 1849 році Буковину відокремили в окрему провінцію [1, с. 226].

На території Західної України в перші роки після окупації її Австро-Угорщиною продовжувала існувати практично без змін попередня система судочинства. Різниця полягала тільки в тому, що тепер заборонялося подавати апеляції в раніше існуючі трибунали, так як вони були уже за кордоном. Смертні вироки ухвалювалися губернатором. Усі рішення державних судів ухвалювалися іменем імператора. Усі суди в цей період поділялися на шляхетські, духовні і міщанські.

Шляхетськими судами першої інстанції були земські та гродські суди. Для духовенства існували особливі єпископські суди у Львові, Перемишлі і Кракові. Хоча їх компетенція не була достатньо чітко визначена, можна констатувати, що до 1784 року вона розповсюджувалась і на кримінальні справи духовенства. З 1784 року компетенція духовенських судів була обмежена тільки духовними справами у вузькому значенні слова. Щодо світських справ, у тому числі кримінальних, духовенство позбавлялося сану духовенським судом і передавалися світському суду.

Для міщан діяли магістратські суди в містах, які користувалися магдебурзьким правом. Суд ради міста розглядав цивільні справи, війтовський же суд (війтовсько-лавницький, або магдебурзький суд) розглядав

кримінальні справи, а також спори про спадщину, земельні спори тощо.

Також як коронні суди після першого поділу Польщі виявилися в межах іншої держави, в 1773 році у Львові був створений Верховний губернаторський суд на чолі з губернатором у якості апеляційної інстанції для всіх нижчих судів Галичини. Тільки по особливо важливих справах цей суд діяв у якості першої судової інстанції.

У 1774 році замість цього суду у Львові був створений Королівський трибунал, який пізніше називався імператорсько-королівським трибуналом. Він складався з призначеного монархом секретаря, віце-секретаря і трибунальських радників і займався цивільними та кримінальними справами шляхти, був апеляційною інстанцією для державних чиновників-шляхтичів, а також для міст у цілому. Йому належало право судового нагляду по справах міщан і, на кінець, право помилування засуджених до смертної кари християн, за винятком особливо тяжких порушень закону, коли таке право належало тільки імператору.

У 1780 році при трибуналі була заснована Краєва табуля, заведені книги, у яких повинно було вказуватися становище кожного земського маєтку.

Найвищою інстанцією судового нагляду з 1780 року був галицький сенат у складі верховної судової палати.

Одночасно зі створенням королівського трибуналу при галицькому губернаторстві був створений судово-фінансовий сенат, а в 1775 році - так звана апеляційна рада. Вона в порядку першої інстанції розглядала справи осіб, які не належали до шляхетського стану, але котрі займали офіційні посади, а також справи іноземної шляхти, проголошувала вироки по кримінальних справах нижчих міських і сільських судів, якщо покарання було не нижче двох років ув'язнення. І трибунал і апеляційна рада перебували під контролем верховної судової палати.

У 1774 році на Галичину розповсюджена дія судової реформи 1782 року, тобто введено таке ж судочинство, яке існувало і в австрійських землях.

Судом першої інстанції для сільського населення стали домініальні суди, для місь-

кого населення – магістратські суди, а для шляхти та іншого привілейованого класу – земський суд (Landrecht). Даний суд не варто ототожнювати з ставропольськими земськими судами. Зазначений суд називався шляхетським.

Зміни в системі державного апарату в середині XIX століття, викликані потребами капіталістичного розвитку і революцією 1848 року, звичайно, торкнулися і системи органів суду. Відповідно до нового судового законодавства, верховна судова влада, а саме право помилування, пом'якшення покарання або взагалі звільнення від судового переслідування і т. ін. належала монарху, причому всі суди повинні були діяти „іменем імператора”. В цьому проявлялось прагнення зробити всі суди державними і тим самим зміцнити державну владу.

Буржуазні принципи здійснення реформи вплинули в остаточному відокремленні судочинства від адміністрації. На цих основах вводилися суди присяжних, повітові суди і повітові колегіальні суди.

Уся реорганізація судового апарату пройшла на основі Положення 1849 року, дія якого розповсюджувалася на Галичину і Буковину в 1850 році. Обидві ці області були розділені на судові повіти, в яких створювались повітові суди (Bezirksgerichte). В адміністративному повіті було декілька судових повітів.

Другою категорією судів першої інстанції були повітові колегіальні суди (Bezirkskollegialgerichte). Вони створювались по одному в кожному адміністративному повіті і називались колегіальними тому, що деякі більш важливі кримінальні справи, не підсудні звичайному повітовому суду, слухались в колегіальному суді за участю не менше трьох повітових суддів.

Третьою групою нижчих судів були краєві суди (Landesgerichte), повноваження яких розповсюджувались на ряд повітів і навіть на сусідні землі. На території Галичини і Буковини було створено 9 краєвих судів. Таким чином, назва „краєвий” не співпадала з кордонами краю, а охоплювало значно меншу територію.

Крім того, згідно з Положенням 1849 року у Львові був створений вищий краєвий

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено теорію і практику розвитку українського судочинства на західноукраїнських землях під час перебування їх у складі Австро-Угорщини.

Аргументовано, що буржуазні принципи здійснення судової реформи вплинули в остаточному відокремленні судочинства від адміністрації. На цих основах вводилися суди присяжних, повітові суди і повітові колегіальні суди.

SUMMARY

The article explores the theory and practice of development of the Ukrainian justice at Western during your stay in Austria-Hungary.

It argues that the bourgeois principles of judicial reform has had an impact in the final Department of justice from the administration. On these foundations was introduced jury courts, county courts and district collegiate courts.

суд (Oberlandesgericht), компетенція якого охоплювала всю Галичину і Буковину.

Вищою судовою інстанцією в державі був верховний судовий і касаційний трибунал [2, с. 75].

У період „контрреформ” 1852-1853 рр. там, де були краєві суди, були введені так звані повітові міські делегатські суди. їм доручався розгляд цивільних справ другорядного значення.

Вищі судові інстанції, Вищий краєвий суд і верховний, судовий і касаційний трибунал залишилися без змін.

Проте період відкритої реакції і контрреформ продовжувався порівняно недовго. Військові невдачі знову і знову ставили питання про необхідність реформ. Перетворення Австрії в конституційну монархію в 1867 році викликало нові реформи, в тому числі і в судочинстві. Знову були введені повітові суди і, відповідно, судочинство було відокремлене від адміністрації. Для кримінального процесу відновлений суд присяжних по справах про злочини (1873 р.), а також про злочини і проступки в „печаті” (1869 р.). Правда, відновлюючи суди присяжних, уряд зазначив, що рада міністрів має право на рік призупинити їх дію, але, у свою чергу, необхідно на це було отримати згоду обох палат парламенту.

У 1870 році на території Галичини і Буковини діяло два краєвих суди: у Львові і Чернівцях і 5 окружних судів: в Перемишлі, Станіславі, Самборі, Тернополі і Золочеві. Крім того, на території дії Львівського кураєвого суду було три, на території дії Чернівецького крайового суду - два і на території дії інших окружних судів - по одному міському делегатському суду, а також функціонували повітові суди. На території Львів-

ського кураєвого суду таких судів було 14, Перемишльського обласного суду – 22, Самбірського – 19, Станіславського – 18, Тернопільського – 16, Золочівського – 17 і Чернівецького – 13 [2, с. 76].

Для захисту інтересів казни була створена особлива судова система. Наприклад, у Львові існував вищий суд у справах казенних доходів, а також 12 повітових судів у справах казенних доходів (у Львові, Бродах, Тернополі, Коломиї, Станіславі, Самборі, Саноці, Кракові, Тернополі, Новому Сонче, Жешові і Перемишлі).

Зміни в системі повітових судів відбувалися безперервно. Змінювалось число повітових судів, їх розташування, число чиновників, з'явилися адвокати, нотаріуси тощо. В 1914 році в Галичині було 107 і Буковині 18 повітових судів; крім того, з минулих міських делегатських судів було створено в Галичині 13 і в Буковині – 2 повітових суди [2, с. 77].

Отже, судова система, яка існувала на західноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорської монархії, часто зазнавала змін, що негативно позначалося на результаті вирішення спорів.

Література

1. Історія держави і права України: Навчальний посібник / Чайковський А. С., Батрименко В. І., Копиленко О. Л., Кривоніс В.М., Мірошниченко М. І. та ін.; Заред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 384 с.

2. Бутич И. Л., Стрельский В. И. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом государстве : справочник. – Львов : Львовский государственный университет, 1955. – 180 с.

УРОКИ БОРотьБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ В ОЦІНЦІ С. ШЕЛУХІНА І СУЧАСНІСТЬ

ЯСІНСЬКА Мар'яна Ігорівна - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

Здобуття незалежності є надзвичайно важливим для будь-якої країни та її громадян. Досвід Визвольних змагань 1917-1920 рр. зберігає актуальність і для сучасних процесів державотворення, надаючи можливість уникати очевидних помилок. С. Шелухін серед багатьох проблем виокремив питання якості політичних лідерів. Не менш важливим є функціонування державно-правових інститутів у поєднанні із належним моральним станом суспільства. Ефективність реформ обумовлюється їх спроможністю забезпечити умови для безпечної самодіяльності громадян.

Ключові слова: незалежність; державність; право на незалежність; самостійність; міжнародне право.

Постановка проблеми

У статті досліджуються результати визвольної боротьби за незалежність України в 1917-1921 рр. Подається аналіз подій даного періоду українським дослідником та борцем за незалежність С. Шелухіним. Крім того, розкривається питання становлення незалежності в 1991 році, сучасний стан незалежності України з урахуванням досвіду іноземних країн у боротьбі, досягненні та утриманні незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тема боротьби за незалежність гостро обговорюється останнім часом. Це тема, яка турбує не тільки громадян України, але й

світову спільноту. Про події, які мали місце під час Визвольної боротьби 1917 – 1920 рр., писало багато дослідників, серед яких С. Шелухін, О. Ейхельман та ін. Вони здійснювали аналіз причин поразки українського народу у боротьбі за незалежність. Про проголошення незалежності в 1991 р. також є багато інформації та авторів, які досліджували цю тему, зокрема, Безотосний М. Т., Даниленко В. М., Ляшенко Є. П. Що ж стосується подій, які мають місце в Україні вже більше року, то є багато публікацій, у першу чергу про Майдан, з якого почалась боротьба українського народу за європейське майбутнє, події війни на сході України відстежуються міжнародними вченими, політиками, журналістами та активно обговорюються.

Постановка завдання

Україна перебуває у стані боротьби за свою незалежність, оскільки наявною є агресія зі сторони сусідньої держави (Росії – авт.), яка незаконно заволоділа частиною території, мова йде про Крим, та продовжує спроби незаконного захоплення східних територій України. Дії з боку агресора (Росії – авт.) не піддаються жодним логічним поясненням, не мають жодних підстав та не визнаються на міжнародному рівні. Тому актуальним є аналіз попереднього досвіду відстоювання незалежності України, а також доцільним є ознайомлення, з метою подальшого використання, з історичними та правовими здобутками під час становлення незалежності інших країн.

Виклад основного матеріалу

Необхідність реформування системи державної влади та місцевого самоврядування в умовах зовнішньої військової загрози управління, засвідчило необхідність більш пильного засвоєння історичного досвіду як українського державотворення, так і зарубіжного. Україна переживає нелегкий час у своїй історії, адже знову відбуваються посягання на її незалежність.

Доцільним є порівняння сучасної боротьби за відстоювання незалежності та територіальну цілісність з подіями, які мали місце в історії України десятки років тому, зокрема, визвольна боротьба 1917 – 1921 рр. Детальну оцінку подій того часу дав С. Шелухін, який адекватно оцінював ставлення сусідніх країн до України та заявляв про те, що жодна з них не зацікавлена в нашій самостійності. Варто зазначити, що поштовхом до боротьби за незалежність послужила Лютнева революція в Російській імперії. Не зважаючи на намагання українського народу відстояти своє право на самостійність, боротьба зазнала поразки з ряду причин, першою з яких можна назвати незгуртованість політичної еліти. Загалом, С. Шелухін у своїх працях критично оцінює роботу еліти у відношенні творення української держави. Він пише про те, що політики, прийшовши до влади та зайнявши відповідальні посади, не усвідомили проблем, які слід вирішувати для збереження державності України, не сформували чіткої концепції державного управління. Крім того, негативно відбилась на визвольній боротьбі незавершеність процесу формування нації, відмінність між національними та соціальними завданнями визвольного руху, його обумовленості зовнішніми політичними й насамперед військовими факторами.

Після неодноразових невдалих спроб досягнути свободи у 1991 році було проголошено незалежність України. Цьому передувало прийняття Акту проголошення незалежності України позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року. Проголошення цього Акту поклато край юридичному існуванню Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Разом з цим Актом 24 серпня 1991 року також були прийняті Постанова Верховної ради УРСР «Про проголошення незалежності України» [1] та Постанова Верховної Ради України «Про військові формування в Україні» [2].

Прийняттю Акту та проголошенню незалежності України слугував ряд чинників, серед яких варто виділити: 1. Формування багатопартійності в Україні, яке почалося після лютневого (1990 р.) пленуму ЦК КПРС, який погодився вилучити з Конституції СРСР шосту статтю, що закріплювала керівну роль партії в радянському суспільстві.

Це послужило поштовхом для початку діяльності Української національної партії (УНП), Демократичної партії України (ДемПУ), Партії зелених України (ПЗУ), Соціал-демократичної партії України (СДПУ), Об'єднаної Соціал-демократичної партії України та ін.

У березні 1990 р. Відбулись вибори до Верховної Ради УРСР, які продемонстрували посилення впливу опозиції та ослаблення авторитету й можливостей КП України. Опозиція, об'єднавшись у Демократичний блок, одержала майже третину голосів у Верховній Раді. Згодом депутати від Демблоку оформилися в опозиційну Народну Раду.

Своєю діяльністю Верховна Рада УРСР нового складу надала нового імпульсу політичному життю республіки. Уперше за багато десятиліть із високої державної трибуни пролунала правда про становище, у якому опинився український народ, почалися дискусії про можливі варіанти виходу з кризи. Уперше у вищій державній установі УРСР відкрито заговорили про незалежність України. 16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет республіки.

Низка подій призвела до розпаду СРСР та формування самостійних, незалежних держав, у число яких входила й Україна.

І ось, сьогодні, після більш ніж двох десятків років незалежності, Україна знову опинилась в умовах відкритої спроби зруйнувати суверенітет країни, керованість політичними та соціально-економічними

процесами. Піддалась посяганням на свою свободу та самостійність. Уже більше року в Україні триває війна, в якій гинуть люди, війна, через яку люди змушені тікати з своїх домівок, війна, яку офіційно ніхто не визнає. Все почалося з того, що 17 березня 2014 – самопроголошена Верховна Рада АР Крим проголосила «незалежність» півострова з метою його подальшого входження до складу Російської Федерації [3].

А 18 березня 2014 – Держдума Росії прийняла закон про приєднання Криму, 21 березня Путін підписав цей закон [4].

На цьому агресія зі сторони Росії не припинилась, навпаки, посилилась. Сусідня держава зосередилась на східній частині України, прагнучи створити «Новоросію», здійснюючи руйнування державної незалежності України більш приховано, порівняно з минулим. Такі засоби зовнішнього впливу отримали назву «гібридної війни». Вони спрямовані перш за все на дезорганізацію державного управління, здобуття психологічної переваги. Передбачається, що в результаті таких дій об'єкт впливу повинен визнати свою неспроможність керувати тією чи іншою територією і погодитись на управління нею (пряме чи опосередковане) іншою країною.

Щодо реакції світу на ситуацію, яка склалась в Україні, то вона розділилась на дві позиції, одні підтримують Україну у боротьбі із загарбником, інші на боці Росії. Зокрема, якщо говорити про реакцію Європи на все, що відбувається, то ЄС активно застосовує санкції на осіб та установ, які посягають на суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України. Чи є це дієвим заходом, який може допомогти у вирішенні даної проблеми, однозначно сказати не можна, адже коли мова йде про життя людей, введення санкцій – занадто м'який критерій боротьби з агресором.

Проте, аналізуючи ситуацію, яка склалась, та діяльність політиків, у даній ситуації можна провести аналогію з діяльністю державних діячів, які очолювали Визвольні змагання 1917-1920 рр., та їх характеристику відомим тогочасним правником С. Шелухіним. Політичну еліту того часу та її діяльність вчений оцінював досить критич-

но. Аналізуючи дії української інтелігенції, С. Шелухін констатує: «Українська інтелігенція самостійно не думає, шукає орієнтації, і покірною та податливою інтересам того, на кого орієнтується» [5, с. 82]. Крім того, дуже цікавими є думки С. Шелухіна про причини поразки українських визвольних прагнень 1917–1920 рр. Одною з найголовніших причин поразки була відсутність міцного державного центру, де опинились здебільшого випадкові, некваліфіковані люди, які «боялись людей розумних, конкуренції і намагались проводити кругом таку ж бездарність, як самі», були «нездатні до сердечної і чистої критики, яка необхідна для державного діяча» [6, с. 82]. Іншим важливим фактором є відсутність у спробах українського державного будівництва організованої законності, коли дозволялися розкрадання державного майна, протекції, підкупи, погроми, провокації, що замість законної відповідальності породжувало повну безкарність.

Незважаючи на історичні уроки, достатньо обгрунтовано можна зробити висновок, що люди, які йдуть в політику, беруть на себе відповідальність за долю країни, їх ігнорують. Перш за все державні діячі не пропонують суспільству цілісного бачення перспектив розвитку країни, та засобів досягнення визначеної мети. Задекларовані варіанти реформування центральних та місцевих органів влади, внесення змін до Конституції справляють враження певної хаотичності, не переконують суспільство в існуванні стратегії державотворення.

Але, незважаючи на всі обставини, ми повинні відстоювати свою незалежність та боротись за гідний рівень життя. Для того, щоб країна розвивалась, у її розвитку повинні бути зацікавлені як політичні діячі, так і народ.

Висновки

Для українського народу є надзвичайно важливою праця над собою, яка полягає в переробленні себе в справжніх патріотів, державників, самостійників, демократів, на свідомих діячів, які йтимуть правдивим шляхом патріотизму. Необхідно позбутись надмірно емоційних оцінок сучасних процесів та оперувати науковими аргументами, у

тому числі з історії українського державотворення, уникаючи очевидних помилок, уже зроблених у минулому. Підтвердилась ідея С. Шелухіна, що власне народ є основною рушійною силою в державотворчих процесах. Демократизм, народоправство, республіканські традиції – це основні державотворчі ідеї українського народу. Теоретичний матеріал та практичні здобутки С. Шелухіна є актуальними і сьогодні, коли мова йде про демократизацію українського суспільства. Вони можуть бути використані у процесі формування сучасної представницької демократії України та її основних структурних елементів: системи представництва; інституту поділу влади; інституту виборів, більш динамічного, ніж досі, просування вперед радикальної політичної реформи тощо. Особливої ваги набуває реформа місцевого самоврядування. При її реалізації необхідно виконати два завдання: надати територіям кращі умови для вирішення місцевих проблем, і водночас – зберегти єдність країни, уникнути її дроблення. Також слід активно працювати над утвердженням у суспільстві громадянської відповідальності, несприйняття правового нігілізму. Без певних моральних стандартів жодні політико-правові реформи не можуть бути успішними.

SUMMARY

Gaining independence is essential for any country and its citizens. Experience of Liberation in 1917-1920. Remains relevant and current state processes, making it possible to avoid obvious mistakes. C. husk of many problems singled out the issue as political leaders. Equally important is the functioning of state and legal institutions, combined with proper moral condition of society. The effectiveness of reforms driven by their ability to provide safe conditions for public performances.

Література

- 1.Електронний ресурс: http://gska2.rada.gov.ua/site/postanova/akt_nz.htm
- 2.Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1431-12>
- 3.Електронний ресурс: <http://news.finance.ua/ru/news/~/321376>
- 4.Електронний ресурс: <http://ua.euronews.com/2014/03/21/putin-formally-signs-crimea-into-the-russian-federation/>
5. Шелухін С. Україна / С. Шелухін. – Прага: Вид-во УВУ, 1937. – 96 с.
6. Ф.3882 Особистий фонд професора Отона Отоновича Ейхельмана, 1919–1933 рр. оп.1. Спр.15. Листи М. Левицького, Антоновича, Садовського та ін. до Ейхельмана, 80 арк.

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

**ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор
кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету
внутрішніх справ**

УДК 346.9.001.73(477)

В статті розглядаються питання проведення судово-правової реформи в Україні, доводиться необхідність підвищення ролі господарського судочинства з розвитком ринкових відносин. В роботі також досліджуються особливості збору та оцінки доказів при вирішенні господарських спорів та розгляді економічних правопорушень, визначаються напрями підвищення кваліфікації суддів господарських судів.

Ключові слова: *судово-правова реформа; господарські суди; докази, що використовуються у господарському судочинстві; використання спеціальних знань для збору та оцінки доказів; підвищення кваліфікації суддів господарських судів.*

Постановка проблеми

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в нашій країні було розроблено Стратегію сталого розвитку [1] (далі Стратегія), яка визначила мету, вектори руху та першочергові пріоритети соціально-економічних і політико-правових умов становлення та розвитку нашої держави. Основною метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та її вихід на провідні позиції в світі.

Однією з першочергових реформ, визначених цією Стратегією, є судова реформа. Її мета – реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожній осо-

бі права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Ця реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей і стандартів прав людини.

Відповідно до Стратегії, така реформа повинна проводитися у два етапи:

– на першому етапі потрібно провести невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в нашій країні;

– на другому – потрібно здійснити системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України й на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судочинства та судочинства, інших правових інститутів.

Причому, перехід України на рейки ринкової економіки значно збільшив обсяг роботи судів за рахунок господарських правопорушень і цивільних справ із захисту майнових прав громадян та юридичних осіб.

Стан дослідження

Проблемам вдосконалення господарського судочинства в нашій країні присвячена значна кількість досліджень вітчизняних фахівців, таких як Бандурка О.М., Біленчук П.Д., Головань І.В., Камлик М.І., Кондратьєв Я.Ю., Куркін М.В., Притика Д.М., Тертишник В.М. та інших. Однак багато питань реформування господарського су-

дочинства в умовах європейської інтеграції України досі ще теоретичного обґрунтування не отримало.

Тому **метою даної статі** є дослідження питань підвищення теоретичної і практичної підготовки суддів із захисту майнових прав та судового розгляду економічних правопорушень, можливості використання спеціальних економічних знань при зборі доказів у цих справах.

Виклад основного матеріалу

Як уже було зазначено, будь-яка радикальна реформа, що проводиться в державі, у тому числі судово-правова, повинна спиратися на конституційно закріплені норми. З цією метою Указом Президента України було затверджено Положення про Конституційну Комісію [2]. Основним завданням цієї Комісії є:

1) узагальнення практики виконання норм діючої Конституції України, пропозиції щодо її вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і потреб суспільства;

2) забезпечення широкого громадського та професійного обговорення пропозицій конституційної реформи за участю провідних фахівців у галузі конституційного та інших галузей права;

3) підготовка за результатами такого обговорення законопроекту (законопроектів) щодо внесення змін до Конституції України;

4) забезпечення інформування громадськості про роботу з підготовки пропозицій щодо проведення конституційної реформи судової влади, адже, відповідно до статті 6 чинної Конституції, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3].

Як зазначає Стратегія національної безпеки України [4], революція гідності відкрила перед нашою країною можливості для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії, адже, відповідно до статті 1 Конституції, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [3].

Невід'ємною умовою побудови в Україні демократичної правової держави, втілення

реального верховенства права є проведення судово-правової реформи, головним завданням якої є становлення сильної судової влади, здатної на підставі закону вирішувати завдання, що стоять перед правосуддям. Адже цивілізований світ уже давно збагнув, що основою будь-якої держави є правосуддя. Суд відіграє особливу роль у суспільстві та державі. Він може як вирішити долю окремої людини, так і змінити напрями розвитку всієї країни.

Водночас на сьогодні система правосуддя в Україні не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, а міжнародні рейтинги її судової системи не викликають оптимізму. Суди нерідко використовуються в політичній боротьбі в країні за рахунок того, що вони часто перебирають на себе повноваження як парламенту, так і виконавчої гілки влади. Основними чинниками такої ситуації є:

– низький рівень правової культури та правової свідомості суспільства;

– розповсюдженість корупційних явищ у сфері правосуддя;

– недосконалість кадрового планування в системі судової влади;

– збереження факторів залежності судів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності судів;

– абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів;

– недосконалість методик визначення оптимального кількісного складу суддів та чисельності апарату судів відповідно до навантаження; непропорційне робоче навантаження на суддів і працівників апарату судів та відсутність механізмів оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість вітчизняного правосуддя;

– недосконалість бюджетного планування і управління в системі судової влади та відсутність єдиних методологічних підходів у плануванні видатків судів;

– недосконалість єдності й послідовності судової практики;

– недостатній рівень (а іноді повна відсутність) використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя);

– низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи і до судів зокрема.

Не секрет, що деякі рішення серед тих, які прийняті у вітчизняних судах, м'яко кажучи, є суперечливими. За результатами різних досліджень, довіряють судам менше 10 відсотків громадян. Звичайні українці здебільшого заперечують саму можливість, що через суд можна довести правоту. І тому дехто після ухвалення вироків у вітчизняних судах шукає правду в європейських інстанціях. До речі, Україна є одним з рекордсменів за кількістю рішень Європейського суду не на її користь [5].

З метою усунення цих недоліків Указом Президента України було схвалено Стратегію реформування судочинства в нашій країні на 2015 – 2020 роки [6]. Таке реформування судової системи та суміжних інститутів повинно здійснюватися за наступними напрямками:

– підвищення професійного рівня суддів;
– підвищення прозорості діяльності суддів і рівня їх відповідальності;

– підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень суддів різних юрисдикцій;

– забезпечення прозорості й відкритості правосуддя;

– посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги;

– реорганізація системи виконання судових рішень і підвищення ефективності виконавчого провадження;

– приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів;

– удосконалення процесуального забезпечення справедливості й права на захист під час кримінального провадження;

– підвищення рівня ефективності роботи судових і правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції;

– підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань;

– забезпечення належної координації правових інститутів і єдності інформаційної системи.

Але найважливішим напрямком реформування системи судочинства є забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів. Адже, як наголосив Президент України П. Порошенко на засіданні Ради з питань судової реформи [7], інститути судової системи мають бути підзвітними лише громадянам і вільними від політичного впливу. Глава держави переконаний, що те, чого нині найбільше очікує суспільство, – це мир та справедливість. І саме заради забезпечення справедливості у суспільстві всі інститути судової системи та суміжні з нею структури мають працювати продуктивно, бути підзвітні громадянам України і не піддаватися жорсткому політичному тиску. Вони мають повністю відповідати критеріям та стандартам Європейського Союзу. А щоб так сталося, переконує Президент України, необхідно зосередити увагу на моральних і професійних якостях основної фігури судової системи – судді, від якої значною мірою залежить якість правосуддя в нашій країні.

Правосуддя є основною функцією державної влади, що здійснюється шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях господарських, цивільних й адміністративних справ зі спорів відносно прав та інтересів громадян, підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань, а також кримінальних справ, застосування встановлених законом заходів покарання для осіб, винних у скоєнні правопорушень, або виправдання невинних. Відповідно до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], і суди в Україні спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

При поступовому входженні нашої держави до переліку країн з розвинутою ринковою економікою роль господарських судів у перспективі буде значно зростати, оскільки такі спеціалізовані суди сприяють розвитку

ринкових відносин і є обов'язковим їх атрибутом.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], завданням господарських судів є розгляд справ, що виникають із господарських відносин. Причому, Господарський кодекс України [9] визначає, що під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції; виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Тому, відповідно до Господарського процесуального кодексу України [10], господарським судам підвідомчі:

- 1) справи у спорах, що виникають у процесі укладання, зміни, розірвання й виконання господарських договорів;
- 2) справи про банкрутство;
- 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених до їх компетенції;
- 4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарськими товариствами та їх засновниками.

Більшість підвідомчих господарським судам спорів може бути передано сторонами на вирішення третейського суду.

За загальним правилом, підвідомчість цивільних справ і господарських спорів визначається законодавчими актами України. Однак, якщо в законодавчих актах підвідомчість спорів визнана нечітко, слід виходити із суб'єктного складу учасників спору. Наприклад, якщо засновниками суб'єкта підприємницької діяльності є юридичні особи, яким відмовлено в реєстрації такого суб'єкта, то ці юридичні особи вправі звернутися із заявою з цього приводу до гос-

подарського суду. Якщо ж засновниками колективного підприємства є лише фізичні особи, справи про відповідність установлених документів такого підприємства розглядаються у порядку цивільного судочинства. Якщо ж виявлені економічні правопорушення носять ознаки кримінальних злочинів, то вони розглядаються за процесуальними нормами кримінального судочинства.

Більше того, із введенням у дію кодексу адміністративного судочинства України [11] господарські спори опинилися на роздоріжжі між судами двох різних юрисдикцій – адміністративними та господарськими. Наприклад, на думку доктора юридичних наук Притики Д. і професора Богачова С., податкові правовідносини є особливим видом зобов'язальних відносин, які існують у нерозривній єдності з господарськими операціями, а саме: залежність існування податку від наявності господарської операції. Як наслідок, розгляд податкового спору неможливий без аналізу господарської діяльності, що докорінно не збігається з принципами адміністративного судочинства, які визначають, що справою адміністративної юрисдикції (адміністративною справою) є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Тому, на думку доктора юридичних наук Притики Д., проблему розмежування компетенції між господарськими та адміністративними судами треба вирішувати на законодавчому рівні, через внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України і Господарського процесуального кодексу України [12]. У компетенції господарських судів повинні залишатися справи за позовами органів державного управління, контролю та нагляду за господарською діяльністю щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, а також справи про банкрутство. Господарськими за своєю природою є і справи про визнання права та встановлення фактів, що мають важливе

юридичне значення для здійснення підприємницької діяльності, які також повинні відноситися до юрисдикції господарських судів.

Але в яких би судах, якої б юрисдикції не розглядалися господарські спори і справи про економічні правопорушення, судді повинні вміти збирати, повно досліджувати й давати правильну оцінку специфічним доказам, що притаманні цим справам. Одним із основних видів таких специфічних письмових доказів, притаманних господарському судочинству, є дані первинних облікових документів, записи в облікових реєстрах і звітність підприємств. Однак зафіксовані в документах факти та виявлені за їх допомогою правопорушення належать не тільки і не стільки до бухгалтерського та податкового обліку, але й до всіх сторін економічної і фінансової діяльності підприємств, установ та організацій. Тому для збирання й оцінки таких доказів необхідні не лише юридичні знання, але й залучення фахівців з усіх спеціальних економічних питань.

Чинне законодавство визначає три форми використання спеціальних знань у процесі досудового слідства та судового процесу:

- 1) участь спеціаліста при виконанні слідчих дій;
- 2) проведення ревізій фінансово-господарської діяльності;
- 3) проведення судово-економічних експертиз.

Використання тієї чи іншої форми економічних знань залежить від конкретних обставин і визначається характером та складністю судових справ.

Під час дослідження таких письмових доказів між сторонами може виникнути суперечка про підробку деяких документів. Ці підробки можуть бути виявлені шляхом залучення та дослідження інших доказів або призначення спеціальних експертиз (судово-технічної або почеркознавчої). І якщо суд у процесі дослідження, порівняння, зіставлення доказів прийде до висновку про підробку документа, він усуває такий документ з числа доказів.

Суд оцінює всі докази на основі загальних правових вимог. Зокрема, оцінка дока-

зів здійснюється з дотриманням наступних принципів:

- 1) суд зобов'язаний оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням;
- 2) докази підлягають всебічній, повній та об'єктивній оцінці;
- 3) при оцінці доказів суд зобов'язаний керуватися законом;
- 4) ніякі докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили.

У результаті дослідження всіх доказів виробляється внутрішнє переконання суду стосовно змісту наданих документів, достовірності відображених у них відомостей, достатності інформації тощо. Спрямованість дослідження специфічних для господарських процесів доказів залежить від того, до якого виду вони належать за суб'єктом походження, змістом, формою і процесом формування.

Результати оцінки судом усіх доказів викладаються у рішенні, де суд повинен вказати документи, на підставі яких зроблені висновки суду, та доводи, з яких відкидає ті чи інші докази. Причому, на протипагу іншим видам державної влади, судова влада надається судді особисто, і суддя покликаний здійснювати свої повноваження незалежно від будь-яких пристрастей та стороннього впливу. З цією метою розділ IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] встановлює загальні вимоги до кандидатів на посаду суддів та порядок їх призначення.

Судді, які розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, спіраючись на дані різних видів доказів, у тому числі на інформацію первинних документів, облікових реєстрів, форми фінансової, податкової й статистичної звітності, акти ревізій та перевірок, повинні вирішувати широке коло питань, які належать до різних сфер економічних знань. Тому судді, пов'язані з вирішенням господарських спорів і розглядом економічних правопорушень, повинні володіти багатьма загальнотеоретичними дисциплінами, що потребуються для точної оцінки законності організації підприємницької діяльності, приватизації об'єктів нерухомості, правильності ведення бухгалтерського та податкового обліку, фінансування, кредитування й оподаткування

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання проведення судово-правової реформи в Україні, доводиться необхідність підвищення ролі господарського судочинства з розвитком ринкових відносин. У роботі також досліджуються особливості збору та оцінки доказів при вирішенні господарських спорів і розгляді економічних правопорушень, окреслюються напрямки підвищення кваліфікації суддів господарських судів.

суб'єктів господарювання, та іншими дисциплінами економічного циклу. Окрім того, такі судді повинні знати основи технологій основних галузей господарства і можливості сучасних технічних засобів збирання, передачі та обробки економічної інформації для використання її у процесі судочинства.

Для забезпечення свого належного професійного рівня судді, які розглядають справи, що виникають із господарських праводносин, та економічні правопорушення, повинні періодично проходити підвищення кваліфікації у Національній школі суддів України. Періодичність, терміни навчання та перелік дисциплін, необхідних для підвищення кваліфікації суддів господарських судів, повинні визначатися Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Висновки

Однією з першочергових реформ, пов'язаних із підписанням Угоди між Україною та Європейським Союзом, є проведення судово-правової реформи в нашій державі. Зміцнення ринкової економіки в нашій країні значно підвищує роль господарських судів, які є обов'язковим елементом розвитку ринкових відносин. Основними видами доказів, притаманних господарському судочинству, є дані первинних документів, записи в облікових реєстрах і звітність підприємств. Для збирання та правильної оцінки таких доказів необхідно залучення фахівців із спеціальними знаннями і підвищенням кваліфікації суддів господарських судів у сфері економіки.

SUMMARY

The article examines the issue of judicial reform in Ukraine, have the need to increase the role of economic justice with the development of market relations. The paper also examines the features of collecting and evaluating evidence in solving economic disputes and economic offenses consideration, outlines areas of training of judges of commercial courts.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Схвалена Указом Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 24 січня.
2. Положення про Конституційну комісію. Указ Президента України. – №119/2015 від 03.03.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 5 березня.
3. Конституція України. – К.: ЮРІНКОМ, 1996. – 79 с.
4. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України №287/2015 від 26.05.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 29 травня.
5. Феміда знімає рожеві окуляри. // Урядовий кур'єр. – 2014 – 14 березня.
6. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки. Схвалена Указом Президента України №276/2015 від 20.05.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 26 травня.
7. Державі потрібні незалежні суди. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 28 травня.
8. Закону України «Про судоустрій і статус суддів». В ред. Закону №192-VIII від 12.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015 – 25 березня.
9. Господарський кодекс України. // Офіційний вісник України. – 2003 – №11.
10. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами. – К.: Юстиніан, 2004. – 670 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 17 серпня.
12. Притика Д. На роздоріжжі між судами різних юрисдикцій. // Урядовий кур'єр. – 2009. – 28 жовтня.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

СОЛОВЕЙ Наталія Сергіївна - консультант Судової палати управління справами Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ

Стаття присвячена дослідженню комунальної власності. Проаналізовано етапи її формування в Україні. Сформовано основні ознаки та поняття даної форми власності.

Ключові слова: власність; комунальна власність; територіальна громада; місцеве самоврядування; фінансова та матеріальна основа.

Одним із головних елементів розвитку демократичного конституційного ладу є місцеве самоврядування. Для ефективного розвитку та діяльності необхідне чітке правове забезпечення усіх його ланок. Однією з таких є право комунальної власності. Проблемі формування та розвитку управління комунальною власністю відіграє важливу роль у регулюванні економіки як державного рівня, так і рівня окремих суб'єктів господарювання. Саме тому питання теоретичного визначення поняття та сутності права комунальної власності набирає неабиякої актуальності.

Тематика даної статті досліджувалася такими вченими, як: В.М. Алексєєв, І.І. Каракаш, О.М. Ковальова, І. Лукінов, М. Майський, А. Мельник, О.В. Ольшанський, А. Покритан, О. Фурдичко, М. Чумаченко, А. Чухно та інші.

Вперше законодавство України згадує поняття «комунальна власність» у Законі Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування». Було визначено, що комунальна власність становить основу місцевого самоврядування, а також те, що управління

комунальною власністю здійснюють від імені населення адміністративно – територіальних одиниць відповідні місцеві Ради народних депутатів та уповноважені ними інші органи місцевого самоврядування. До комунальної власності було віднесено майно, яке передається безоплатно колишнім СРСР і Українською РСР, іншими суб'єктами, а також майно, яке набувається місцевими Радами народних депутатів за рахунок належних їм коштів [1].

З прийняттям у 1991 році Закону Української РСР «Про власність» було визначено правовий режим майна комунальної власності. Так, згідно з ст. 31 цього Закону, комунальна власність, як власність адміністративно – територіальних одиниць, разом із загальнодержавною (республіканською) власністю, віднесена до державної власності [2].

Фактична дія права комунальної власності в Україні розпочалася з прийняттям постанови КМУ «Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)» від 5 листопада 1991 р. № 311. Згодом було винесено ще декілька аналогічних постанов, якими затверджено перелік об'єктів державного майна, які передаються до власності адміністративно – територіальних одиниць (комунальної власності) [3].

У 1992 р. прийнято Закон України «Про оренду майна державних підпри-

емств та організацій», який визначив організаційні і майнові відносини, пов'язані з передачею в оренду майна, що перебуває у комунальній власності [4].

16 січня 2003 р. було прийнято два важливих нормативні акти – Цивільний та Господарський кодекси України, в яких правові питання функціонування комунальної власності набули подальшого розвитку.

Так, у ст. 169 Цивільного кодексу зазначено, що територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Ці громади можуть створювати юридичні особи публічного права (комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та порядку, встановленому законодавством. Територіальні громади можуть також створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не передбачено законодавством [5].

Господарським кодексом України (ст. 24) визначено особливості управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки, яке проводиться через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектору і здійснюють свою діяльність на основі права відання або права оперативного управління [6].

Сьогодні комунальна власність є самостійною і рівноправною формою власності поряд з державною та приватною.

За своєю економічною природою, комунальна власність є колективною формою власності, оскільки відображає відносини колективного присвоєння жителями міст, сіл, селищ та об'єднань коштів, об'єктів та майна цієї власності, їх ставлення до них як до власних. Територіальна громада, маючи статут територіального колективу громадян України, є колективним власником коштів, об'єктів і майна комунальної власності.

Поняття «комунальна власність» є си-

нонімом поняття «муніципальна власність». Термін «комунальна власність» походить від поняття «комуна», що в перекладі з французької мови «commune» означає «община», а з латинської – «communist» – спільний. У Франції, Італії та інших країнах комуна сьогодні є поселенням людей у сільській та міській місцевості і утворює низову адміністративно – територіальну одиницю [7].

Для формування поняття права комунальної власності необхідно виокремити основні ознаки.

По – перше, – як уже було зазначено, комунальна власність – це самостійна рівноправна форма власності. По – друге, є колективною формою власності, оскільки відображає відносини колективного присвоєння жителями міст, сіл, селищ та об'єднань сіл коштів, об'єктів та майна цієї власності. По – третє комунальна власність тісно пов'язана із забезпеченням соціально-економічних потреб населення цього територіального утворення. Разом з тим це ще й фінансова основа місцевого самоврядування.

Враховуючи викладене, видається за можливе сформулювати поняття комунальної власності.

Так, право комунальної власності – це самостійна, колективна форма власності, якою наділяється територіальна громада (жители міст, сіл, селищ) для забезпечення соціально – економічних потреб населення та складає матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування.

На даний час відсутня єдина правова система, що забезпечує регулювання питань використання й управління комунальною власністю загальнодержавного рівня. Існує потреба у теоретичному визначенні напрямів удосконалення управління об'єктами комунальної власності та підвищення ефективності використання комунального майна. Саме тому формування єдиного поняття комунальної власності є необхідною відправною точкою для вирішення ряду проблем, що виникають у цій сфері.

Література

1. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування: Закон України від 07.12.1990 № 533-ХІІ (втратив чинність від 12.06.1997, підстава 280/97-вр) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/533-12>
2. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-ХІІ (втратив чинність від 20.06.2007, підстава 997-16) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-12>
3. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю): Постанова Кабінету міністрів України від 5.11.1991 р. № 311 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP910311.html
4. Про оренду майна державних підприємств та організацій: Закон України

SUMMARY

The article is devoted to research of municipal property. Analyzed of stages its formation in Ukraine. Formed main features and concepts the type of property.

від 10.04.1992 № 2269-ХІІ – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2269-12>

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356

6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 — 2003 р.,- № 18, стаття 144

7. Ковальова О.М. Формування, запровадження та розвиток комунальної власності в Україні – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/3/11.pdf>

СТАНОВЛЕННЯ М.М. ЦИТОВИЧА ЯК ВЧЕНОГО-ПОЛІЦЕЇСТА: ВІД ГІМНАЗІЇ ДО МАГІСТЕРСЬКОГО СТУПЕНЯ

СОЛОМАХА Артем Григорович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.9:351.74 М.М. Цитович

Стаття посвячена дослідженню раннього періода життя последнего профессора полицейского права Университета Святого Владимира М.М. Цитовича (1861-1919), в который происходило его становление как ученого и будущего полицейста через призму его обучения в Университете Святого Владимира и выработанных научных приоритетов ученого на этом фоне.

Ключові слова: М.М. Цитович, поліцейське право, адміністративне право, Університет Святого Володимира.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що життєвий шлях, наукова, педагогічна та адміністративна діяльність видатного вітчизняного вченого-правознавця Миколи Мартиніановича Цитовича (1861–1919) продовжують залишатися недостатньо вивченими. Відомий більше як економіст – доктор політичної економії та статистики, заслужений ординарний професор (від 1911 р.), декан юридичного факультету (1902–1905 рр.), ректор (1905–1917 рр.) Університету Св. Володимира, він на довгі роки був вилучений з історії науки. Сучасні тенденції до відродження західноєвропейських традицій українського права диктують направленість досліджень у сфері історії адміністративного права через призму поліцейського права, яке з'явилося зусиллями саме західноєвропейських учених, шляхом повернення із забуття персоналій, які формували вітчизняну науку поліцейського права (адміністративного права) яскравим представником якої

був останній професор поліцейського права Університету Святого Володимира - Микола Мартиніанович Цитович. Першочерговим і методологічно вірним є дослідження початків становлення зазначеного науковця-поліцейста, оскільки науковий спадок учених важко осмислити без урахування часу і місця їхньої діяльності, перипетій особистого і громадського життя, належності до певної наукової школи чи напряму. Знання біографій і наукової спадщини попередників виступає важливою передумовою розвитку сучасних правознавчих досліджень і навіть своєрідною моральною вимогою.

Метою статті є аналіз та узагальнення становлення М.М. Цитовича як майбутнього вченого-поліцейста через призму прослуханих ним нормативних дисциплін в Університеті Святого Володимира та виокремлення його наукових пріоритетів на цьому тлі.

Опублікована наукова література про життєвий шлях Миколи Мартиніановича Цитовича доволі мізерна, особливо це стосується початкового етапу його життя. Виняток становить хіба що невелика публікація В. Єфіменка. [1] Науковий архів правника, як і більшість сімейних документів, не зберігся. Найповніша на сьогодні інформація про дитинство вченого міститься у послужному списку його батька – дійсного статського радника Мартиніана Іларіоновича Цитовича, завдяки якій ми й відтворимо ранній період життя відомого адміністратора і науковця: передостаннього ректора Університету Св. Володимира

та останнього фахового ученого-поліцейста Київського університету.

Народився Микола Мартиніанович Цитович 17 (29) квітня 1861 р. в м. Николаєві Херсонської губернії, де тоді відбував військову службу його батько. Кар'єра Мартиніана Іларіоновича, вочевидь, була успішною, про що свідчать нагороди і відзнаки: він мав «ордена Св. Владимира IV степені, Анни и Св. Станислава II степені с Императорскими коронами и бронзовую медаль на Андреевской ленте в память войны 1853–1856 г.» [2, 27]. Мати Миколи Цитовича Катерина Григорівна була дочкою статського радника Спіровського. У шлюбі вона мала четверо дітей: «сыновей Василя, родившегося 19 апреля 1860 года, Николая, родившегося 17 апреля 1861 года, Виктора, родившегося 27 сентября 1864 года, и дочь Александру, родившуюся 22 сентября 1865 года» [2, 28 зв.]. Усі члени родини були православного віросповідання. Маєтку родового чи набутого сім'я не мала.

Батько майбутнього вченого походив із православного дворянського роду, ймовірно з Білорусі. Діставши домашню освіту, він за наказом Могилівського губернського правління отримав призначення на посаду канцелярського чиновника до Климовицького повітового суду (1841 р.). Через три роки йому доручили виконувати обов'язки «помічника і наглядача в кріпосних справах» [2, 27]. У 1845 р. службовця перевели на посаду канцелярського чиновника в Експедицію виготовлення державних паперів. Отримавши чин колезького регістратора і пропрацювавши в Експедиції декілька років, Мартиніан Цитович подав «прошеніє» і взимку 1847 р. був призначений перекладачем польської мови до 2-го відділення 5-го Департаменту Сенату з одночасним зарахуванням до Департаменту Міністерства юстиції. Вже через місяць йому доручили виконання обов'язків старшого помічника секретаря. На останній посаді він перебував до дня звільнення з Сенату. Від 1849 р. життя Мартиніана Іларіоновича було пов'язане з військовим відомством. Імператорським наказом від 3 червня 1849 р. його перевели на посаду помічника контролера у Провіантському Департаменті Військового міністерства. Одночасно зі схо-

дженням шаблями службової кар'єри він отримував підвищення в чинах: губернський секретар (1848), колезький секретар (1852), титулярний радник (1853), колезький асесор (1858) [2, 27-28 зв.].

Прослуживши декілька років помічником контролера, Мартиніан Цитович був переведений на посаду контролера Департаменту, згодом призначений дистанційним доглядачем провіантських магазинів Харківської губернії (з 1858), а вже за рік від листопада 1859 р. став херсонським обер-провіантмейстером. На Півдні України він служив декілька років, отримавши у жовтні 1864 р. призначення керівником відділення Одеського окружного інтендантського управління. У ці ж роки його відзначили черговими чинами надвірного радника (1862), колезького радника (1866) і статського радника (1870). [2, 28 зв.-29]

20 серпня 1867 р. Мартиніан Цитович, призначений чиновником з особливих доручень VI класу при Головному інтендантському управлінні. Того ж року він став головою Кременчуцької, у 1870 р. – Динабурзької, у 1871 р. – Київської, а в 1874 р. – Воронежської приймальних комісій. З початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Мартиніана Іларіоновича відрядили в розпорядження інтенданта діючої армії для призначення корпусним інтендантом, але вже за декілька місяців за станом здоров'я йому дозволили обійняти посаду чиновника для доручень V класу при Польовому інтендантському управлінні, а невдовзі повернули до Головного інтендантського управління. Згодом Цитович-старший був призначений виконувачем обов'язків помічника Київського окружного інтенданта, а через рік таку саму посаду він отримав у Варшаві. У відставку Мартиніан Іларіонович звільнився 4 лютого 1879 р. у чині дійсного статського радника.

Через часті зміни місця служби батька Микола по три роки навчався у Київській прогімназії та Воронежській гімназії, а два роки – у Першій Київській гімназії. Поведінка учня, відвідування ним уроків, зацікавленість навчанням були відмінними.

Як уже зазначалося, родина Цитовичів часто змінювала місце проживання через постійні переміщення глави сім'ї на нові місця служби.

Закінчивши Першу Київську гімназію, Микола Цитович за прикладом старшого брата Василя подав документи до Університету Св. Володимира і восени 1879 р. розпочав навчання на юридичному факультеті.

На зламі 70–80-х років XIX ст. юридичний факультет Університету Св. Володимира залишався одним із кращих серед університетів Російської імперії як за добором кадрів, так і за матеріально-технічним забезпеченням. І хоча саме в цей час факультет залишили професори М.Х. Бунге та К.А. Мітюков, їм на зміну прийшли молоді вчені М.Ф. Владимирський-Буданов та Л.М. Казанцев. Саме тоді юридичний факультет сформувався як потужний науково-навчальний центр, із стін якого вийшли видатні правники XIX–XX ст. Л.Й. Петражицький, І.О. Покровський, О.О. Грузенберг, О.О. Малиновський, Г.В. Демченко та багато інших [3, 240-256].

На момент вступу Миколи Цитовича до Університету Св. Володимира деканом юридичного факультету був професор В.Г. Демченко (1831–1914), який викладав цивільне право. Декілька його наукових робіт було присвячено питанням спадщини в російському праві [4, 28-31]. І все ж Василь Григорович проявив себе більше адміністратором, ніж науковцем: зокрема, протягом багатьох років, крім деканства, він був суддею університетського суду. До того ж професор став одним із засновників та очільників Київського юридичного товариства. Лектором він був посереднім, проте, згадував О. Грузенберг, «относился к студентам довольно добродушно» [5, 104].- А.Ф. Кістяківський свідчив: «Демченко – крайне ограниченных способностей, хотя и человек вполне основательный в круге своих знаний и в круге понятий ему доступных» [6, 34].

Міжнародне право викладав професор В.А. Незабытовський (1824–1883), який після служби в цивільній палаті Київського окружного суду та вчителювання перейшов у 1853 р. до Університету Св. Володимира, де й викладав до кінця життя [7, 469-476]. Сучасник так характеризував його: «В.А. Незабытовский по своим дарованиям, несомненно, был далеко не дюжинным человеком. В природе его горела священная искра того божественного таланта, который составляет удел немногих избранных. По мощному аналитическому

уму, по тонкому научному чутью и вкусу, при редкой скромности и мнительности он резко выделялся как своеобразный тип в русской ученой семье, нередко более претенциозной, чем талантливой» [7, 472].

Він став одним із перших учених Російської імперії, які звернулися до дослідження теорії міжнародного права. Професор створив власне оригінальне вчення про право, розробив нову концепцію юридичної природи території в теорії міжнародного права. «Створена та виплекана В.А. Незабытовським школа міжнародного права, – наголошував академік НАН України Л.В. Губерський, – дотримувалася гуманістично-ліберальних принципів у викладанні та дослідженнях, які тривали в Університеті Св. Володимира аж до початку XX століття». [8, 10-112]

Наступником В.А. Незабытовського став О.О. Ейхельман (1854–1943), який спочатку посідав кафедру історії зарубіжного законодавства, а після смерті Василя Андрійовича – кафедру міжнародного права. У роки Визвольних змагань він співробітничав з українськими урядами, був товаришем міністра закордонних справ УНР. Від 1921 р. перебував на еміграції: викладав у Вільному університеті в Празі та Українській господарській академії в Подебрадах (Чехо-Словаччина). Його наукові праці з міжнародного права й досі не втратили свого значення і продовжують перевидаватися, наприклад, у другому томі «Науки міжнародного права в Університеті Святого Володимира» [9, 6-222]. Крім наукової та професорської праці, Отон Отонович брав участь у підготовці нового Статуту російських університетів, проекту Конституції Російської імперії, розробив проект виборчого закону. Він також був автором проекту Конституції УНР та «Програми для складання зводу законів для звільнення України».

Кримінальне право і судочинство викладав найвідоміший криміналіст Російської імперії того часу О.Ф. Кістяківський (1833–1885). До кола його наукових інтересів входили проблеми кримінального права і процесу, судочинства, історії права, кримінології, адвокатури, пенітенціарної практики [10; 136].

Останній ректор Університету Св. Володимира, правник за фахом, Є.В. Спекторський так характеризував наукову спадщину

О.Ф. Кістяківського: «Его написанное в духе аболиционизма “Исследование о смертной казни” (1867) получило в русской литературе такое же значение, какое работы Гольцендорфа и Миттермайера в Германии, и в переводе на сербский язык выдержало два издания. Его учебник уголовного права в свое время вместе с курсами профессоров Таганцева и Спасовича считался одним из лучших руководств. Из его школы вышел ряд деятелей, вводивших в жизнь судебные уставы Императора Александра II. Большую ценность для своего времени представляло его исследование «Права, по которым судится малороссийский народ» (1879)» [11, 28].

Один із випускників юридичного факультету згадував: «Благожелательное отношение г. Кистяковского к своим слушателям не обосновывалось на стремлении профессора к популярности, так как скромнее человека, как г. Кистяковский, несмотря на громадность его ученых заслуг, трудно было и найти в среде киевского ученого сословия, и профессор терпеливо работал с нами privately, исключительно в интересах научной пользы практических лекций для юристов» [12, 579].

Кафедру енциклопедії юридичних і політичних наук очолював М.К. Ренненкампф (1832–1899) [5, 100-103]. Він закінчив юридичний факультет Київського університету у 1855 р. із золотою медаллю. Після захисту в 1859 р. магістерської дисертації обійняв посаду ад'юнкта кафедри енциклопедії законодавства Університету Св. Володимира. Упродовж 1859–1862 років перебував у закордонному відрядженні для підготовки до професорського звання. У грудні 1862 р. був призначений екстраординарним професором кафедри законодавства. Після захисту дисертації «Очерки юридической энциклопедии» (1868) отримав ступінь доктора державного права та був затверджений ординарним професором кафедри юридичної енциклопедії. Від 1869 р. паралельно працював ординарним професором новоствореної кафедри «истории важнейших иностранных законодательств древних и новых». У 1880 р. його перевели на кафедру енциклопедії юридичних і політичних наук.

Підготовлений М. Ренненкампом підручник для студентів «Юридическая

энциклопедия» до 1917 р. перевидавався чотири рази. Окремі його частини перероблювалися і в наші часи у першому томі «Антології юридичної думки» (К., 2000) та у першому томі «Філософії та енциклопедії права в Університеті Святого Володимира» (К., 2011). Крім того, від 1883 до 1890 р. Микола Карлович обіймав посаду ректора Університету Св. Володимира [13].

Сучасник згадував, що лекції М. Ренненкампа «были в высшей степени содержательны, причем он имел способность самые отвлеченные мысли облечь в простую, понятную форму и в нескольких словах выразить точно абстрактные мысли. Слушать его было приятно и занимательно. Аудитория его всегда была многочисленна» [14, 101]. Однак були й інші відгуки: «... его невысокая нравственность, отсутствие самоуважения, непоколебимая склонность к интригам сводила на нет его талант» [15, 30]. Саме ця характеристика засвідчує зміну ставлення до Миколи Карловича після його активного включення у громадське і фінансове життя Києва [16, XVI-XXXVIII].

Аналізуючи творчий спадок ученого І.С. Гриценко та В.А. Короткий дійшли до висновку, що «наукових праць М. Ренненкампа підготував небагато. Проте залюбки писав для газет і журналів, реагуючи на поточні події. Ці публікації мали значний суспільний резонанс і ставали помітним явищем тогочасної журналістики» [16, XXXVII].

Предмет, який пізніше став одним із напрямів досліджень Миколи Цитовича, – політичну економію і статистику викладав Д.І. Піхно (1853–1913). Правознавець і економіст, доктор політичної економії у 1874 р. закінчив юридичний факультет Університету Св. Володимира і був залишений професорським стипендіатом. 1876 року він захистив магістерську, а у 1888-му – докторську дисертації. Від 1877 р. приват-доцент, у 1885–1902 рр. – екстраординарний професор. Одночасно був членом Київської комісії з дослідження залізничної справи (1879–1880), чиновником з особливих доручень Міністерства фінансів (1878–1907). Впродовж 1878–1907 рр. (з невеликою перервою) редагував газету «Киевлянин», а у 1907–1912 рр. був членом Державної Ради Російської імперії [17, 207-208].

Д. Піхно опублікував низку новаторських праць з економіки: «Торгово-промышленные стачки» (К., 1885), «Закон спроса и предложения» (1886), «О свободе и протекционизме» (1889), «Основания политической экономии» (1890), у яких заявив про свою прихильність до теорії корисності або споживчої цінності. Науковець розробляв також питання про співвідношення протекціоналізму і свободи міжнародної торгівлі [18, 175].

Відомий український діяч Максим Славинський, який був студентом Дмитра Івановича, згадував про нього так: «Професор він був добрий і в методах навчання досить винахідливий. Знаю хоч би, як він поборював на своїх семінарах тенденції марксизму, що на той час, щоправда, досить слабо, але починали вже просочуватись і до київських університетів. Теорію Маркса він викладав [...], не погоджуючись з нею, але придушував усі “за” й усі “проти” цілком об’єктивним способом. А на семінарах примушував студентів писати реферати на основні тези марксистського вчення, з обов’язковим студіюванням “Капіталу” Маркса й цілої відповідної економічної літератури. Студент, таким чином, міг добре ознайомитися з предметом і сам перевірити вартість згаданих вище тез...» [19, 313].

Д. Піхно став чи не єдиним професором Київського університету, якому М. Цитович присвятив окрему публікацію. У ній він назвав свого колишнього викладача, а потім колегу ученим з ясним і незалежним розумом, позбавленим будь-якого доктринерства, людиною здатною формувати свої погляди і переконання із навколишньої дійсності, відгукуючись на її актуальні потреби [20, 34].

Отже, саме на лекціях В. Демченка, В. Незабитовського, О. Ейхельмана, О. Кістяківського, М. Ренненкампа, Д. Піхна та А. Антоновича (про якого йшлося у попередньому розділі) формувалися світогляд та наукові інтереси Миколи Цитовича. Внесок цих особистостей у науку був нерівноцінним, але кожен з них залишив особливий слід у науковій біографії київського поліцейста.

Чотирирічні студії в царині права М. Цитович завершив вельми успішно. На «задовільно» було оцінено лише його знання з богослов’я (догматичного і морального), церковного законодавства і французької мови.

«Добре» отримав із фінансового права, іноземного державного права, міжнародного права та судової медицини. Всі інші предмети: юридичну енциклопедію, політичну економію, статистику, римське право, історію руського права, російське державне право, цивільне право й судочинство, кримінальне право й судочинство, поліцейське право, історію філософії права, історію найважливіших іноземних законодавств – Цитович опанував на «відмінно». Грунтовність своїх знань він підтвердив на випускних іспитах. З огляду на це Рада Університету 31 травня 1883 р. затвердила його у ступені кандидата юридичних наук «со всеми правами и преимуществами» [2, 23].

Перед випускниками юридичного факультету було декілька шляхів працевлаштування: розпочати кар’єру державного чиновника (службовця), відкрити приватну практику чи продовжити наукові дослідження в університеті. Микола Мартиніанович вибрав останній варіант і тим визначив свою долю. 20 жовтня 1883 р. Рада університету, підтримавши клопотання юридичного факультету, вирішила: «Баллотировать в следующем заседании Совета кандидата юридических наук Николая Цитовича для избрания его стипендиатом для приготовления к профессорскому званию по кафедре полицейского права сроком на один год» [21, 134]. 4 листопада більшістю голосів: М. Цитовича визнали гідним для підготовки до викладацької кар’єри. Хоча Цитовича зарахували стипендіатом кафедри поліцейського права, але перші власні дослідження він проводив по кафедрі політичної економії та статистики.

Вже за півроку, а саме 24 квітня 1884 р., науковець звернувся до ректора з проханням зробити розпорядження про розгляд його роботи «Кустарная промышленность в России», поданої на здобуття звання приват-доцента по кафедрі політичної економії та статистики. [2, 1] До заяви додавалися 12 екземплярів роботи. На звернення ректора щодо заяви Цитовича декан В.Г. Демченко відповів 21 травня. Він повідомив, що юридичний факультет призначив на 24 травня публічне засідання, на якому стипендіат захищатиме дану дисертацію. Опонентами від

юридичного факультету призначили ординарно-го професора фінансового права Г.Д. Сидоренка і екстраординарного професора поліцейського права А.Я. Антоновича [2, 3]. Захист пройшов успішно. Нагадаємо, що відповідно до вимог загальноросійського університетського Статуту 1863 р. претендент на посаду приват-доцента повинен був захистити дисертацію та прочитати дві пробні лекції. Тема першої обиралася пошукачем, а другої визначалася факультетом.

Виголошення першої лекції на тему «О движении народонаселения» було призначено Цитовичу на 25 травня, тобто одразу після захисту [2, 6]. Друга лекція на тему «Учение экономистов о заработной плате» була виголошена Цитовичем 30 травня [2. 11-11 зв.]. Після цього декан факультету В.Г. Демченко повідомив Раду університету, що юридичний факультет визнав дисертацію, публічний її захист та обидві пробні лекції цілком задовільними і ухвалив рекомендувати М.М. Цитовича для затвердження у званні приват-доцента [2, 19]. Згідно з чинною процедурою Рада університету, підтримавши ухвалу юридичного факультету, 5 червня подала клопотання попечителю Київського навчального округу С.П. Голубцову [2, 20]. Останній не зволікав із відповіддю і повідомив Раду університету про затвердження Цитовича у званні приват-доцента із предметів політекономії та статистики [2, 24].

Однак Миколі Мартиніановичу не вдалося розпочати викладання у новому званні протягом зимового семестру 1884/85 навчального року. Причиною стало запровадження нового університетського Статуту, що вступив у дію 23 серпня 1884 р. Згідно з його нормами Цитович не міг користуватися правами приват-доцента, оскільки не відповідав умовам, які вимагалися для такого звання, а саме: на той час не минуло трьох років від закінчення ним університетського курсу і він не витримав іспитів на ступінь магістра. Тому молодий дослідник поринув у підготовку до магістерських іспитів і в листопаді 1885 р. успішно склав їх. Отже, одна з вимог Статуту була виконана. Інша – щодо трирічного терміну після закінчення університету – могла бути реалізована тільки у травні 1886 р. [22, 1].

Необхідність введення Цитовича до професорсько-викладацького складу була продиктована суто практичним інтересом: на той момент кафедра політичної економії та статистики залишалася вакантною і необхідно було знайти викладача і доручити йому читання дисциплін за профілем кафедри. На думку представників юридичного факультету, вимогам, необхідним для викладання, цілком відповідав Цитович, який вже «довів свої наукові устремління, здібність і підготовку до викладацької діяльності» [22, 1 зв.]. З огляду на це факультет на засіданні 20 лютого 1886 р. ухвалив два рішення з цього питання: 1) клопотатися про затвердження магістранта Миколи Цитовича у званні приват-доцента з предметів політекономії та статистики по виповненню у травні 1886 р. трьох років після закінчення ним Університету Св. Володимира; і 2) внести в огляд викладання і розклад лекцій на майбутнє півріччя курсу політекономії і статистики. Далі все відбувалося за усталеним бюрократичним ритуалом, аж доки попечитель С.П. Голубцов 28 травня дозволив зарахувати магістранта Цитовича до складу приват-доцентів Університету Св. Володимира з предметів політичної економії та статистики [22, 8].

Розпочавши науково-педагогічну кар'єру в університеті, М. Цитович успішно захистив магістерську дисертацію «Обзор учений о предпринимательской прибыли». Робота являла собою критичний огляд зазначених учень і одночасно спробу подальшої розробки теорії цієї галузі [23]. Молодому науковцю вдалося максимально повно розкрити сутність існуючих економічних учень і вичерпно подати всю наявну літературу про підприємницький прибуток. Аналіз окремих положень цієї праці свідчить про те, що вони мали новаторський характер і, як вважають українські економісти, «були піонерними у світовій економічній думці». [24, 33] Варто наголосити, що означена проблема розглядалася у працях інших вітчизняних учених-економістів, які досить ґрунтовно дослідили суть, функції та інші питання підприємницького прибутку. Проте праця М. Цитовича «відрізнялася системністю і глибиною аналізу, що робить її самобутньою у царині економічної літератури кінця XIX століття» [24, 34], а її

творця – фундатором теорії підприємницького прибутку.

Рецензувати магістерську дисертацію М.М. Цитовича юридичний факультет доручив одному з найдосвідченіших професорів – Д. Піхну, який досить зважено підійшов до справи, відзначивши як позитивні моменти роботи, так і її недоліки [25]. Найціннішою частиною дисертації рецензент вважав критичний огляд учень про підприємницький прибуток, оскільки саме тув Микола Мартиніанович показав своє уміння вирішувати складні теоретичні питання. До недоліків Д. Піхно відносив розпорошеність зауважень автора та повтори, які стали наслідком обраної ним системи викладу. Свою рецензію Дмитро Іванович завершив словами: «Вследствие указанных выше достоинств исследования кандидата прав Николая Цытовича я нахожу его вполне удовлетворительным в качестве диссертации для получения степени магистра политической экономии» [25, 18]. До позитивного відгуку рецензента приєдналися інші члени юридичного факультету і під час публічного захисту дисертації 31 травня 1889 р. Миколу Мартиніановича визнали гідним ступеня магістра.

Таким чином, завершився перший етап становлення Микола Мартиніановича як молодого науковця і майбутнього вченого-поліцейста. Ми дослідили опосередкований вплив вчених Університету Святого Володимира на світоглядні позиції наукових поглядів Миколи Мартиніановича Цитовича з метою відтворити загальну атмосферу його становлення та виділити наукові пріоритети. Визначення прямого впливу кожного конкретного науковця, на жаль, виходить за межі нашого дослідження, оскільки потребує окремого аналізу та узагальнення наукових здобутків зазначених вчених та співставлення їх з науковим спадком Миколи Мартиніановича, наприклад, як статиста або економіста. Ми констатуємо, що цей вплив був нерівноцінним, Цитович вже у студентські роки обирав для себе лідерів, що свідчило про початки формування його як самостійного і оригінального науковця.

Література

1. Єфіменко В. П. Ранній етап наукової біографії Миколи Мартиніановича Цитовича

(1880-ті – початок 1890-х років) / В. П. Єфіменко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 2. – С. 116–123.

2. Державний архів міста Києва. Ф. 16. Київський університет Св. Володимира, 1834–1920 рр. Оп. 323. Спр. 102. [Документи Ради Університету Св. Володимира, 1870–1880], 183 арк.

3. Історія Київського університету : 1834–1959 / відпов. ред. О. З. Жмудський. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 629 с. : іл. – Парал. тит. арк. російською мовою.

4. Київська школа цивілістики (до 175-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2009) / [Л. В. Губерський, Р. А. Майданик, Н. С. Кузнєцова та ін.] ; за ред. Р. А. Майданика ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т. – Київ : Правова єдність, 2009. – 333 с.

5. Юридичний факультет Університету Святого Володимира 1834–1920 / І. С. Гриценко, В. А. Короткий; [ред. кол. : Л. В. Губерський, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін.]. – К. : Либідь, 2009. – 256 с.

6. Кістяківський О. Ф. Щоденник : в 2 т. Т. 1. 1874–1879 / О. Ф. Кістяківський ; НАНУ ; Археографічна комісія, Ін-т укр. археогр. ; ЦДІАУК ; Українська правнична фундація ; [відпов. ред. І. Л. Бутич ; упоряд. В. С. Шандра]. – Київ : Наукова думка, 1994. – 646 с.

7. Романович-Славатинський А. В. Незабытовский Василий Андреевич / А. В. Романович-Славатинский // Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета Св. Владимира (1834–1884 гг.) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 469–476.

8. Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира : [у 2 т.]. Т. 1 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; упоряд. О. В. Задорожний, В. А. Короткий. – К. : Проміні, 2004. – 264 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права / Л. В. Губерський, О. В. Задорожний, В. Г. Буткевич [та ін.]).

9. Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира : [в 2 т.]. Т. 2. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; упоряд. О. В. Задорожний, В. А. Короткий. – К. : Проміні, 2005. – 456 с. – (Бібліотека кафедри міжнародного права / ред.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню раннього періоду життя останнього професора поліцейського права Університету Святого Володимира М.М. Цытовича (1861-1919), в який відбувалось його становлення як науковця та майбутнього поліцейста через призму його навчання в Університеті Святого Володимира та вироблених наукових пріоритетів на цьому тлі.

SUMMARY

The article studies the early life of the last police law professor of the University of St. Vladimir - M. Tsytovich (1861-1919), his formation as a scholar and future police law scientist in this period through the prism of his education at the University of St. Vladimir and produced scientific priorities as a scientist on this background.

кол. : Л. В. Губерський (голова), О. В. Задорожній, В. Г. Буткевич [та ін.]).

10. Мельник С. М. Учені-юристи Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі кримінального процесу / С. М. Мельник. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2000. – 108 с.

11. Спекторский Е. В. Столетие Киевского Университета Св. Владимира / Е. В. Спекторский. – Белград : [Б. и.], 1935. – 104 с.

12. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни (1870–1875 г.) / В. С. Чеважевский // Русская старина. – 1912. – Т. 150, № 6. – С. 555–585.

13. Ренненкампф Микола Карлович /- В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тищенко, Л. В. Шевченко // Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 132–139.

14. Сборник 40-летию С.-Петербургского общества вспомоществования бывшим студентам Киевского университета, 1871–1911. Вып. 1 / [Н. А. Шекун, Н. Х. Бунге, В. Д. Шидловский и др.]. – Санкт-Петербург : Спб. о-во вспомоществование бывш. воспит. Киев. унта, [1911]. – [4], 112 с., 1 л. табл.

15. Грузенберг О. О. Вчера : воспоминания / О. О. Грузенберг. – Париж : [Б. и.], 1938. – 242 с.

16. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : в 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – Київ : Либідь, 2011. – LVIII, 500 с. – Текст рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

17. Государственный совет Российской империи, 1906–1917 : энциклопедия / [сост. : Валентин Шелохаев, Вадим Демин ; науч. ред.:

Б. Ю. Иванов, А. А. Комзолова, И. С. Ряховская]. – Москва : РОССПЭН, 2008. – 343 с.

18. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В. Д. Базилевича. – 2-е вид., випр. – Київ : Знання, 2005. – 567 с.

19. Славінський М. Заховаю в серці Україну : поезія, публіцистика, спогади /- М. Славінський ; [упоряд. Б. Славінський, Д. Славінський ; ред. Микола Шудря]. – Київ : Юніверс, 2002. – 415 с.

20. Цытович Н. М. Воззрения Д. И. Пихно в области экономической политики / Н. М. Цытович // Памяти Д. И. Пихно / сообщение проф. А. Д. Билимовича и проф. Н. М. Цытовича. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 18–34.

21. [Витяг з протоколу засідання Ради Університету Св. Володимира від 4 листопада 1883 р.] // УИ. – 1884. – № 4. – С. 134.

22. Державний архів міста Києва. - Ф. 16. Київський університет Св. Володимира, 1834–1920 рр. Оп. 465. Спр. 1364. Протоколы испытаний студентов юридического факультета, [1883 р.], арк. 35 зв.–36.

23. Цытович Н. М. Обзор учений о предпринимательской прибыли / Н. Цытович. – Киев : Типогр. Имп. Университета Св. Владимира 1889. – IV, 285 с.

24. Юхименко П. І. Цитович Микола Мартиніанович – фундатор теорії підприємницького прибутку / П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2 (128). – С. 31–40.

25. Пихно Д. И. Рецензия на сочинение кандидата прав Николая Цытовича «Обзор учений о предпринимательской прибыли» / Д. Пихно // УИ. – 1890. – № 10. – С. 6–18.

Шановний читачу! В журналі «Право.ua» №1 у статті «Становлення М.Д.Іванішева як науковця-поліцейста» автор Соломаха А.Г., у третьому абзаці допущена помилка – треба читати: Постать Миколи Дмитровича Іванішева (Іванішева).

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЧАПАЛА Ольга Юріївна - доцент кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

В статті розповідається про основні принципи реформування органів МВД України, в частині, роботи з личним складом, з позицій нинішнього соціально-політичного положення в країні та загальної ситуації криміногенної ситуації. Підкреслюється, що, перш за все, з метою цієї мети необхідно переглянути та удосконалити нормативно-правову базу, покращити діяльність управлінських та штабних структур, апаратів ГУМВД – УМВД в областях, горрайліноорганів міліції, недопустимість паралелізму та дублювання виконавчих функцій в діяльності окремих служб.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, злочинності, реформування діяльності системи, права і свободи людини, нормативні акти, забезпечення управління.

Сучасна кримінальна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за способами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права і свободи громадян. Період реформ супроводжується проникненням криміналітету майже у всі сфери суспільного життя. Українська держава вбачає своїм пріоритетним завданням захист громадян від насильства і безладу, будь-яких протиправних посягань, гарантування їх прав і свобод.

Політичне, економічне та соціальне оновлення суспільства в процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування

органів державної виконавчої влади у відповідність з новими умовами їх діяльності та розвитку. Органи внутрішніх справ, як складова частина органів державної виконавчої влади, повинні забезпечити реалізацію наданих їм повноважень, виходячи з пріоритетності прав і свобод людини.

Зростання злочинності до рівня реальної загрози національній безпеці України висуває перед органами внутрішніх справ нові завдання, зумовлює необхідність перегляду стратегічних напрямів їхньої діяльності, пошуку нових підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю, які б відповідали сучасній обстановці та тенденціям її розвитку.

Органи внутрішніх справ, як частина українського суспільства, відчувають на собі кризові явища в економіці, політиці, ідеології, що мають місце в країні. Становище ускладнюється надмірною перевантаженістю, що певною мірою пов'язано з непродуманим розподілом штатів та виконанням функцій, які безпосередньо не стосуються охорони громадського порядку та боротьби із злочинністю. І хоча чисельність персоналу органів внутрішніх справ досить значна, але реальною роботою, пов'язаною із захистом життя, здоров'я, прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, займається менша їх частина [1].

Структура органів внутрішніх справ і організація управління нею надто громіздка: численні підрозділи і ланки управління дублюють одна одну, через що мають місце

неузгодженість та паралелізм у виконанні функцій, звідси – низький вплив управлінських структур на ефективність діяльності системи.

Стан злочинності, зміни її форм, що відбуваються останнім часом, ставлять перед ОВС нові завдання та зумовлюють необхідність перегляду стратегічних напрямків їх діяльності, пошуку таких підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю, які б відповідали сучасній обстановці та її тенденціям [2].

Реформування має базуватися на таких основних принципах: єдності системи МВС, її максимальної економічності, простоти і гнучкості структурної побудови; першочергового забезпечення діяльності та розвитку низових ланок органів внутрішніх справ, як основи системи МВС; доступності для населення інформації про діяльність органів внутрішніх справ; пріоритетної орієнтації кожної служби і підрозділу, незалежно від їхньої функціональної спеціалізації, на вирішення завдань боротьби зі злочинністю та створення громадської безпеки; тісної співпраці з місцевими органами державної виконавчої влади у забезпеченні правопорядку на їхніх територіях; наступності, поетапності та гласності у здійсненні всіх перетворень, недопущенні або зведенні до мінімуму можливих утисків законних інтересів працівників ОВС [3].

В Україні в основному створена правова база, що регламентує діяльність системи органів внутрішніх справ. Серед таких нормативних актів слід назвати: Конституцію України; Закон України «Про міліцію», «Про оперативно – розшукову діяльність», «Про державну службу», «Про Національну Гвардію України», «Про організаційно – правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ряд інших законів, «Положення про міністерство внутрішніх справ України», «Положення про проходження служби в органах внутрішніх справ», Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ, інші нормативно-правові підзаконні акти.

Кабінетом Міністрів України, Президентом України, народними депутатами, як суб'єктами законодавчої ініціативи, за останні роки підготовлено, а Верховною Радою України прийнято більше сотні законів з пи-

тань правоохоронної діяльності, тим самим створена фактично нова правова база для діяльності правоохоронної системи.

Виходячи із завдань подальшого розвитку системи органів внутрішніх справ необхідно проаналізувати комплекс діючих нормативних актів, що регулюють діяльність міліції, з позицій реалізації деяких принципів правової держави: принципу реального забезпечення прав та свобод громадян; принципу взаємної відповідальності держави та особи; принципу високої правової культури членів суспільства. Осмислення діючого законодавства через систему названих принципів та порівняльний аналіз із законодавством інших країн допоможе більш ретельно вивірити співвідношення завдань, що виходять із потреби конституційного розвитку України та якості правових засобів, за допомогою яких будуть вирішуватися такі завдання.

Серед головних напрямів подальшого розвитку системи органів внутрішніх справ одним із чільних має стати удосконалення управління та організаційно-штатних структур системи МВС, що має забезпечити ефективне функціонування системи у звичайних умовах та в умовах ускладнення оперативної обстановки з урахуванням змін у соціально-політичній та економічній ситуації.

Пріоритетним завданням має бути забезпечення стійкого управління на основі максимально повної інформації про оперативну обстановку, тенденції та перспективи її розвитку, причини та умови злочинності, наявні сили, засоби та заходи охорони громадського порядку.

Це вимагає здійснення низки заходів щодо чіткого розмежування і забезпечення раціонального співвідношення функцій міністерства з підпорядкованими йому органами та підрозділами, забезпечення організаційної єдності системи.

Цілком очевидна необхідність зміцнення штабної функції з метою підвищення ефективності управління (особливо оперативного), усунення дублювання в роботі, делегування частини управлінських функцій від МВС до ГУМВС, зменшення на цій основі витрат на утримання управлінського апарату і посилення служб та підрозділів практичної спрямованості

Необхідно досягти оптимального співвідношення штабних, лінійно-галузевих підрозділів з функціональними підрозділами у структурах управління. На рівнях апаратів МВС-ГУМВС-УМВС повинні залишитися функції координації, методичного керівництва, контролю й інспектування, безпосереднього планування та організації проведення заходів державного і міжрегіонального рівня, а також організації реагування на надзвичайні ситуації та розкриття тяжких злочинів, що викликали широкий громадський резонанс.

З метою усунення паралелізму в управлінні необхідно здійснити перебудову структури апарату міністерств, перерозподілити функції між його підрозділами, об'єднати головні управління та управління, які вирішують однотипні чи подібні завдання, в єдині управлінські блоки або служби.

Зважаючи на особливу роль в управлінській діяльності штабів, у процесі їхньої реорганізації має бути створена дієва система оперативного реагування на зміни в оперативній обстановці, надзвичайні події, шляхом об'єднання відповідних сил і засобів у єдиний блок, зміцнення чергових частин як органів оперативного міжгалузевого управління.

За рахунок зменшення аналітичних та контрольних функцій галузевих служб доцільно посилити аналітичні підрозділи штабів, створити підрозділи планування та проведення оперативно-профілактичних і спеціальних операцій, координації дій МВС при надзвичайних ситуаціях.

Структурну перебудову апаратів ГУМВС-УМВС в областях слід здійснити з урахуванням нової організаційно-штатної структури центрального апарату міністерства. Начальникам ГУМВС-УМВС необхідно надати право коригувати відповідні організаційні структури і перерозподіляти штатну чисельність підпорядкованих служб і підрозділів у межах номенклатури посад, визначеної МВС України, з урахуванням оперативної обстановки на місцях, надати їм право делегувати частину своїх повноважень начальникам міськрайорганів.

Особливої уваги потребує удосконалення діяльності міськрайлінорганів внутрішніх справ, їхня структурна побудова, правове, організаційне, методичне і матеріально-технічне забезпечення мають бути приведені

відповідно до сучасних умов. З цією метою слід розробити і експериментально випробувати моделі їх структурно-штатної побудови та організації діяльності з урахуванням оперативної обстановки, реальних навантажень та умов роботи. Розширити права їх начальників при призначенні та використанні особового складу, маневруванні силами та засобами, використанні ресурсів у межах, визначених нормативними актами МВС.

Для докорінного поліпшення діяльності щодо попередження і розкриття злочинів необхідно здійснити нормативне розмежування функцій у цій сфері між підрозділами кримінальної міліції, міліції громадської безпеки та підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.

Необхідно визначити чіткі межі компетенції кожної зі служб кримінальної міліції, а також між рівнями МВС-ГУМВС-УМВС, міськрайлінорганамі, розробити та нормативно закріпити критерій розкриття злочинів, який би відображав реальний стан цієї роботи і стимулював її.

Для підвищення професійно-освітнього рівня працівників органів внутрішніх справ потрібно розробити й реалізувати перспективні програми розвитку навчальних закладів, наукових установ системи МВС [5].

Процес реформування потребує відповідного правового забезпечення. Необхідно розробити і подати до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України відповідно, низку проектів законодавчих актів, у тому числі Закону «Про органи внутрішніх справ», постанов Уряду з питань удосконалення структури апарату МВС, розширення кола посад державних службовців, звільнення органів внутрішніх справ від невластивих функцій та ін. Нормативна база має бути приведена у відповідність до міжнародно-правових стандартів і міжнародних зобов'язань України.

Не викоринені факти грубощів, бездушності, неналежного реагування на заяви громадян. Мають місце численні скарги на перевищення працівниками службових повноважень, зловживання владою, інші неправильні дії. Окремі особи виявилися неспроможними працювати в сучасних умовах, що в значній мірі є наслідком прорахунків у доборі та розстановці кадрів, у тому числі ке-

рівної ланки. Тільки з негативних мотивів з ОВС звільнено понад 320 працівників.

Міністерство виважено підходить до параметрів вивільнення особового складу. І визначення відсоткового показника звільнення чисельності відповідно до інтенсивності праці, регіональних умов оперативної обстановки багато авторів вважає вивіреном [6].

Така позиція підтримується більшістю керівників управлінь та закладів освіти. А саме вони особисто відповідають за належне функціонування підпорядкованих їм підрозділів. І настанова Міністра внутрішніх справ щодо розширення в цьому їх самостійності виправдана. Водночас треба попередити й галузеві служби – не припускати тиску на начальників територіальних управлінь, керуючись вузькоапаратними інтересами – всі служби рівні і різняться лише функціями.

Нинішній етап розвитку нашої держави, як уже неодноразово зазначалося, характеризується високою інтенсивністю суспільних процесів. Трансформація суспільства з одного соціального стану в інший зумовлює появу нових явищ в економічній, соціальній і політичній сферах. Різновидом таких явищ є підвищена криміналізація суспільства, особливий вплив організованої злочинності та корупції на соціальні відносини.

Президент України поставив завдання перед правоохоронними органами посилити боротьбу з організованою та масовою злочинністю, а також відповідальність посадових осіб за наслідки діяльності.

Виходячи з цих вимог, спільно з іншими правоохоронними відомствами МВС реалізувало комплекс оперативно-розшукових та організаційних заходів.

Створені програми оперативного супроводження пріоритетних напрямів розвитку економіки, приватизації, енергозабезпечення зовнішньоекономічної, інвестиційної діяльності, кредитно-банківських систем.

Проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян на нинішньому етапі розбудови держави набула особливої актуальності. Конституцією України гарантується державний захист прав та свобод людини і громадянина. Для органів внутрішніх справ виконання цього положення Основного Закону є одним з головних завдань.

SUMMARY

The basic principles of law enforcement agencies reform especially work with personnel from the position of current social and political position in the country and the race of criminal rate are considered in the article. It is stressed that first of all in order to achieve this aim it is necessary to review and to develop the legislation, to improve the activity of administrative and staff structure, the regional Department of the Ministry of Interior and Departments of the Ministry of Interior in the cities, it is also very important not to admit duplication of legislative functions in the activity of separate services

Аналіз завдань і функцій, що виконуються різними підрозділами системи МВС України, свідчить, що в діяльності органів внутрішніх справ питання забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів громадян займають особливе місце. Практично всі служби МВС України: адміністративна, охорона громадського порядку, кримінальний розшук, апарати по боротьбі з економічною злочинністю, паспортної служби, ДАІ – за допомогою різноманітних засобів та методів беруть участь у вирішенні цих завдань безпосередньо на своїх ділянках роботи.

Права людини, а не абстрактні «державні інтереси» повинні стати критерієм і пріоритетом у розв'язанні питань юридичного нормування органів внутрішніх справ.

Література

1. Ануфрієв М.І. Реформування ОВС – завдання №1. / Вісник Одеського Інституту ВС.–О., 1998.–Вип. 1.–с. 3-4.
2. Заяць Н. Держава і соціальний захист громадян // Право України.- 1999 – № 9. – с. 27
3. Кравченко Ю.Ф. Міліція України.– К.,1999.–с.223.
4. Ануфрієв М.І. Актуальні проблеми реформування системи ОВС України // УАВС. Науковий вісник.–К.,1997. Вип.2.
5. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999
6. Плішкін В.М. Деякі проблеми реформування системи органів внутрішніх справ України. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ПОНОМАРЬОВ Сергій Павлович - здобувач Харківського національного університету органів внутрішніх справ

В статті розглядається роль і місце правоохоронної діяльності в системі завдань Служби безпеки України. Проаналізовано діюче законодавство, регламентуюче правовий статус і функціонування підрозділів Служби безпеки України.

Ключові слова: *правоохоронна діяльність, завдання служби безпеки, територіальна цілісність, корупція, організована злочинність, прояви сепаратизму.*

Питання забезпечення незалежності та суверенітету нашої держави за останні роки, особливо враховуючи нинішню політичну ситуацію, набуло надзвичайної актуальності. Приймаються закони та підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання як внутрішніх, так і зовнішньодержавних відносин. Так, Служба безпеки України (далі – СБУ) посідає одне із найголовніших місць у забезпеченні територіальної цілісності України, а отже, у її становленні та розвитку. Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», на Службу безпеки України у межах визначеної законодавством компетенції покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також

забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Слід відмітити, що останнім часом діяльність СБУ полягає у застосуванні каральних заходів, однак роль вказаного органу має відобразитися у профілактичній діяльності задля недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина. Крім того, відповідно до ст. 15 Закону України «Про Службу безпеки України» в обов'язки СБУ входить проведення наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт, впровадження їх результатів у практику діяльності Служби безпеки України [1].

Відтак у сучасних реаліях державотворення в незалежній країні особливого значення набуває подальша розбудова діяльності Служби безпеки України, здатної в межах своєї компетенції оперативно та дієво реагувати на загрози національним інтересам і національній безпеці України. Такий процес має відбуватися не фрагментарно й однобічно, а комплексно та системно. На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві, на які має реагувати СБУ, є такі:

- у сфері державної безпеки: розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

- у внутрішньополітичній сфері: порушення з боку органів державної влади й органів місцевого самоврядування Конституції та законів України, прав і свобод людини та громадянина, зокрема під час проведення виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції та виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин і релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

- в екологічній сфері: небезпека техногенного, зокрема ядерного та біологічного, тероризму;

- в інформаційній сфері: комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб і націо-

нальних інтересів суспільства та держави [2], [3].

Особливістю діяльності СБУ є те, що вона не може бути настільки ж прозорою, наскільки прозора діяльність інших органів державної влади. Більшість питань її службової діяльності, як правило, не можуть публічно обговорюватися та піддаватися критиці. Оприлюднення інформації, пов'язаної з досягненнями та можливостями спецслужб, може призвести до розкриття їхньої мети та методів роботи. Звичайно, це суттєво зменшить ефективність їх діяльності. Щоб виконувати поставлені завдання на високому рівні, певні сфери діяльності необхідно залишати у таємниці. Передусім, це стосується відомостей щодо джерел, операцій, методів та засобів збору даних, а також анонімності співробітників та захисту накопиченої спецслужбами інформації. Особливу увагу у забезпеченні суверенітету і територіальної цілісності держави необхідно приділити взаємодії СБУ з іншими правоохоронними органами та структурами у вказаному напрямку. Задля ефективної взаємодії доцільно розробляти інструкції міжвідомчого характеру, а також методичні рекомендації практичного спрямування, які б чітко закріплювали основні положення та алгоритми дій працівників правоохоронних органів у забезпеченні безпеки кожного конкретного громадянина та держави в цілому, в залежності від ситуації, яка склалася. Крім того, дуже актуальним на даний момент виступає взаємодія з Інтерполом, зарубіжними правоохоронними органами та спеціальними службами, така взаємодія повинна бути безперервною та полягати у наданні необхідної інформації не тільки заради розслідування злочинів міждержавного характеру, а й їх попередження та профілактики [4, с. 244].

Отже діяльність СБ України безпосередньо пов'язана з існуванням держави, її незалежності та суверенітету. Тому переоцінити її важливість у системі правоохоронних органів дуже складно. Ефективність виконання покладених на СБУ обов'язків залежить від ряду факторів: матеріально-технічного, економічного, законодавчого забезпечення, стану розвитку корупції, вза-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті роль і місце правоохоронної діяльності у системі завдань в Службі безпеки України. Проаналізовано чинне Законодавство, регламентуюче правовий статус та функціонування підрозділів Служби безпеки України.

SUMMARY

In the articles considered a role and place of law-enforcement activity is in the system of tasks in security of Ukraine Service. Current Legislation, regulating legal status and functioning of subsections of security of Ukraine Service, is analysed.

емодії з іншими правоохоронними органами тощо. Особливої актуальності дослідження правоохоронної діяльності Служба безпеки України набуває в контексті реформування правоохоронної та судової системи України, в умовах зростання таких явищ, як: тероризм, екстремізм, сепаратизм, організована злочинність. Необхідність посилення протидії злочинності проти державного ладу країни зобов'язує підрозділи Служби Безпеки України удосконалювати свою правоохоронну функцію.

Література

1. Про Службу безпеки України: закон України від 13.05.1992 року України N 2229-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222900.html

2. Про основи національної безпеки України: закон України від 19.06.2003 № 964-IV редакція діє з 05.03.2015[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030964.html

3. Тоцький В. В. Роль і місце Служби безпеки України в системі суб'єктів боротьби з тероризмом (адміністративно-правові аспекти) / В. В. Тоцький, О. В. Плетньов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-5-2013/item/210-rol-i-mistse-sluzhby-bezpeky-ukrayiny-v-systemi-sub-yektiv-borotby-z-teroryznom-administratyvno-pravovi-aspekty-totskyi-v-v-pletnov-o-v>

4. Грек М. Завдання Служби безпеки України як правоохоронного органу / М. Грек // Публічне право. – № 3 (7). – (2012). – С. 240-247.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Олександр Михайлович - здобувач Харківського національного університету органів внутрішніх справ

УДК 351.75 (477)

В статті досліджуються основні питання нормативно-правового забезпечення суспільної безпеки. Проаналізовані деякі напрями реформування забезпечення суспільної безпеки, виявлені проблеми в зазначеній сфері та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, нормативно-правове регулювання, надзвичайна ситуація, реформування.

Політична ситуація, що нині склалася на території нашої держави, торкнулася кожного громадянина без виключення, адже вона впливає на всі сфери життя, в тому числі соціальний, економічний, культурний розвиток суспільства. Не викликає сумніву необхідність реформаторського підходу до багатьох сфер діяльності державних органів та структур. Кожен окремих громадянин України так чи інакше задіяний до змін, що відбуваються в державі та має свою індивідуальну думку та погляди відносно вказаних подій. І держава, беззаперечно, повинна їх брати до уваги та не ігнорувати проблеми громадян. Одне з найголовніших питань, що хвилює всіх без виключення людей у теперішній час, є забезпечення їхньої безпеки, що і визначається громадською безпекою. У зв'язку із воєнними подіями, що відбувалися та продовжують відбуватися на території України розуміння поняття «безпека» дещо змінилося, воно набуло змісту не характерного для демократичного розвитку суспільства. Так, в основному людей

постійно турбують найголовніші питання, що стосуються збереження свого життя та життя близьких, забезпечення місцем проживання та продуктами харчування, тоді як питання культурного розвитку суспільства відійшло на другий план, а це може негативно вплинути на перспективу становлення нашої держави як правової. Тому вказане питання вимагає невідкладного вирішення та контролю з боку державних органів, у першу чергу – шляхом нормативно-правового регулювання.

Метою статті є дослідити нормативно-правову базу забезпечення громадської безпеки, виявити основні проблеми, що стосуються вказаного питання, запропонувати способи їх врегулювання, наголосити на необхідності постійного оновлення законодавства із урахуванням великої кількості конкретних факторів та чинників, що впливають на його стан.

Правове регулювання охорони громадської безпеки створює умови для різноманітної діяльності нормотворчих органів держави, яка пов'язана вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, тобто формування юридичного механізму охорони громадської безпеки. Механізм правового регулювання – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владно-розпорядчий вплив на суспільні відносини у сфері охорони громадської безпеки. Право

регламентує найважливіші суспільні відносини у сфері громадського порядку: між державними органами, між громадянами, між громадянами і державними органами, між державними органами і громадськими організаціями, між громадськими організаціями і органами державної влади тощо [1, с. 25].

Недосконале нормативно-правове регулювання громадської безпеки створює реальні складнощі та проблеми у практичній діяльності органів та структур, що покликані її забезпечувати. Так, наприклад, досліджуючи практичну діяльність працівників правоохоронних органів, автором дослідження було зроблено висновок про те, що дуже часто порушення громадської безпеки і окремої її складової - громадського порядку відбувається під час мітингів, зборів, демонстрацій, у ході яких з боку громадян неодноразово застосовуються заборонені спеціальні засоби. Основним правоохоронним заходом у таких випадках є притягнення осіб до адміністративної відповідальності за злісну непокору працівникам міліції. Особливої актуальності набуває питання усунення масових заворушень, спрямованих на підрив діяльності державної влади. У таких випадках відсутнє розуміння між громадянами та правоохоронцями, дуже часто правоохоронці стають жертвами неправомірної поведінки громадян, на думку автора дослідження, це відбувається тому, що законодавче забезпечення діяльності правоохоронних органів у таких ситуаціях не досконале, тому працівник міліції є незахищеним, вразливим до такого роду подій. Це питання потребує негайного вирішення. Врегулювання на законодавчому рівні також потребує заборона застосування і демонстрації нацистської (фашистської) атрибутики та символіки, що не повинно мати місце у розвиненому демократичному суспільстві. Крім того, дуже важливим є вдосконалення законодавства таким чином, аби встановити довірливі та взаємні відносини між органами покликаними забезпечувати громадську безпеку та громадянами.

Ефективне забезпечення громадської безпеки досягається тільки шляхом безперервної взаємодії органів та підрозділів, діяльність яких має бути врегульована на

законодавчому рівні, тому важливе місце в системі законодавства із забезпечення громадської безпеки посідають спільні нормативно-правові акти. Прикладом можуть бути Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України «Про затвердження інструкції про порядок взаємодії органів внутрішніх справ України та органів державного виконавчої служби при примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб)» [2], Наказ Державної митної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження інструкцій про взаємодію посадових осіб митних органів, що здійснюють митні процедури в міжнародному залізничному сполученні, і працівників залізниць України» [3] тощо. Такі підзаконні нормативно-правові акти повинні мати практичне спрямування та не мати формального змісту.

Важливе місце в системі законодавчого забезпечення охорони громадської безпеки займають: закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Верховна Рада України визначає політику в сфері прав та свобод громадян у законах. Президент України, згідно з Конституцією, є гарантом прав і свобод людини і громадянина. Кабінет Міністрів України здійснює цю політику та забезпечує визначені в законах права і свободи. Органи прокуратури, судові органи, служба безпеки, органи внутрішніх справ, а також органи місцевого самоврядування, інші державні органи безпосередньо задіяні до охорони громадської безпеки, всі вони мають різні методи і засоби діяльності, застосування яких передбачено законодавством України. Забезпечення громадської безпеки покладено на всі без винятку державні структури, крім того, важливо зауважити, що кожен громадянин держави так чи інакше задіяний у забезпеченні громадського порядку та безпеки в цілому, тільки правомірною поведінкою громадян по відношенню один до одного здатна забезпечити нормальне функціонування держави. Завдання, принципи, права та обов'язки відповідних органів по забезпеченню громадської безпеки закріплюються в законах України, постановах Верховної Ради України, підзаконних нор-

мативно-правових актах органів державної влади. Що стосується діяльності конкретних органів та служб і напрямків їх роботи по забезпеченню громадської безпеки, то ці питання регулюються поряд із законодавством і відповідними відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями) за умови їх прийняття у відповідності з Конституцією України, законами, указами, постановами уряду.

Не можна залишати поза увагою той факт, що економічний, соціальний, культурний стан нашої держави постійно змінюється, тому законодавче забезпечення громадської безпеки також повинно змінюватися, удосконалюватися, набувати більш демократичного характеру. Такі зміни повинні бути поступовими та обґрунтованими. Крім того ми маємо пам'ятати, що центром системи забезпечення громадської безпеки є Конституція України.

Усе частіше із засобів масової інформації пересічному громадянину стає відомо про можливість громадського контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб у сфері забезпечення громадської безпеки. Такий контроль є дуже ефективним та надійним засобом прозорості діяльності державних органів, тому дуже важливим є те, щоб кожен громадянин незалежно від соціального, економічного становища чи расової приналежності мав реальне право контролювати діяльність органів та структур, це право повинно бути законодавчо закріплене і мати практичне використання.

Що стосується громадського порядку, як складової частини громадської безпеки, то зауважимо, що зміни, які відбуваються в економічному, культурному, соціальному розвитку нашої держави, в тому числі і зміни в законодавстві мають бути спрямованими не на покарання винних у правопорушенні осіб, що також є, беззаперечно, важливим елементом у побудові правосвідомості, а на профілактиці правопорушень шляхом нормального матеріального забезпечення населення, проведення виховної роботи, здійсненні культурно-масових заходів, спрямованих на пробудження в суспільстві прагнення до демократичних цінностей. Такі заходи, звичайно, потребують значних ма-

теріальних витрат, однак ці витрати будуть виправданими і забезпечать виховання здорового суспільства.

При дослідженні нормативно-правового забезпечення громадської безпеки необхідно приділити увагу застосуванню обмежень прав і свобод громадян в умовах надзвичайних ситуацій (далі – НС). Слід зауважити, що основним нормативно-правовим актом, який визначає перелік прав людини і громадянина, порядок їх реалізації та перелік обставин, за яких права можуть бути обмежені, є Конституція України. Стаття 64 Конституції України визначає, що конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку їх дії. Не можуть бути обмежені такі права і свободи, як рівність перед законом (ст. 24), право на громадянство (ст. 25), право на життя (ст. 27), право на повагу гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на звернення (ст. 40), право на житло (ст. 47), право на вільність згоди жінки та чоловіка на укладання шлюбу (ст. 51) тощо. Крім того, відповідно до положень, закріплених у Міжнародному пакті «Про економічні, соціальні та культурні права» (1966 р.), обмеження, що запроваджуються в державі, повинні визначатися законами і відповідати загальним інтересам суспільства [4]. Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права» (1966 р.) визначає перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в жодному випадку [5].

Щодо міжнародного співробітництва у сфері забезпечення громадської безпеки у НС, зазначимо, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері захисту населення і територій від НС на основі багатосторонніх і двосторонніх угод. Міжнародне співробітництво у сфері захисту населення в НС здійснюється шляхом укладання міжнародних договорів, меморандумів тощо, участі в міжнародних програмах і проектах, обміну інформацією та досвідом роботи, надання або отримання гуманітарної і науково-технічної допомоги [6, с. 28].

АНОТАЦІЯ

В статті досліджуються основні питання нормативно-правового забезпечення громадської безпеки. Проаналізовано деякі напрямки реформування забезпечення громадської безпеки, виявлено проблеми у вказаній сфері та запропоновані шляхи їх вирішення.

Особливої актуальності і гостроти набуло питання забезпечення громадської безпеки в місцях проведення антитерористичних операцій, де права та свободи громадян значно обмежуються, в тому числі право на вільне пересування, право на нормальне економічне та соціальне забезпечення тощо. З метою врегулювання вказаного питання 2 вересня 2014 року Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [7]. Цей Закон визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення.

Враховуючи вищевикладене, як підсумок зазначимо, що нормативно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні потребує удосконалення та змін. Усі державні органи та структури без винятку мають спрямовувати діяльність у даному напрямку, важливо, щоб реформування проходило системно і комплексно. Беззаперечно, велике значення має використання зарубіжного досвіду у даній сфері, однак такі заходи не повинні призводити до копіювання законодавства іншої держави, необхідно враховувати соціальний, економічний, культурний, матеріально-технічний стан розвитку держави. А головне – прийняття нових нормативно-правових актів не повинно порушувати основні права та свободи громадян, закріплені Конституцією України.

Література

1. Подоляка А. М. Правове регулювання охорони громадського порядку в Україні. – Х.: ТД «Золота миля», 2008. – 352 с.
2. Про затвердження інструкції про порядок взаємодії органів внутрішніх справ України та органів державного виконавчої служби при примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб): Наказ Міністерства внутрішніх справ України Міністерства юстиції України від 25 червня 2002 року N 607/56/5 редакція станом на 14.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG6829.html
3. Про затвердження інструкцій про взаємодію посадових осіб митних органів, що здійснюють митні процедури в міжнародному залізничному сполученні, і працівників залізниць України: Наказ Державної митної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України від 18 вересня 2008 року N 1019/1143 редакція 03.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/zakonodavstvo/mitnezakonodavstvo/nakazi/62379.html>
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1997. – С. 17-36.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1997. – С. 36-58
6. Басов А. В. Правове регулювання забезпечення громадської безпеки у надзвичайних ситуаціях / А. В. Басов // Юридичний вісник. – 2013. - № 4 (13). – С. 26-29.
7. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: закон України від 02.09.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kostvlada.org/justition/55-justition-inf/4079-2014-10-29-07-54-05.html>.

РОЛЬ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН ЯК УЧАСНИКІВ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ

КРОЛЕНКО Дмитро Юрійович - студент Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття визначає поняття зацікавлених сторін в управлінні проектами, їх роль, права, обов'язки та правове підґрунтя їх діяльності та взаємодії. Також розглянуті основні групи зацікавлених сторін.

Ключові слова: проект, управління проектами, зацікавлені сторони, управління зацікавленими сторонами

Аналіз існуючих публікацій

Найбільша увага зацікавленим сторонам проекту, перш за все, приділена в останній, п'ятій редакції американської методології PMI (Project Management Institute), PMBOK (Project Management Body Of Knowledge) [1], котра детально викладена у відповідному підручнику. Розглядання управління зацікавленими сторонами як окремої сфери управління майже відсутнє або йому приділена несуттєва увага в інших методологіях.

Постановка завдання

Управління проектами – одна із найсучасніших наук про управління, котра розвивається в багатьох країнах. Вона нараховує багато різних напрямків та методологій, котрі враховують певні особливості тих чи інших напрямків діяльності або країн, де вони використовуються.

На думку американського інституту PMI (Філадельфія, США), одного з найвпливовіших та найвідоміших інститутів у сфері управління проектами, «проект» - це тимчасове підприємство, визначене для створення унікальних продуктів, послуг або

результатів. Тимчасовий характер проекту означає, що у будь-якого проекту є визначені початок та кінець. Завершення проекту настає, коли досягнуті цілі проекту або визнано, що вони не будуть або не можуть бути досягнутими.

Японська асоціація управління проектами (PMAJ) у своїй книзі «Керівництво по управлінню інноваційними проектами та програмами підприємств»[2] ввела одне з найбільш широких понять «управління проектами», котре визначає управління проектами як «симбіоз науки та мистецтва застосування в проекті професіональних здібностей задля виробництва продукту проекту, відповідного місії проекту, шляхом організації надійної команди проекту, ефективно комбінуючи технічні та управлінські методи, виробляючи найбільшу користь та демонструючи ефективні результати роботи та виконання задач».

Одним з найбільш нових напрямків управління з точки зору управління проектами є управління зацікавленими сторонами проекту, котра визначає їх ролі, вплив, повноваження та обов'язки в рамках реалізації того чи іншого проекту.

Зацікавлені сторони включають до себе всіх учасників команди проекту, а також усіх зацікавлених суб'єктів як внутрішніх, так і зовнішніх по відношенню до організації. Команда проекту виявляє внутрішні та зовнішні, позитивні та негативні, а також виконуючі та консультуючі зацікавлені сторони для того, щоб визначити вимоги, що

пред'являються до проекту, та очікування всіх сторін, що залучені. Керівник проекту має управляти впливом різних зацікавлених сторін у зв'язку з вимогами, що висунуті до проекту, щоб забезпечити успішне отримання кінцевого результату.

Усі учасники розробки, реалізації та управління проектами мають право у відповідності до Закону України «Про Інформацію» на отримання необхідної їм для виконання їх посадових обов'язків та реалізації ролей у проекті на інформацію, котра законом визначається як будь-які відомості та/або дані, котрі можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді[3].

Зацікавлені сторони мають різні ступені відповідальності та повноважень, котрі можуть змінюватися протягом життєвого циклу проекту. Варіанти участі – від періодичної участі у вирішенні певних питань до надання повної спонсорської підтримки – фінансової, політичної або будь-якої іншої.

Зацікавлені сторони у своїх взаємовідносинах діють на підставі Цивільного кодексу[4], Господарського кодексу[5], статуту проекту та різних договорів, котрі визначають межі їх повноважень та обов'язків. Також сторони керуються відповідними відомчими актами залежно від форми власності та роду діяльності (накази, статuti, положення, різноманітні норми).

У разі невиконання сторонами обов'язків, вони можуть бути притягнуті залежно від характеру правопорушення до відповідальності згідно з діючими Цивільним кодексом[4], Кодексом про адміністративні правопорушення[6] або Кримінальним кодексом України[7].

Вплив зацікавлених сторін може бути позитивним або негативним, а також пасивним або активним. Контролю впливу цих сторін необхідно приділяти увагу протягом всього циклу проекту, а також планувати певні міри реагування на ті чи інші проблеми, що можуть виникнути протягом виконання проекту.

Виявлення зацікавлених сторін має бути неперервним процесом під час всього ходу життєвого циклу проекту. Важливо повністю розуміти ступінь впливу сторін на проект

та мати можливість урівноважити їх вимоги, потреби та очікування для того, щоб запобігти збільшенню строків, витрат та появи нових проблем будь-якого рівня, аж до відміни проекту.

Одним з найважливіших елементів є управління очікуванням зацікавлених сторін, що може бути ускладнене тим фактом, що у різних сторін можуть бути протилежні інтереси.

З точки зору РМІ, виділяють декілька основних типів зацікавлених сторін

Згідно з методологією РМВОК, спонсор – це особа (або група осіб), котра надає ресурси та підтримку для проекту та відповідає за досягнення успіху проекту. Спонсор може бути внутрішнім або зовнішнім по відношенню до організації керівника проекту. Спонсор сприяє проекту від початкової концепції до його закриття. Сюди входить виступ перед керівництвом більш високого рівня в ролі представника задля залучення підтримки по всій організації та сприянню в отриманні переваг, котрі принесе проект. Спонсор очолює проект протягом процесів ініціації до отримання формальної авторизації та грає важливу роль у розробці первісного змісту та статуту. У рішенні питань, що лежать за рівнем компетенції керівника, спонсор є наступним рівнем ескалації. Крім того, спонсор також може брати участь в інших важливих питаннях, таких як схвалення змін у змісті, проведення аналізу після завершення фази проекту та прийняття рішення «продовжити/припинити», коли ризики особливо великі. Спонсор також забезпечує плавний перехід результатів проекту, що поставляються, у сферу діяльності організації замовника після закриття проекту.

Замовники та користувачі. Замовники – особи або організації, котрі будуть узгоджувати або використовувати продукт, послугу або результат проекту а також здійснювати управління ним. Користувачі – це особи або організації, котрі будуть використовувати продукт, послугу або результат проекту. Замовники та користувачі можуть бути внутрішніми або зовнішніми по відношенню до організації, котра виконує проект.

Залежно від предметної області замовники та користувачі можуть бути синоніма-

ми, тоді як в інших замовники – це суб'єкти, котрі придбають продукт, а користувачі – ті, хто його використовує.

Продавці (агенти) – сторонні компанії, що уклали договір про надання компонентів або послуг, необхідних для проекту.

Ділові партнери – сторонні організації, котрі мають з підприємством особливі взаємовідносини, іноді отримані шляхом процедури сертифікації. Ділові партнери надають спеціалізовану експертну допомогу або грають надану їм роль, наприклад, з установки та наладки обладнання та інше.

Організаційні групи – це внутрішні зацікавлені сторони, на котрі здійснює вплив команда проекту. Зазвичай це можуть бути різні підрозділи, котрі входять у склад компанії, що здійснює проект. Ці групи здійснюють підтримку ділового середовища, у котрому виконуються проекти.

Функціональні керівники – це ключові особи, котрі грають керуючу роль у рамках адміністративної або фінансової області організації. Їм надається власний персонал для виконання поточних завдань, та вони мають чіткі вказівки щодо управління усіма задачами в рамках своєї функціональної області відповідальності.

Інші зацікавлені сторони – додаткові зацікавлені сторони, такі як фінансові інститути, державні регулюючі органи, експерти, консультанти та інші особи, котрі можуть мати фінансовий інтерес, робити свій внесок у проект та бути зацікавленими у результаті проекту.

У загальному вигляді схема управління зацікавленими сторонами виглядає наступним чином:

1. Визначення зацікавлених сторін – процес виявлення груп, людей або організацій, на котрих може впливати результат проекту, або які можуть здійснювати певний вплив на результат проекту.

2. Планування управління зацікавленими сторонами – процес розробки відповідних стратегій управління для ефективного залучення зацікавлених сторін протягом всього життєвого циклу проекту, засновано-

SUMMARY

The article defines the term of stakeholders in project management, their roles, rights, duties and legal background of those activities and interactions. In addition, main groups of stakeholders were considered.

го на аналізі їх потреб, інтересів та потенціальної взаємодії на результат проекту.

3. Управління зацікавленими сторонами проекту – процес комунікацій та роботи з зацікавленими сторонами з ціллю відповідності їх потребам/очікуванням, реагування на проблеми по мірі їх виникнення.

4. Контроль зацікавлених сторін – процес моніторингу всіх взаємовідносин зацікавлених сторін проекту та коректування стратегій та планів для залучення зацікавлених сторін.

Література

1. PMI Institute. Руководство к своду знаний по управлению проектами:ученик – Пятое издание. Project Management Institute, Inc., 2013 – 586 с.

2. Руководство по управлению инновационными проектами и программы : т.1/ пер. на рус. Язык под ред. С.Д. Бушуева. – К.: Наук. Світ, 2009. – 173 с.

3. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2658-ХІІ. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

6. Кодекс про адміністративні правопорушення України 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОННОСТІ, ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ГУЛА Лев Федорович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.123

В статті розглянуто питання дотримання законності, прав і свобод людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів. Розкрито поняття та зміст механізму правового забезпечення законності, прав і свобод людини та громадянина при здійсненні оперативно-розшукових заходів органами прокуратури. Здійснено аналіз окремих нормативних актів, які встановлюють правову основу діяльності прокуратури за цим питанням.

Ключевые слова: законность, права человека, оперативно-розыскные мероприятия, прокурор, пристомъ прокурора.

Постановка проблеми

З набуттям незалежності в Україні почалися демократичні перетворення, спрямовані на формування громадянського суспільства, розбудову правової держави, в якій, згідно з Конституцією, людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Це, у свою чергу, визначає зміст і спрямованість діяльності держави та всіх її органів щодо забезпечення цих досягнень світової цивілізації як одного із головних її обов'язків.

Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю належить до юридичних наук. Тому об'єктивний аналіз передумов формування оперативно-розшукових заходів, появи певної їхньої системи, особливостей розробки та використання сил, засобів і методів необхідно здійснювати,

виходячи з існуючої сукупності правових норм.

Особливої уваги заслуговує вивчення питань щодо з'ясування поняття та змісту механізму правового забезпечення законності, прав і свобод людини та громадянина при здійсненні оперативно-розшукових заходів органами прокуратури.

Стан дослідження

Розшукових заходів здійснювали І.Б. Бараненко, Л.Є. Болясов, Н.В. Вітрук О.М. Джужа, Р.В. Карякін, І.П. Козаченко, В.Я. Кондратьєв, Г.О. Мурашин, О.Р. Михайленко, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В.А. Регульсьуий, Ю.С. Шемшученко та ін.

В.Я. Кондратьєв зазначає, що діяльність органів прокуратури спрямована на всебічне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань: 1) закріплених Конституцією України незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної системи, прав національних груп і територіальних утворень; 2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина тощо [1, с.292].

Г.О. Мурашин, О.Р. Михайленко підкреслюють, що прокурорський нагляд – вид діяльності прокуратури, що полягає у здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів, і вона продовжує вико-

нувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів. Кожний з видів прокурорського нагляду має свої особливості й специфіку. Зокрема, при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство, органи прокуратури мають сприяти: розкриттю злочинів, захистові особи, її прав і свобод тощо [2, с.756].

О.М. Бандурка визначає як особливий вид діяльності уповноважених державою на її провадження посадових осіб – прокурорів, метою якого є забезпечення додержання і правильного застосування законів державними органами, суспільними організаціями, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності, посадовими особами і громадянами [3, с.274].

Метою даної статті є аналіз правових основ, що забезпечують прокурорський нагляд за процесом здійснення оперативно-розшукових заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прокуратура за своєю державно-правовою і політичною природою є незалежним (автономним) державним утворенням у механізмі державної влади, покликане здійснювати найвищий державний нагляд за додержанням законів і вживати заходів до усунення будь-яких їх порушень, від кого б вони не виходили.

Організація прокурорського нагляду за виконанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, має суттєві особливості у порівнянні з організацією прокурорського нагляду за підрозділами досудового слідства.

О.В. Вагін та В.В.Черніков прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю визначають як здійснювану від імені держави діяльність прокуратури, покликану забезпечити верховенство закону, єдність і зміцнення законності, захист прав і свобод людини і громадянина, а також що охороняються законом інтересів суспільства

і держави при здійсненні ОРД і їх посадовими особами шляхом виявлення і своєчасного усунення любых порушень закону і притягнення до відповідальності винних [4, с.767].

Прокурор (від лат. *procurare* – спілкуватися, забезпечувати, управляти) – орган держави, який здійснює нагляд за виконанням законів. Кримінальне переслідування і підтримання обвинувачення в суді [2, с.755].

Великий тлумачний словник сучасної української мови нагляд визначає як діяльність спеціальних органів державного управління з систематичного контролю за дотриманням державних правил підприємствами, установами, організаціями, службовими особами та окремими громадянами [5, с.707]. Наглядати є метою контролю, перевірки [6, с.379].

Правову основу прокурорського нагляду за дотримання законності, прав і свобод людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів становлять міжнародні правові акти, які ратифікувала Україна, Конституція України, Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України, Закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру» та ін., Укази Президента України, ухвали Уряду України, а також відомчі нормативно-правові акти.

Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав та основних свобод людини Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод людини 1950 р.», першим протоколом та протоколами № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції (Голос України – 1997.- 24 липня, інкорпоруючи Конвенцію в національну правову систему, визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що торкаються тлумачення і застосування Конвенції [7, с. 113].

Україна, будучи учасником Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань і Європейської конвенції захисту прав людини та основоположних свобод, зобов'язалася гарантувати право громадян не бути підданим катуванням та поганому поводженню з боку державних службовців. Це право є абсолютним: жодні обставини не можуть

виправдати застосування катувань. Воно захищається Конституцією України, оскільки ст. 28 гарантує, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». У той же час скарги на катування і жорстоке поводження залишаються доволі поширеними в практиці правозахисних організацій.

У суспільній думці існує стійке уявлення, що заради викорінювання злочинності припустимі будь-які, іноді жорстокі, методи. На основі визнання підозрюваним своєї вини базується формування основної доказової бази про причетність його до вчинення злочину. Тому, незважаючи на декларації про прихильність ідеям прав людини, і законодавець, і суди неохоче йдуть на зміну сформованої практики і законодавства. Це, з одного боку, недостатньо ефективно запобігає застосуванню катувань, а з іншої – створює сприятливі умови для високого ступеня латентності цього злочину. Остання обставина дає можливість подавати проблему і в очах українського суспільства, і в очах міжнародної громадськості та міжнародних інститутів як незначну. На жаль, часто жорстоке поводження і застосування катувань залишаються безкарними чи, що ще гірше, сприймаються як норма.

Європейський Суд у своїй практиці відмежовує «катування» від «нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження», застосовуючи при цьому тест, подібний до критерію мінімального рівня жорстокості. При цьому Суд, як правило, класифікує як «катування» настільки кричущі факти порушень, щодо яких був відсутній сумнів [8].

Тлумачення наведених понять у судовій практиці Європейського Суду загалом дотримується або бере до уваги сучасний розвиток як міжнародно-правової доктрини, так і національної практики демократичних держав, як це мало місце, зокрема, у справа громадян України.

У Загальній декларації прав людини 1948 р. (п. 2 ст. 29), у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966р. (п. 2 ст. 22) та інших документах перераховуються основні обмеження прав і свобод громадян, виходячи з того, що добрі намі-

ри виправдовують обмеження прав і свобод особистості. Конкретизується, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, загального порядку і суспільного добробуту в демократичному суспільстві [9, с.530].

У якості критеріїв обмеження прав людини ст. 29 Загальної декларації прав людини вимагає наявності двох обов'язкових умов: а) мета забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і добробуту в демократичному суспільстві; б) введення обмежень тільки на підставі закону. В порівнянні Конституція України ч. 3 ст. 55 закріплює, що права і свободи людини та громадянина можуть захищатися будь якими не забороненими законом засобами від правопорушень і протиправних посягань. У статті 12 п. 3 зазначено, що прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Прокурори, яким надано право здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності за посадою, на підтвердження своїх повноважень відповідальним особам оперативно-розшукових підрозділів, пред'являють службове посвідчення [10, с.277].

Повноваження прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності визначені десятьма пунктами частини 2 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Слід відзначити, що ці повноваження прокурорів базуються на засадах Закону України «Про прокуратуру», але вони у вищенаведеній нормі Закону деталізовані відповідно із завданнями і цілями нагляду у сфері оперативно-розшукової діяльності.

У Законі України «Про прокуратуру» предмет нагляду є додержання законів органами, які проводять оперативно-розшу-

кову діяльність, дізнання, досудове слідство. Надалі зазначається, що нагляд має своїм завданням сприяти: розкриттю кримінальних правопорушень, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних та кримінально протиправних посягань тощо. Згідно із зазначеним Законом прокурор вживає заходів до того, щоб органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність додержували передбачений законом порядок початку та проведення оперативно-розшукової діяльності.

Здійснюючи нагляд, прокурор вживає заходів до узгодження дій правоохоронних органів у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень.

Також необхідно зазначити, що стаття 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказує, що оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини.

На перший погляд, забезпеченню прав і свобод людини та громадянина слугує значний спектр гарантій, які створюють режим захисту прав та законних інтересів особи під час проведення ОРЗ. Зокрема, у ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка іменується «Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності» зазначено, що у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальником органу внутрішніх справ, національної безпеки, прикордонних військ, охорони вищих посадових осіб, оперативного підрозділу податкової міліції, органу, установи виконання покарань.

Стаття 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», приведена у відповідність до нового Кримінального процесуального кодексу України і доповнена наступними положеннями «Керівники міських, районних, міжрайонних, районних в містах та прирівняних до них прокуратур, а також призначені ними прокурори здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової ді-

яльності в оперативно-розшукових справах, заведених під наглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів».

Стаття 14 Закону визначає нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, які полягають: скасовує незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону; наданні письмових вказівок про проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження та виявлення злочинів, про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутніх; надає згоду на продовження строку проведення оперативно-розшукової діяльності; опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів та ін.

Однак, закріплення цього положення є недостатнім інструментом, що забезпечує проведення ОРЗ у рамках дотримання прав людини. Ми вбачаємо, що чинні нормативно-правові акти України потребують певного доопрацювання, аби надати достатньо ефективні гарантії проти можливих зловживань. Порядок безпосереднього здійснення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав людини, міститься у відомчих нормативних актах. Хоча ці відомчі документи регламентують порядок проведення оперативно-розшукових заходів, проте вони не містять процедур, спрямованих на реалізацію принципу мінімізації втручання в особисте та сімейне життя особи, що полягає в обмеженні оперативного контролю за особою лише тією інформацією, яка стосується злочинної діяльності.

Вважаємо, що оперативно-розшукові заходи, як і вся оперативно-розшукова діяльність, потребує негайного перегляду законодавчо викладеної ст. 3 Закону України «Про ОРД», яка, наш погляд, повинна бути викладена в Законі з дотриманням наведених причин. Пропонуємо удосконалена редакцію ст. 3 Закону України «Про оператив-

но-розшукову діяльність»: «Усі нормативно-правові акти, що діють на території країни, у тому числі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Україною і які регулюють правовідносини у сфері гласної та негласної діяльності оперативних підрозділів щодо виконання завдань, пов'язаних з протидією злочинності, становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності».

Тому існуючі законодавчі та нормативні акти, відомчі інструкції з питань оперативно-розшукової роботи в оперативних підрозділах видаються не в повній мірі придатними для виконання завдань щодо протидії злочинності в рамках дотримання прав людини. Ми переконані, що лише теоретичні механізми і рішучі законодавчі дії вплинуть на ефективність діяльності оперативних підрозділів. Як слушно з цього приводу зауважує М.Й. Курочка, неухильне дотримання встановлених законодавцем умов та порядку проведення оперативно-розшукових заходів – це найважливіша умова забезпечення прав та законних інтересів осіб, що втягнені у процес оперативно-розшукової діяльності, а разом з тим – захист інтересів усього суспільства і держави [11, с.160].

Відповідно Постанови №2 Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. «Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» надає рекомендації щодо проведення окремих оперативно-розшукових заходів: проникнення до житла; зняття інформації з каналів зв'язку та ін., за результатами яких оформлюються протоколи, які скеровуються до прокурора для контролю.

Відповідно Інструкції «Про порядок проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів і речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності» від 16.09.2013 р. постанову про проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товару вносить керівник оператив-

ного підрозділу, яка погоджується з уповноваженим прокурором.

Прокурор при отриманні повідомлення щодо здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів перевіряє законність їх проведення та досліджує підстави щодо конкретних осіб, які готують чи вчиняють тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

Постанова про проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товару складається у двох примірниках, з яких перший долучається до оперативно-розшукової справи, а другий залишається на зберіганні в прокуратурі. З метою підтвердження достовірності відомостей, що міститимуться у постанові, підписи посадових осіб скріплюються відбитком гербової печатки.

На наш погляд, необхідно вказану Інструкцію доповнити таким текстом: «З постановою направляти довідку меморандум за матеріалами ОРС».

Прокурори також мають право перевіряти відповідність постанов суду про надання дозволу на проведення оперативно-технічних заходів вимогам чинного законодавства протягом трьох діб з дня надходження повідомлення про їх винесення; реєструвати всі подання оперативних підрозділів, які надійшли до прокуратури для погодження в спеціальному журналі обліку, відобразити в ньому результати їх опрацювання та наслідки вивчення постанов суду про надання дозволу на проведення оперативно-технічних заходів; принципово реагувати щодо виявлених порушень закону та на факти несвоєчасного надходження повідомлень про винесення судових рішень з цього питання.

Основними критеріями оцінки ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукових заходів є: додержання прав людини і громадянина, у тому числі щодо недоторканості особистого життя, житла і таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків, невідкладного вжиття заходів до поновлення порушених прав та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності;

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання дотримання законності, прав і свобод людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів. З'ясовано поняття та зміст механізму правового забезпечення законності, прав і свобод людини та громадянина при здійсненні оперативно-розшукових заходів органами прокуратури. Здійснено аналіз окремих нормативних актів які встановляють правову основу діяльності прокуратури з цього питання.

SUMMARY

In the article the question of observance of legality, rights and freedoms of man is considered during realization of operative search measures. It is found out of concept and maintenance of mechanism of the legal providing of legality, rights and freedoms of man and citizen during realization of operative search measures by the organs of office of public prosecutor. The analysis of separate normative acts is carried out that will set legal framework of activity of office of public prosecutor through this question.

Висновки

Організація прокурорського нагляду за дотримання законності, прав і свобод людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів – це комплексна цілеспрямована діяльність уповноважених на те прокурорів з дотриманням вимог нормативно-правових актів та відомчих інструкцій і наказів з використання наявних сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності з метою отримання та фіксації інформації про підготовку чи вчинення злочинів.

Наведені результати дослідження прокурорського нагляду за дотримання законності, прав і свобод людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів визначають необхідність вдосконалення його правового регулювання, пошуку на науковій основі найбільш раціональних форм їх впровадження в практичну діяльність органів прокуратури.

Література

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І.Римаренко. Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005.- Т.ІІ. Права людини в контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.

2. Великий енциклопедичний юридичний словник / Заг. ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка.- 2-ге вид.. перероб. і доповн.. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012.- 1020 с.

3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник / О.М. Бандурка. – Харків: НАВС, 2002. – 282 с.

4. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред.. К.К.Горяинова. В.С. Овчинского, Г.К. Сенилова.- М.: ИНФРА-М, 2006.- 832 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусол. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд. Дополненное. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2012, 944 с.

7. Станіслав Шевчук. Судовий захист прав людини: Практика євро-пейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: ПП «Фенікс». 2007. – 831 с.

8. *Aydin v. Turkey* (1997) та *Aksoy v. Turkey* (1996).

9. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. – К., 1992; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. – К., 1992; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права // Міжнародні договори України. – К., 1992.

10. Мацюк В.Я. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / В.Я.Мацюк, С.А.Панасюк, В.А. Ніколайчук, Б.В.Стрелець, І.О.Попов // Станом на 01.05.2011 р./ За аг. ред.. Мацюка В.Я.- К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2011.- 304 с.

11. Курочка М.Й. Дотримання прав і свобод людини та їх гарантії при проведенні оперативно-розшукової діяльності / М.Й. Курочка // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. – Наукове видання // За гол. ред.. проф. В.Л.Регульського.- Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000.- С.160-165.

МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

**УВАРОВ Володимир Генадійович - доктор юридичних наук, професор
кафедри Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара**

УДК 343.232

Стаття посвящена рассмотрению теоретических и законодательных проблем определения уголовного проступка в украинской правовой системе. На основании зарубежного опыта и правового анализа национального законодательства, а также изучению позиций исследователей в установлении сущности уголовного проступка, определяется его место в системе правонарушений. Предложены пути внедрения уголовного проступка в уголовное законодательство, от чего выиграет вся украинская правовая система.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, карний проступок, злочин, правопорушення, кримінальне законодавство, небезпека для інтересів людей, пенальна відповідальність.

Сьогодні на порядку денному в Україні стоїть питання створення інституту кримінальних проступків як складової частини (під галузі) кримінального права в «широкому» розумінні слова.

Обумовлено це, по-перше, тим, що спостерігається системна криза у визначенні меж карного і адміністративно-деліктного права і, по-друге, як наслідок, уже проявилось критичне ставлення європейської юстиції до українського права адміністративних правопорушень. Далі розглянемо проблемні моменти, що існують між Кримінальним кодексом України (КК України) та Кодексом про адміністративні правопорушення (КпАП України) і з урахуванням історичного досвіду спробуємо окреслити

можливі підходи до конструювання кримінального права в «широкому» сенсі.

Відомо, що в рамках теорії держави та права загально визнаною є точка зору, згідно з якою правопорушення класифікуються на злочини та проступки в залежності від ступеня суспільної небезпеки та соціальної реакції держави [1]. У правовій доктрині поряд із злочинами виділяють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові та інші види правопорушень (проступків).

Межа між злочином та вказаними видами правопорушень (проступків) існує у вигляді поступового переходу як оцінки діяння з боку держави, так і реакції на нього. Поруч з цим вслід за законодавцями країн Європейського співтовариства в Україні було висунуто точку зору про необхідність формування самостійного інституту кримінальних проступків. У Концепції реформування кримінальної юстиції від 08.04.2008 року одним із напрямків реформування кримінального права є впровадження поряд із злочином іншого виду кримінального діяння [2, с. 486]. Місце, властивості та взаємозв'язок із іншими видами правопорушень (проступків) вказаного виду діяння на сьогоднішній день не отримали повного теоретичного обґрунтування.

Достовірним є положення про те, що адміністративні правопорушення володіють меншою небезпекою для інтересів людей у порівнянні зі злочинами (якщо

взагалі нею володіють). Адміністративні покарання повинні бути меншими в порівнянні з кримінальними і, нарешті, така природа адміністративних правопорушень і покарань виправдовує позасудове в більшості випадків притягнення до відповідальності. У даний час всі ці висловлювання можуть бути поставлені під сумнів.

Так, теза про те, що адміністративні правопорушення володіють небезпекою для інтересів людей, практично не ставиться під сумнів.

Однак менша небезпека для інтересів людей адміністративних правопорушень є, як видається, невлотвим здебільшого критерієм відмежування перших від злочинів. Декриміналізація багатьох діянь і, навпаки, переклад адміністративних деліктів у кримінальну сферу часом виправдовується абстрактними і відвернутими посиланнями на небезпеку для інтересів людей.

У цій ситуації на допомогу могла б прийти впорядкована система адміністративних і кримінальних покарань, які не перетинаються (в ідеалі) між собою або (щонайменше) перетинаються в незначній мірі. Законодавець, будучи пов'язаний системою покарань, не міг би довільно відносити дії або до кримінальної, або до адміністративної сфери. Однак цей критерій розмежування не працездатний, оскільки в даний час системи кримінальних та адміністративних покарань збігаються не тільки значною, але і – що більш важливо – значущою частиною, тобто у зв'язку з видами кримінальних і адміністративних покарань, що тягнуть найбільші обмеження прав і свобод громадян [3, с. 57].

Суперечлива ситуація складається, наприклад, у зв'язку з позбавленням волі та адміністративним арештом: ч. 1 ст. 185 КК України дозволяє за загальним правилом призначати покарання у вигляді позбавлення волі особам, визнаним винними у вчиненні крадіжки, тоді як за менше за небезпекою для інтересів людей адміністративне правопорушення дрібне викрадення чужого майна, яке передбачено ст. 51 Кодексу про адміністративні правопорушення України дозволяє призначати адміністра-

тивний арешт на строк до 10 діб, і те, що позбавлення волі мінімально призначається на термін від 1 року, а адміністративний арешт – до 15 діб, не має особливого значення в контексті суперечливого підходу законодавця, який вважає, з одного боку, існуючими злочини, за які не можна призначати позбавлення волі, і, з іншого, адміністративні правопорушення, які можуть бути їм покарані.

Штраф, який призначається відповідно до Кримінального кодексу України на суму від 36540 тисяч гривень (ч. 2 ст. 53 КК України), з одного боку, в деяких випадках перетинається з адміністративним штрафом, який призначається громадянам на суму від 51 гривні до 170000 тисяч гривень (ч. 1 ст. 1665 КпАП України). Проте у ряді випадків адміністративні штрафи в разі перевищують розміри штрафів, ніж за деякі злочини. При цьому число винятків із загального правила про розмір адміністративного штрафу для громадян все зростає, що ставить перед собою багато питань.

Громадські роботи в Кодексі про адміністративні правопорушення України (ст. 301) і в КК України (ст. 56) збігаються за змістом і частково перетинаються за термінами їх призначення.

Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України) практично ідентично позбавленню спеціального права, наданого даному громадянину, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 30 КпАП України).

У відсутність (точніше, в умовах слабкої розробленості) власної теорії складу адміністративного правопорушення ця галузь законодавства фактично використовує кримінально-правові конструкції та інститути, при чому в разі нестачі в Кодексі про адміністративні правопорушення України деяких інститутів (наприклад, інституту співучасті, інституту стадій і т.п.) висловлюються у наукових дискусіях жалість про те, що вони не запозичуються їх з Кримінального кодексу України.

Поставлені проблеми збільшуються ще тим, що привертають увагу європейської

юстиції. І хоча Європейський Суд з прав людини на сьогодні тільки в окремих випадках звертав увагу на українське право адміністративних правопорушень, його сформована практика в контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод змушує задуматися не про існування права адміністративних правопорушень зі спрощеним процесуальним механізмом залучення до відповідальності, а про необхідність розробки кримінального права в «широкому» сенсі з належними процесуальними гарантіями прав обвинувачуваної особи.

У літературі питання про «кримінальність» українського права адміністративних правопорушень у контексті практики Європейського Суду з прав людини вже обговорювалося. При цьому спостерігається цікаве розмежування: так, адміністративісти обережно констатують можливу невідповідність українського законодавства Конвенції про захист прав людини та основних свобод і обмежуються загальними словами про необхідність урахування правових позицій Європейського Суду з прав людини при реформуванні українського права (тільки в рідкісних випадках висловлюються пропозиції про звільнення предмета адміністративного права як галузі права, що підтримує функціонування юридичного механізму, створеного для здійснення виконавчої влади, від навантаження у вигляді права адміністративних правопорушень).

Навпаки, представники кримінально-правової науки та фахівці в галузі європейського права прав людини більш конкретніші, і, вказуючи на системні недоліки КпАП України, закликають задуматися про саме існування цього «радянського пережитку», відносять всі адміністративні правопорушення до «кримінальної сфери» у контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод або щонайменше підкреслюють єдність у принципових підходах до механізму адміністративно-деліктного та кримінально-правового регулювання.

Видається, що існування права адміністративних правопорушень є штучно

підтримуваним пережитком радянського часу. Сформоване в цей період уявлення про існування поряд з кримінальною відповідальністю ще й адміністративної відповідальності є помилкове: остання є нічим іншим, як різновидом відповідальності кримінальної або, точніше, відповідальності наказової (каральної). В умовах радянської системи адміністративний тиск держави вимагав відокремлення правопорушень за спрощеним процесуальним механізмом притягнення до відповідальності, але не по сутнісних ознаках таких правопорушень, і тому не дивно, що іноді чисто кримінальні каральні заходи (у вигляді заслання або навіть позбавлення волі) видавалися за адміністративні, внаслідок особливостей їх застосування. Сьогодні ж обґрунтувати існування адміністративної відповідальності процесуальними особливостями розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення не можна, оскільки процес не може визначати природу відповідальності, та й саме по собі існування відповідальності, яка покладається переважно органами виконавчої влади (хай і з можливим наступним судовим оскарженням), навряд чи відповідає ідеї поділу влади [3, с. 58].

Отже, різноманіття розуміння відповідальності, що склалося в теорії права, об'єднує серед іншого підкреслення несприятливої природи відповідальності для правопорушника. Однак ця «несприятливість» може бути, кажучи загалом, двоякої властивості: вона може носити або компенсаторний характер, коли постраждалій стороні відшкодовуються її збитки, і в зв'язці «потерпілий-винний» держава залишається здебільшого незацікавленим арбітром, або наказовий, каральний характер, коли в зв'язці «потерпілий-винний» перший зникає, і його місце займає держава [5, с. 385].

Перший різновид відповідальності може бути названий цивільною; другий – кримінальною чи, точніше, наказовою. Нічого проміжного у вигляді адміністративної відповідальності тут неможливо розмістити: вона носить каральний характер, вона є різновидом, використовуючи

європейські мовні юридичні конструкції, пенальною відповідальністю, в яку вона входить поряд із власне кримінальною відповідальністю. Українською мовою ми можемо говорити про загальне поняття кримінальної відповідальності, в яку входить відповідальність за злочини, з одного боку, і за проступки, з іншого. Адміністративна відповідальність не є такою ні змістовно, ні процесуально.

Наприклад, примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань шляхом стягнення заборгованості в судовому порядку або шляхом виконання напису нотаріуса державною виконавчою службою є реалізацією суб'єктивного права, а от примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань із загрозою насильства, вбивства тощо визнається злочином (ст. 355 КК України). Можна навести багато інших прикладів складів злочинів, які володіють ознаками адміністративних чи дисциплінарних правопорушень (проступків).

Тому «розмивання» в останні роки кордонів кримінальної репресії (наприклад, великі штрафи й ідентичні кримінальним види покарань у Кодексі про адміністративні правопорушення України та ін.), Практика Європейського Суду з прав людини, вже вказувала Україні, що санкції податкового та інших галузей права по суті є кримінальними в сенсі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, безуспішність адміністративістів у їх спробах виділити якісні (а не випадкові) ознаки адміністративних правопорушень ставлять на порядок денний питання про визнання існування кримінального права в «широкому» розумінні слова.

Предметом кримінального права в такому його розумінні є права і свободи людини і громадянина, що виникають у зв'язку з вчиненням особою кримінально-караного діяння (злочину або проступку) і застосуванням до такої особи покарання або інших заходів кримінально-правового характеру.

Для прикладу, право адміністративних правопорушень є складовою частиною кримінального права в Німеччині, де по-

ряд з Кримінальним укладенням (StGB) існує також Федеральний закон про адміністративні правопорушення (OWiG). Відповідно до § 46 (абз. 1) OWiG «загальні кримінально-процесуальні закони (в тому числі КПК ФРН) мають дію в тому обсязі, у якому Законом про адміністративні правопорушення не передбачено особливе регулювання». У Франції тричленна класифікація кримінально каранних діянь на злочини, проступки і порушення (ст. 111-1 КК (Code pénal)) дозволяє співвідносити українські адміністративні правопорушення саме з кримінально караними порушеннями (les infractions pénales) за французьким правом [3, с. 59].

Виходячи з ситуації в більшості європейських країн традицією, всі кримінальні правопорушення, передбачені в чинному Кримінальному кодексі України, запропоновано розділити на злочини та кримінальні проступки. Підставою для такого поділу є ступінь небезпеки діяння і види санкцій за його вчинення. Тому злочином може бути визнано діяння, яке має найбільшу небезпеку, а покаранням за його вчинення буде позбавлення волі, включаючи довічне. Кримінальним проступком, у свою чергу, запропоновано вважати діяння, вчинення якого має меншу небезпеку і не тягне за собою позбавлення волі. Вчинення правопорушення, на відміну від злочину, не матиме наслідком судимості особи. Воно буде вважатися не притягнутим до кримінальної відповідальності, якщо протягом року не вчинила кримінальний проступок або злочин. За скоєння кримінальних проступків можна буде передбачити відповідальність не тільки фізичних, а й юридичних осіб [7].

Права і свободи людини і громадянина, будучи врегульованими нормами кримінального права, стають під охорону кримінального кодексу. Їх суб'єктами є, з одного боку, особа, яка вчинила діяння, небезпечне для інтересів людей і яке зобов'язане підлягати за його вчинення покаранню чи іншим заходам кримінально-правового характеру, і, з іншого, держава в особі своїх компетентних органів, яка має право застосувати до зазначеної особи покарання

або інші заходи кримінально-правового характеру. При цьому ці взаємини не носять односторонньо зобов'язуючого характеру: особа має право вимагати законного, справедливого і гуманного поводження з боку держави, яка зобов'язана діяти зазначеним чином.

З точки зору своїх джерел ця галузь повинна являти собою єдиний в загальних положеннях для всіх різновидів караних правопорушень (злочинів і проступків) КК України. В Особливу частину КК України при цьому можна включити опис лише складів злочинів, реалізувавши правильну взагалі ідею про створення «маленького, але жорсткого» кодексу і перевівши в категорію проступків значну частину нинішніх злочинів. Місце КпАП України повинен зайняти, наприклад, Кодекс про покарання за проступки. Процесуальні норми КпАП України, у свою чергу, можна імплементувати в КПК України. Однак технічні питання тут другорядні; головним же бачиться чітке розмежування злочинів і проступків, що призначаються за їх вчинення покарань та створення належних процесуальних гарантій особам, залученим до відповідальності за останні. Від цього вирає вся українська правова система: адміністративне право, звільнившись від невластивої йому каральної спрямованості, зможе зосередитися на своєму предметі, і якщо йому так вже хочеться інституту «відповідальності» в середині себе, то поле для цього у нього є: безвідповідальність публічно-правових утворень перед тими, чийми слугами вони повинні бути, давно вимагає правового реагування.

Підходячи до висновків, треба зазначити, що, незважаючи на зазначені труднощі теоретико-правового, правозастосовчого та соціального характеру, впевнені, що запровадження інституту кримінальних проступків в українську дійсність має стати важливим кроком на шляху до побудови європейської системи кримінальної юстиції.

Література

1. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие для юрид. ф-тов ун-

тов и ин-тов. – К.; О.: Выща шк., 1989. – 438 с.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 486.

3. Berührungspunkte in der deutschen und russischen Strafrechtswissenschaft = Немецкая и российская уголовно-правовая наука : точки соприкосновения / Uwe Hellman / Uwe Hellmann ; Alexey Rarog (Hrsg.). – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2013. – 214 S.

4. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1963. – 265 с.

5. Туляков В., Дмитрук М.. Категорія кримінального проступку в правовій доктрині. Актуальні проблеми держави і права, 2009. Режим доступу: <http://apdp.in.ua/v45/76.pdf>

6. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний феномен: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 325 с.

7. Реформирования уголовной юстиции Украины. 30.05.2012. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ut.kiev.ua/new/index.php?view=article&catid=17&id=2594&format=pdf&option=com_content

8. Голосніченко І. Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності // Право України. – 2006. – №8 . – С. 60-63.

9. Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок. – С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 374 с.

10. Демидова Л. Уголовный проступок: проблемы теории и законодательства. – Закон и жизнь 10/2.2013 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/6669/1/Demidova_96-100.pdf

11. Тарбагаєв А.Н. Дисциплинарный проступок в механизме уголовно-правового регулирования // Известия вузов. Правоведение. – 1993. – № 2. – С. 93-96.

12. Рогова Е. В. Уголовный проступок в системе дифференциации уголов-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду теоретичних та законодавчих проблем визначення місця кримінального проступку в українській правовій системі. На підставі зарубіжного досвіду та правового аналізу національного законодавства, а також вивченню позицій дослідників у встановленні сутності кримінального проступку, визначається його місце в системі правопорушень. Запропоновано шляхи впровадження кримінального проступку в кримінальне законодавство, від чого виграє вся українська правова система.

SUMMARY

The article is devoted to theoretical and legal problems in the definition of the criminal offense Ukrainian legal system. Based on international experience and legal analysis of national legislation, as well as the study of the positions of researchers to establish the nature of the criminal offense is determined by its place in the system of offenses. The ways of implementation of the criminal offense in the criminal law, which benefit the whole Ukrainian legal system, have been proposed.

ной ответственности 1 Е. В. Рогова. -Иркутск,2011. -117 с.

13. Стрельцов Є.Л. Проблеми класифікації суспільно небезпечних діянь / Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків № 1 О 136 від 03.03.2012 р. : матер. Всеукраїнської Інтернет-конференції, 10 липня 2012

р., м. Харків / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ivps.com.ua>

14. Запровадження інституту кримінального проступку як необхідна складова реформи кримінальної юстиції в Україні / «Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 13-15 квітня 2007 р.: У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – Ч. 1. – С. 189 – 194.»

ПРАВОВА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ НАЛЕЖНОСТІ ТА ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

**СИЧЕВСЬКИЙ Віталій Вікторович - заступник начальника управління
Головного слідчого управління Служби безпеки України, здобувач Національної
академії Служби безпеки України**

В статті, в відповідності з положеннями УПК України, розкривається правова природа относимості та допустимості доказів як засобів успішної реалізації завдань кримінального судочинства. Указано на співвідношення относимості та допустимості з певними категоріями кримінального процесу. Представлені рекомендації по удосконаленню понятійного апарату розглянутої проблематики.

Ключові слова: гарантії, докази, доказування, допустимість доказів, належність доказів, правові гарантії.

Постановка проблеми

Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України містить низку положень, якими закріплюється інститут доказування. Серед них є й ті, що стосуються питань належності та допустимості доказів, які, зокрема, розміщено у §1 («Поняття доказів, належність та допустимість при визнанні відомостей доказами») Глави 4 («Докази і доказування») КПК України.

Варто зауважити, що юридична деталізація інститутів належності та допустимості є новелою чинного КПК України, адже КПК України 1960 року не містив їх визначень. Відповідні роз'яснення надавалися лише Верховним Судом України у межах забезпечення прав і свобод особи, а саме у постановках Пленуму Верховного Суду України: від 01.11.1996р. №9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (п. 19) та від 30.05.97р. №7 «Про посилення

судового захисту прав та свобод людини і громадянина» (п. 4.) [9; 10, с. 27]. І таке тлумачення є невивадковим.

Як і права та свободи особи, доказування у кримінальному судочинстві може відбуватися завдяки системі відповідних гарантій, передусім закріплених у нормах КПК України. Проблема гарантій належності та допустимості доказів, на відміну від гарантій прав та свобод особи, значною мірою менш досліджена, хоча й існують окремі наукові праці, котрі її зачіпають [7, с. 5]. Вірогідно це пояснюється загальною тенденцією, притаманною для усієї системи вітчизняного права, – підсиленню уваги, передусім, до проблем забезпечення прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства. У цьому аспекті неабиякого значення набувають наукові напрацювання, які стосуються гарантування об'єктивності доказування у кримінальному судочинстві. А тому дослідження змісту правової природи гарантій належності та допустимості доказів у кримінальному провадженні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливим проблемам доказування у кримінальному судочинстві присвячено роботи вчених: Белкіна Р. С., Вінберга А. І., Коренєвського Ю. В., Гевка В. В., Грошевого Ю. М., Дорохова В. Я., Зажицького В. І., Погорецького М. А., Стахівського С. М., Строговича М. С., Чельцова-Бебутова М. А., Шейфера С. А., Шумила М. Є. та інших. Вод-

ночас, у зв'язку із набуттям чинності у 2012 році КПК України, більш детального наукового дослідження потребують питання гарантування належності та допустимості доказів, що зумовлюється їхнім юридичним закріпленням, а також потребою належної реалізації конституційних прав, свобод та законних інтересів кожного учасника кримінального провадження, їх захисту від неправомірних дій органів досудового розслідування та забезпечення постановлення справедливого, законного і обґрунтованого рішення суду.

Метою статті є дослідження змісту правової природи гарантій належності та допустимості доказів у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу

У загальноживаному розумінні поняття «гарантія» розкривається як записка в чомусь; забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх будь-чого [12, с. 29]. Таким чином, гарантування полягає у створенні певних умов та здійсненні заходів щодо реалізації запланованого, бажаного. Слово-прикметник «юридичний» конкретизує будь-яке явище як таке, що пов'язується із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням [13, с. 615]. Синтез зазначених пояснень, втілених у словосполученні «юридичні гарантії», в етимологічному значенні можна розуміти, зокрема, як передбачені у законодавстві умови (засоби) забезпечення.

Типологія інституту гарантій спирається на їх системний характер, на ідею відокремлення загальних гарантій від юридичних. Причому до перших включають: економічні, політичні, моральні (духовні) та інші. Саме вони є запорукою та умовою до реалізації юридичних гарантій завдяки певним правовідносинам. У свою чергу вчені переконують, що і юридичні гарантії мають зворотній вплив і можуть бути правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються всі інші гарантії, зокрема завдяки їх правовій охороні, усуненню юридичних наслідків, поновленню того стану, який існував до вчинення певного правопорушення тощо [3, с. 221].

Правові гарантії визначаються як встановлені «законом засоби безпосереднього забезпечення використання, додержання, неухильного виконання і правильного застосування норм права» [16, с. 133]. Таким чином ці гарантії, відображені у законі, стають юридичними. У свою чергу, під юридичними гарантіями належності та допустимості доказів варто розуміти закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві України правові умови, завдяки яким докази набувають відповідних ознак.

Щодо визначення поняття процесуальних гарантій, то варто зазначити, що більшість учених погоджується із судженням Строговичем М. С., що ними, по суті, є певні засоби. Таку позицію вчений втілює у наступному трактуванні: «Процесуальними гарантіями є ті встановлені законом засоби, за допомогою яких громадяни, які беруть участь у кримінальному процесі, можуть захищати свої права та інтереси» [14, с. 83]. Учений притримувався тієї позиції, що роль процесуальних гарантій прав і свобод особи у кримінальному судочинстві є важливою, але вони ніколи не були і не можуть бути гарантіями від держави, так як держава їх лише закріплює.

Капінус Н. І. вважає, що юридичні гарантії, зокрема, процесуальні, утворюють систему, тобто органічну цілісність процесуальних засобів та способів, які взаємодіють між собою під час забезпечення, зокрема, прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства задля встановлення істини у кримінальному провадженні. Причому, вчений виокремлює гарантії суб'єктивних прав особи від гарантій публічного інтересу, спрямованих на забезпечення правопорядку. Ці два види гарантій, за думкою науковця, тісно взаємодіють, часто переплітаються, але їх ототожнення вчений не допускає через те, що воно може привести до розмиття цілей і завдань кримінального судочинства, зниженню ефективності боротьби зі злочинністю [2, с. 10].

Тертишнік В. М. вважає, що процесуальними гарантіями є закладена в процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливість правосуддя, можливість

усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права, свободи й обов'язки, досягнення мети й виконання завдань кримінального судочинства [15, с. 25]. Таким чином розкривається загальний зміст процесуальних гарантій, без протиставлення їх між собою.

Видря М. М. підкреслює, що «сутність процесуальних гарантій полягає у реальному забезпеченні законних прав і учасників процесу. Це досягається як покладанням обов'язків на посадових осіб та органи щодо вчинення певних дій чи утримуватися від цього, а також обмеженнями щодо неприпустимості під час процесуальних дій виходити за межі, визначені законодавством» [1, с. 5]. Тобто вченим кримінальні процесуальні гарантії публічного характеру розкриваються як засіб забезпечення гарантій прав і свобод особи. Водночас, усе ж логічним видається розглядати категорію гарантій через їх безпосереднє правове призначення.

Так, якщо поглянути на юридичні гарантії як на засоби забезпечення належності та допустимості доказів, то можна встановити їх основне призначення – бути запорукою ефективного доказування та успішного виконання завдань кримінального судочинства. При цьому варто зазначити, що одне й те ж правове явище, з одного боку, може розглядатися як гарантія, а з іншого – як засада або принцип кримінального процесу. Водночас, зміст юридичних гарантій належності та допустимості доказів є значно ширшим, а ніж зміст окремого принципу кримінального судочинства. До нього, зокрема, входять положення, які складають сутність практично усіх засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України.

Варто зазначити, що з огляду на вид законодавчого акту, яким закріплюються юридичні гарантії, їх поділяють на конституційні та галузеві. Лукашева Є. А. із цього приводу зазначає, що конституційне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне право вивчають певні процедури та механізми захисту, а також способи поновлення порушеного стану речей [11, с. 5]. При цьому конституційні гарантії мають найвищу юридичну силу. Це означає обов'язковість їх ви-

конання усіма суб'єктами права у сфері правотворчості і реалізації правових положень, чим і буде забезпечуватися режим конституційної законності.

Так, найвища юридична сила конституційних гарантій допустимості доказів закріплюється вимогами:

- вступної частини (преамбули) Конституції України, де Конституція України визнається Основним Законом;

- ст. 8 Конституції України, де вказується, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони й інші нормативно-правові акти мають прийматися на її основі і відповідати її змісту, а також норми конституції є нормами прямої дії;

- ст. 9 Конституції України, де зауважується, що укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України;

- ст. 22 Конституції України, де передбачається, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані і що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

- ст. 68 Конституції України, де відзначається обов'язок кожного неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей;

- ст. 129 Конституції України, де визначаються основні засади судочинства в нашій країні.

Положення, котрі безпосередньо стосуються гарантування належності та допустимості доказів, містяться у ст.ст. 62, 64 та 129. Конституції України. У цих статтях чітко визначено, що: конституційні права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (а порушення закону не входить до кола цих обмежень, тому що визнається недопустимим); законність є принципом судочинства (а тому не існує будь-яких виправдань порушенням закону, вчинених як під час кримінального провадження, так і під час іншої діяльності, із ним пов'язаною); обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних не-

законним шляхом (а тому, у разі визнання доказом фактичних даних, одержаних незаконно, будь-які посилання на них не повинні нести жодних юридичних наслідків).

Як відомо, пряма дія конституційних норм передбачає будь-яку з форм їх реалізації, а також допускає посилання на них задля обґрунтування юридично значимої поведінки. Разом із тим, як свідчать наукові розробки з проблемних питань реалізації конституційних норм, пряма дія положень Конституції стикалася та стикається на своєму шляху із певними труднощами. Ці труднощі пов'язуються, передусім, із загальним характером змісту конституційних норм та їх конструкцією, а саме – відсутністю в них санкцій. Саме відсутність санкцій надає формальній правдоподібності висловленню: «право без примусу – ніщо» та підсилює позиції скептиків у спорі про ефективність прямої дії конституційних гарантій. Вочевидь, у вирішенні питання дієвості конституційних норм значну роль відіграє інститут юридичної відповідальності, завдяки якому підкреслюється соціальна природа певних правових положень у суспільстві.

Так, за радянських часів Корнуков В. М. вважав, що стосовно питань, які торкаються кримінального судочинства, конституція менш за все розрахована на пряме, без опосередкованого нормами кримінально-процесуального права, застосування. Вчений вважає, що використання таких формулювань конституційних норм, як «гарантується», «охороняється законом», прямо передбачає необхідність їх закріплення та відповідного розшифрування в нормах кримінально-процесуального права [4, с. 41]. Таким чином, труднощі реалізації конституційних норм Корнуковим В. М. пов'язувалися не з відсутністю положень щодо їх прямої дії, а з їх будовою.

КПК України містить 18 статей, які безпосередньо містять терміни належності та (або) допустимості доказів, а саме ст.ст.: 5, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 97, 100, 223, 233, 419, 550, 553, 598, та п. 8 Розділу XI. Перехідних положень. Серед цих положень ст.ст. 85 та 100 КПК України врегульовують виключно питання належності доказів, ст.ст. 92, 94, 419 КПК України – питання як

належності, так і допустимості, а ст.ст. 5, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 97, 223, 233, 550, 553, 598 та ч. 8 Розділу XI. Перехідних положень – унормовують виключно питання допустимості доказів.

Законодавче закріплення гарантій належності та допустимості доказів надавало раніше та надає зараз вченим підґрунтя для їх класифікацій. Так, Строгович М. С. пропонував поділяти закріплені у законі правила про допустимість доказів на два види, а саме на такі, що мають негативний та позитивний характер. Перші вказують на засоби та джерела, які не можуть використовуватися (допускатися) для встановлення фактів під час провадження, наприклад, показання свідка чи висновок експерта, у яких містяться припущення щодо поставлених слідчим або прокурором запитань. Інші правила, що мають позитивний характер, навпаки, несуть у собі умови, через які процес доказування стає реальним [5, с. 392-393].

Таким чином, будь-які вимоги щодо порядку отримання доказів по відношенню до допустимості їх подальшого використання можна умовно поділити на такі, що за змістом мають негативний або позитивний характер. Така класифікація надає змоги прогнозувати поведінку слідчого, прокурора або судді із реалізації відповідних положень КПК України. Але у будь-якому випадку порушення законодавчих приписів щодо отримання доказів тягне за собою втрату гарантій з приводу їх належності та допустимості. У цьому, як переконує Порубов М. І., існує зв'язок між гарантіями публічного та особистого характеру, які співіснують у сфері кримінального судочинства [8, с. 208-210].

Водночас Строгович М. С. вважав, що гарантії прав особи входять до загального кола процесуальних гарантій кримінального судочинства, котрими забезпечується правильне виконання у кожному кримінальному провадженні (раніше – справі) завдань правосуддя, при чому гарантії особистого та публічного характеру, за розсудом Строговича М. С., ніколи між собою не вступають у жодні протиріччя [5, с. 56-58].

Аналіз положень чинного КПК України, зокрема тих, що стосуються застосування процесуального примусу, надає пра-

во стверджувати, що все ж таки, за певних умов, публічні інтереси та інтереси особи можуть протиставлятися між собою. Яскравим прикладом цьому є процесуальні обмеження прав і свобод особи. У такому випадку правила належності та допустимості доказів і стають гарантіями, здатними одночасно задовольнити як інтерес держави, котрий полягає у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, так і інтереси особи. Останні полягають в охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також у тому, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Як слушно зауважує Лупінська П. А.: «В умовах, коли справедливість правосуддя передбачає систему гарантій для захисту прав особи від необґрунтованого обвинувачення та осудження, забороняє будь-які форми насильства над людиною для отримання свідчень, захищає підозрюваного, обвинуваченого, надаючи їм імунітет від обов'язку свідчити проти себе, правила про допустимість доказів набувають особливого значення саме як гарантії прав і свобод людини та громадянина і справедливості правосуддя» [6, с. 106]

Висновки

Законодавче визначення у вітчизняному кримінальному процесі правових ознак належності та допустимості доказів є своєчасною та прогресивною новелою, спрямованою на запровадження європейських стандартів захисту прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Адже саме за цими критеріями відбувається оцінювання доказів та вирішується доля кримінального провадження. Правовими гарантіями належності та допустимості доказів у кримінальному провадженні є системи засобів, за-

кріплених у кримінальному процесуальному законодавстві, спрямованих на виконання завдань кримінального провадження. У сфері кримінального судочинства гарантії належності та допустимості доказів в певних ситуаціях здатні забезпечувати одночасно як публічний, так і особистий інтерес.

Перспективними розвідками із розглянутої проблематики варто вважати подальшу розробку концепції правових гарантій публічного спрямування, встановлення співвідношення юридичних гарантій, закріплених у КПК України, із гарантіями, визначеними міжнародними нормативно-правовими актами, а також вироблення конструктивних пропозицій із подолання виявлених суперечностей.

Література

1. Выдря М. М. Гарантии прав участников процесса в судах первой и второй инстанций: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва, 1967. – 29 с.
2. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: Авторефер. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ. – Москва, 2001. – 56 с.
3. Конституційне право України. // Навчальне видання. За ред. д.ю.д., професора В.Ф. Погорілка – К.: Наукова думка, - 1999, - с. 733.
4. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. – Саратов: Саратовский университет, 1987. – 180 с.
5. Курс советского уголовного процесса / Под редакцией М.С. Строговича: В 2 т. / Наука. – Москва, 1968. – Т.1: Основные положения науки советского уголовного процесса. – 470 с.
6. Лупинская П.А. Основания и порядок решения вопросов о недопустимости доказательств при рассмотрении дел судом присяжных // Рассмотрение дел судом присяжных. Научно-практическое пособие / Отв. ред.: Лебедев В.М. – Москва: Юрид. лит., 1998. – 288 с.

АНОТАЦІЯ

У статті, відповідно до положень КПК України, розкривається правова природа гарантій належності та допустимості доказів, як засобів успішної реалізації завдань, кримінального провадження. Вказано на співвідношенні належності і допустимості із деякими категоріями кримінального процесу. Висунуто пропозиції до удосконалення понятійного апарату з розглянутої проблематики.

SUMMARY

In the article, in accordance with the provisions of the criminal procedure code of Ukraine, reveals the legal nature of the relevance or admissibility of evidence. It funds successful implementation of the tasks of criminal proceedings. Stated on the ratio of the relevance and admissibility of certain categories of criminal procedure. Presents recommendations for improving the conceptual apparatus of considered issues.

7. Петрова О.В. Объективная истина и гарантии ее установления в уголовном процессе. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Петрова О.В. – Воронеж, 2000. – 23 с.

8. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Порубов Н.И.. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Вышэйш. шк., 1973. – 368 с.

9. Постанова №7 Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997р. «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>.

10. Постанова №9 Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Закон і бізнес. – 1996. – № 51. – С. 25–28.

11. Права человека: Учебник для вузов. / Отв. Ред. Член-корреспондент РАН док. Юрид. Наук Е.А. Лукашева. – Москва: НОРМА-ИФРА-М, – 1999. – 475 с.

12. Словник української мови: В 11 т. / Наукова думка. – Київ, 1971. – Т. II. – 554 с.

13. Словник української мови: В 11 т. / Наукова думка. – Київ, 1980. – Т. XI. – 700 с.

14. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. – Москва: Юриздат, 1939. – 152 с.

15. Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. – Київ.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с.

16. Юридичний словник. – Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. – 872 с.

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ БЕЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

БРЯЩЕЙ Р.І. - старший науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності у соціально-економічній сфері Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

В статье разработаны теоретические определения осуждения лица без назначения наказания, которое действующим законодательством определяется как освобождение от наказания, к содержанию которого должны включаться три обязательные составляющие (признаки): а) осуждение лица за совершение им преступления; б) состояние судимости как имманентная факта осуждения обстоятельство; в) отказ государства от определения осужденному вида и меры наказания или иного вида ограничений. Выяснено, что по своей уголовно-правовой природе осуждения без назначения наказания - это самостоятельная форма уголовной ответственности в качестве основного вида средств уголовно-правового реагирования на совершение преступления, наряду с осуждением с назначением наказания или иных ограничений исчерпывающе характеризуют уголовную ответственность как доминирующее средство уголовно-правового реагирования на совершение уголовных преступлений. Обусловлено, социальные и экономические факторы целесообразности его широкого внедрения в практическую деятельность органами уголовной юстиции.

Ключові слова: механізм протидії злочинності, кримінально-правове реагування на вчинення злочину, кримінальна відповідальність, звільнення від покарання, засудження без призначення покарання, соціальні та економічні фактори засудження без призначення покарання.

Постановка проблеми

Проголосивши курс на євроінтеграцію, Україна здійснює активну діяльність

з приведення національного кримінального законодавства у відповідність із вимогами міжнародних норм. З урахуванням нових об'єктивних реалій змінюється й зміст української кримінально-правової політики. Окрім іншого, в національному кримінальному законодавстві відображено сучасний принцип протидії злочинності – невідворотність кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення, що замінив собою принципи невідворотності покарання.

Про це, зокрема, свідчить розвиток інституту засудження без призначення покарання, якому разом зі спорідненими інститутами звільнення від відбування покарання та корегування призначеного покарання присвячено Розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України (КК України). Зазначене відповідає існуючій тенденції до якомога ширшого використання у механізмі правового реагування на кримінальні правопорушення засобів, заснованих не на покаранні, а на заохоченні (стимулюванні) позитивної поведінки, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета кримінально-правового регулювання, але й гуманізацією всіх сфер суспільного життя, соціальні та економічні фактори його застосування.

Відомо, що практика застосування засудження без призначення покарання за КК України є нестабільною та суперечливою. Це зумовлюється недостатньо чіткою

позицією законодавця щодо кримінально-правового регулювання такого звільнення та процесуального порядку його здійснення. Не відрізняється досконалістю й учення про засудження без призначення покарання: воно не набуло сталого виду і шукати відповіді на питання кримінально-правової природи, сутності та змісту такого засудження, а також його видів у ньому марно. Зусиллями коментаторів Розділу XII Загальної частини КК України та авторів інших публікацій за цією тематикою вчення про звільнення від покарання переплелася із вченнями про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання, тому правозастосовцю розібратися у цьому хитросплетінні непросто. Такий стан речей сприяє виникненню зайвого навантаження на правоохоронні органи та суд за рахунок змагань щодо суворості покарання у судовому розгляді кримінальних проваджень про злочини невеликої та середньої тяжкості, у яких можливе засудження особи без призначення покарання.

Стан дослідження

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки досліджуване питання потребує наукового осмислення. Необхідні окремі теоретико-прикладні дослідження явища засудження без призначення покарання та економічні та соціальні фактори його застосування. Засудження без призначення покарання науковою спільнотою сприймаються як звільнення від покарання. В наукових публікаціях таких вітчизняних фахівців, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. П. Горох, О. О. Дудоров, О. О. Житний, В. М. Куц, О. В. Козаченко, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський, А. О. Пінаєв, В. В. Скибицький, Г. І. Усатий, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, А. М. Яценко та інших, що присвячені більш широкій проблематиці, висвітлюються окремі аспекти звільнення від покарання.

Мета

З урахуванням назви статті та постановки проблеми, її метою є розробка сучасних

підходів до вирішення проблем кримінально-правового забезпечення засудження без призначення покарання та внесенні науково обґрунтованих рекомендацій щодо економічної та соціальної доцільності його застосування.

Виклад основних положень

Об'єктивний характер існування злочинності як вічного супутника людської життєдіяльності, постійне вдосконалення кримінальних практик і розширення їх географії до трансконтинентальних масштабів зумовлює потребу в функціонуванні широкомасштабного, складного механізму протидії їй [6]. Останнім часом серед фахівців-кримінологів все більшого розповсюдження набуває думка, що систему протидії злочинності складають загальносоціальні та спеціально-кримінологічні засоби запобігання злочинам та правового реагування на їх вчинення. Сфера застосування перших отримала назву загальної протидії злочинності, а використання спеціальних засобів впливу на суб'єктів вчинення злочинів вважається спеціальною протидією злочинності [3, с. 13; 4, с. 133]. Загальною протидією злочинності вважається функціонування всіх інститутів суспільства та держави за допомогою яких формується раціональна система впливу на фактори злочинності, у результаті чого мінімізується число злочинних проявів [6].

Реагування на вчинений злочин – це комплекс кримінально-правової реакції на злочинні прояви із застосуванням криміналістичних засобів розкриття та розслідування злочинів, покладання та реалізації покарання та інших засобів впливу на злочинну поведінку [6]

На спеціально-кримінологічному рівні протидії злочинності домінуючим елементом дійсно виступає реагування на вчинення злочину, у структурі якого, у свою чергу, основним кримінально-правовим засобом залишається кримінальна відповідальність.

Поняття кримінальної відповідальності не закріплено у вітчизняних законодавчих актах, що створює ряд незручностей в осмисленні змісту цього явища, його структури, властивостей. Незавершений,

гостро дискусійний характер дослідження феномена кримінальної відповідальності в теорії кримінального права зумовлений не лише відсутністю змістовних досліджень загальнотеоретичних проблем юридичної відповідальності, але й складністю, універсальністю цього явища [9, с.77].

Для констатації факту настання кримінальної відповідальності достатньо знати, що відносно особи постановлено обвинувальний вирок суду, що набув чинності. Наявність такого вироку дає змогу зрозуміти, що судом здійснено відповідну оцінку суспільно-небезпечного діяння особи, що втілилась у стандартному, установленому державою, відповідним чином оформленому, вияві цієї оцінки. Поняття «обвинувальний» вказує нам якість цієї оцінки, зміст вироку, що у даному випадку проявляється в осуді суб'єкта, який учинив злочин.

Соціальна практика свідчить, що реалізація завдань кримінального законодавства й досягнення цілей покарання в ряді випадків можлива з меншими соціальними витратами й з менш інтенсивним застосуванням державного примусу, тобто без відбування покарання чи без покарання взагалі [8, с. 13].

Проаналізувавши окремі якості обвинувальних вироків через призму сучасного кримінального законодавства, пропонуємо їхню умовну класифікацію за наслідками їх реалізації. За цим критерієм обвинувальні вирок суду можна умовно поділити на три види:

1. Обвинувальний вирок з призначенням засудженій особі покарання;
2. Обвинувальний вирок зі звільненням особи від призначення покарання із застосуванням примусових заходів виховного чи медичного характеру;
3. Обвинувальний вирок зі звільненням особи від призначення покарання.

Першим і найпоширенішим видом обвинувального вироку є вирок з призначенням засудженій особі певного виду і міри, передбаченого ст. 51 КК України та визначеного санкцією відповідної статті Особливої частини КК України покарання. При цьому не важливо чи за переконанням суду засуджений повинен реально відбувати це

покарання, чи судом прийнято рішення про звільнення його від відбування покарання з випробуванням – основним критерієм розмежування виступає фіксація у вироку суду конкретного покарання.

Другим видом обвинувальних вироків, що з об'єктивних причин не є надто поширеним, є вирок зі звільненням особи від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України) та вирок про застосування щодо визнаних обмежено осудними осіб примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 20 КК України). Ця категорія вироків відрізняється від попередньої тим, що засудженим особам суд не призначає покарання, передбачені ст. 51 КК України, а натомість застосовує обмеження визначені у (ч. 2 ст. 20, ч. 2 ст. 105 КК України).

Аналізуючи третій вид обвинувальних вироків, слід зазначити, що такі вирок відповідно до чинного КК України суд може постановляти у трьох випадках, оскільки про звільнення від покарання не пов'язане із застосуванням до засудженої особи покарання чи інших обмежень у Кримінальному кодексі України йдеться лише у ч. 4 та ч. 5 ст. 74 і ч. 2 ст. 84 КК України. На противагу двом першим випадкам, у третьому суд обмежується осудом дій та особи злочинця, однак не призначає ні покарання, ні інших обмежень.

Спираючись на вказаний поділ, можна зробити висновок, що для усіх видів вироків спільним є лише факт осуду (засудження) винної у вчиненні злочину особи. Таким чином, ми приходимо до висновку, що за чинним КК України зміст кримінальної відповідальності становлять два елементи. Першим, основним і обов'язковим елементом кримінальної відповідальності є осуд суспільно-небезпечного діяння та особи, що його вчинила, тобто її засудження. Другий елемент є факультативним і полягає у застосуванні до засудженої особи покарання чи певних обмежень.

Враховуючи зазначене, кримінальна відповідальність – це засудження злочинця за вчинене кримінальне правопорушення, що іманентно породжує стан його судимості та пов'язаних з нею обмежень, пов'язане

з призначенням йому передбачених кримінальним законом інших обмежень його прав і свобод чи без їх призначення, індивідуалізоване судом і здійснюване ним або спеціально уповноваженими органами держави.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині є прихильники та противники закріплення у Кримінальному кодексі України визначення кримінальної відповідальності. Ми приєднуємось до перших та повністю поділяємо думку, що законодавче визначення кримінальної відповідальності є доцільним з наступних міркувань: воно сприятиме формуванню єдиного професійного розуміння цього правового феномену та забезпечить паритет законодавчого відображення предмета (злочину) та метода (відповідальності за його вчинення) кримінально-правового регулювання в КК України.

Відсутність законодавчої дефініції цього поняття в Україні протягом багатьох років викликає наукові дискусії. Різне розуміння кримінальної відповідальності об'єктивно приводить до неоднакового пояснення сутності багатьох питань як теоретичного, так і практичного плану. Яскравим прикладом негативних наслідків невизначеності у вітчизняному кримінальному законодавстві поняття та змісту кримінальної відповідальності є існування проблем у визначенні змісту звільнення від покарання.

З цього приводу існує більше питань, ніж відповідей. У результаті цього стає зрозумілим одне: наявна законодавча дефініція звільнення від покарання (ч.ч. 4 і 5 ст. 74 та ч. 2 ст. 84 КК України) здатна заплутати не лише правозастосовців, які через це намагаються обходити його «десятою дорогою», не розуміючи змісту цього кримінально-правового засобу, а й наукову спільноту, яка дискутує щодо природи звільнення від покарання не одне десятиріччя.

Проблема визначення принципової схеми розуміння звільнення від покарання здебільшого висвітлюється поверхово, у публікаціях із більш широкого кола кримінально-правових явищ, де вона згадується дотично, лише як один із аспектів якоїсь більш широкої тематики. Переважно до-

слідники не відрізняють звільнення від покарання від звільнення від його відбування, ототожнюючи ці явища [1, с. 548-550] чи навіть із звільненням від кримінальної відповідальності. Такі помилки у сприйнятті феномену звільнення від покарання є наслідком термінологічних недоречностей, допущених законодавцем у статтях розділу XII Загальної частини КК України.

З метою усунення термінологічної плутанини доцільно в законі та доктрині у всіх випадках, крім постановлення вироку без призначення покарання, вживати поняття «звільнення від відбування покарання». Воно означає, що особу засуджено обвинувальним вироком суду з визначенням виду і міри покарання, від відбування яких вона повністю або частково, безумовно або за певних умов, обов'язково або на розсуд суду звільняється.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція К.К. Вавілова, який наголошує, що держава не розглядає покарання як неминучу та обов'язкову реакцію на абсолютно кожен випадок порушення заборони встановленої кримінально-правовою нормою. Тому законодавець вважає можливим за наявності певних умов відмовитися від застосування покарання до осіб, які вчинили злочини, та вважає доцільним створення норм, що передбачають виняток із загального правила караності злочинних діянь [2, с.10]. Зазначене повністю узгоджується з сучасними уявленнями щодо засобів регулювання на прояви злочинності, відповідно до яких покарання не має бути нормою, а його застосування та завдання потрібно чітко регламентувати [5, с.166].

Оскільки, так зване звільнення від покарання реалізується лише при застосуванні до особи кримінальної відповідальності – йому притаманні усі ознаки її змісту. Як зазначалося вище, сьогодні це – засудження та можливе обмеження статусу засудженого, а з позиції *de lege ferenda* – засудження, судимість та пов'язані з нею обмеження. У зв'язку з наведеним, визначення поняття так званого звільнення від покарання як відмови від призначення покарання буде неповним, таким, що охоплює лише факультативну ознаку змісту кримінальної

відповідальності – покарання, а основний її елемент – засудження – залишає поза увагою. З урахуванням зазначеного вище, «звільнення від покарання» слід сприймати як засудження особи за вчинення злочину без визначення в обвинувальному вироку виду і меж покарання. Відповідно, слід змінити й законодавчу назву цього явища, оскільки «звільнення від покарання» за своєю правовою природою насправді є засудженням без призначення покарання.

Отже, не кожна особа, вчинивши злочин і не за будь-яких обставин, має неодмінно підлягати покаранню. Самого факту державного осуду, самого ритуалу визнання особи винуватою у вчиненні злочину може бути цілком достатньо для того, щоб особа надалі не вчиняла злочинних посягань. Як слушно висловлюється І.Я. Козаченко, з позиції життєвої прозорливості і законодавчої мудрості, а в цілому – з позиції здорового глузду і соціальної доцільності, не будь-яке злочинне діяння неминуче вимагає призначення покарання [7, с. 454].

Аналіз системи кримінально-правових заходів впливу засвідчує, що сьогодні покарання перестало бути головним кримінально-правовим засобом реагування на злочинні прояви. Різні види заохочення – це не винятки з «правил», а реальні альтернативи покаранню, самостійні і дуже важливі, часто навіть кращі за покарання. За його підрахунками, сукупний обсяг застосування альтернативних покаранню засобів кримінально-правового характеру в судовій практиці України сягає майже половини усіх постановлених вироків, а звільнення від покарання чи від його відбування стало повсякденним явищем і тенденція застосування судами саме такого реагування на вчинення злочину зберігається.

«Звільнення від покарання» у запропонованому розумінні поки що є нетиповою з точки зору традиційного правосуддя формою кримінальної відповідальності. З одного боку цей кримінально-правовий засіб дозволяє не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з іншого – досягнути мети засудження без застосування покарання.

Висновки

Отже, на підставі викладеного слід зробити такі висновки:

1. З'ясувавши кримінально-правову природу звільнення від покарання, можна зробити висновок, що змістом такого звільнення є засудження особи за вчинення злочину без визначення в обвинувальному вироку виду і меж покарання. Тобто визначений законодавцем термін «звільнення від покарання» насправді є «засудженням без призначення покарання».

2. Встановлено, що засудження без призначення покарання є формою кримінальної відповідальності, якій притаманний виключно осуд у обвинувальному вирокі суду дій та особи засудженого.

3. Наявність у вітчизняному законодавстві засудження без призначення покарання сприятиме розвитку та удосконалення реагування держави на вчинення злочину на визначених Конституцією України засадах визнання людини найвищою соціально цінністю.

Література

1. Брящей Р. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Р. Брящей // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 548–550.

2. Вавилов К.К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / К.К. Вавилов. – Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград, 1964. – 19 с.

3. Давыденко Л.М., Бандурка А.А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: Монография. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с. (с. 13)

4. Зелінський А.Ф. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. /А.Ф.Зелінський. – Х.: Рубікон, 2000. – 240 с.

5. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин і правосуддя / Говард Зер;

АНОТАЦІЯ

У статті розроблено теоретичне визначення засудження особи без призначення покарання, яке чинним законодавством визначається як звільнення від покарання, до змісту якого мали б включатися три обов'язкові складові (ознаки): а) засудження особи за вчинення нею злочину; б) стан судимості як іманентна факту засудження обставина; в) відмова держави від визначення засудженому виду й міри покарання чи іншого виду обмежень. З'ясовано, що за своєю кримінально-правовою природою засудження без призначення покарання – це самостійна форма кримінальної відповідальності як основного виду засобів кримінально-правового реагування на вчинення злочину, що поряд із засудженням з призначенням покарання чи інших обмежень вичерпно характеризують кримінальну відповідальність як домінуючий засіб кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень. Обумовлено соціальні та економічні фактори доцільності його широкого впровадження у практичну діяльність органами кримінальної юстиції.

SUMMARY

The article developed theoretical definitions of person conviction without assignment of punishment that is determined by the current legislation as a release from punishment, the content of which should include three mandatory components (attributes): a) conviction of a person for the commission of a crime; b) the state of conviction as an immanent fact of conviction; c) refusal of the state from determining the type and punishment measure or other types of restrictions for a convicted person. It was found that by its criminal and legal nature conviction without assignment of punishment is an independent form of criminal responsibility as the main means of criminal law response to the crime commitment along with the conviction with assignment of punishment or other restrictions comprehensively characterize criminal responsibility as the dominant means of a criminal law response to criminal offenses. Social and economic factors of expediency of its wide application in practical activities by criminal justice system in terms of reforms in Ukraine were determined.

[пер. з англ. М. Яковлева]. – К.: „Пульсар”, 2004.– 224 с.

6. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності: навчальний посібник / В.М. Куц. – Київ.: НАПУ. – 321 с.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lica/lica/b_text.php?type=3&id=1360&base=71

7. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб. : Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс», 2008. – т. I: Преступление и наказание. – С. 986.

8. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. – К.: Наукова думка, 1987. – 181 с.

9. Тихий В.П. Нове дослідження проблем звільнення особи від кримінальної відповідальності (Рецензія на монографію Ю.В. Бауліна «Звільнення від кримінальної відповідальності») / В.П. Тихий, М.І. Панов // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2002. – №7. – С.76–78

10. Философский энциклопедический словарь / под. ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева П. Н., Ковалева С. М., Панова В. Г. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

БОГОНЮК Галина Іванівна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Определяются особенности квалификации преступлений, посягающих на порядок исполнения судебного решения; анализируются стадии совершения соответствующих преступлений; рассматриваются случаи квалификации рассматриваемых посягательств, совершенных в соучастии, а также со специальным субъектом.

Ключові слова: кваліфікація, невиконання судового рішення, стадії вчинення злочину, співучасть у злочинах.

Постановка проблеми

У кримінальному законодавстві України правила кримінально-правової кваліфікації жодним чином не регламентовані. Судова практика частково заповнює відсутність законодавчого регулювання та незакінченість теоретичних концепцій, формулюючи ті чи інші правила проведення кваліфікації відповідних посягань, однак вони не завжди мають стабільний та однакостайний характер [1, с. 6]. Не випадково, чи не кожна постанова Пленуму Верховного Суду України, з питань застосування норм про відповідальність за злочини, починається з твердженням того, що в слідчо-прокурорській та судовій практиці мають місце помилки при проведенні кримінально-правової кваліфікації [2, с. 412]. Тому необхідність з'ясування дискусійних питань кваліфікації злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення обумовлена тим, що від їх вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозасто-

совної практики в частині кваліфікації аналізованих злочинів.

Стан дослідження

На сьогодні немає безсумнівних здобутків у вирішенні питань кваліфікації злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення. Разом із тим одні науковці аналізували питання кваліфікації ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі [3], інші – незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описане чи підлягає конфіскації [4]. Також ця проблема частково розглядалась у дисертаційному дослідженні В. А. Головчук [5].

Проте у кримінально-правовій літературі не визначалися стадії вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення; не аналізувалася проблема кваліфікації відповідних посягань, вчинених у співучасті, а також зі спеціальним суб'єктом.

Тому основними завданнями цієї статті є визначення стадій вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, а також вирішення питань кримінально-правової кваліфікації щодо співучасті у відповідних злочинах.

Виклад основних положень

Теорія кримінального права та правозастосовна практика не виробили конкретних правил застосування положень Осо-

бливої частини КК України щодо злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення. У свою чергу, до питань, які неоднозначно вирішуються у кримінально-правовій літературі та у правозастосовній діяльності, що стосуються кримінально-правової кваліфікації відповідних злочинів, слід віднести такі, зокрема, щодо:

1) визначення стадій вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення;

2) співучасті у відповідних злочинах.

Першим питанням, яке потребує з'ясування, є визначення стадій вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення. За таких умов необхідно з'ясувати, чи можливі готування і замах на вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення. Загальновідомо, що готування можливе стосовно будь-якого злочину, який вчиняється з прямим умислом. Аналіз статей, які передбачають кримінальну відповідальність за виконання судового рішення (ст. ст. 382, 388, 389, 390 КК України) засвідчує, що відповідні посягання вчиняються з прямим умислом. Отже, це є свідченням того, що готування до невиконання судового рішення є кримінально-караним. Однак, у ч. 2 ст. 14 КК України вказується, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що за ступенем суспільної небезпеки такі посягання як незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації (ч. 1 ст. 388 КК України), ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України), а також ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі (ч. 2 ст. 390 КК України) є злочинами невеликої тяжкості. Отже, за готування до вищевказаних суспільно небезпечних дій не передбачена кримінальна відповідальність. Така позиція є цілком виправданою, оскільки порівняно незначна цінність об'єкта веде до того, що підготовчі дії до посягання на нього не є суспільно небезпечними.

Принагідно зазначимо, що під час аналізу судової практики про злочини, які по-

сягають на порядок виконання судового рішення, не було знайдено жодного вироку, де б містилось посилання на ст. 14 «Готування до злочину» КК України. Порівняно нечасте притягнення до кримінальної відповідальності за готування до злочину зумовлено різними причинами. По-перше, це пояснюється високою латентністю таких посягань, а також невеликим ступенем їх суспільної небезпеки, внаслідок чого застосовується звільнення від кримінальної відповідальності. По-друге, готування навіть у тих випадках, коли воно свідчить про наявність у суб'єкта умислу, все ж таки ще не свідчить про непохитну рішучість суб'єкта вчинити злочин. Теоретично можна припустити готування до злочину з формальним складом, але практично такі випадки просто не трапляються через значну складність їх доказування.

Для готування характерним є повна відсутність дій, які описані у диспозиції статті Особливої частини, а тим більше суспільно небезпечних наслідків. Для прикладу, громадянин Д. з метою приховування майна, яке підлягає конфіскації, вмовив свого товариша К. ініціювати пожежу, у якій нібито знищилось все майно. Як винагороду у сприянні в укріпті майна, яке підлягає конфіскації, Д. запропонував К. п'ять тисяч гривень. Відповідно К. прийняв пропозицію Д. У даному випадку, Д. виступає підбурювачем та організатором злочину, передбаченого ч. 2 ст. 388 КК України. Отримання згоди на участь у вчиненні відповідного злочину від громадянина К, який повинен виступати як пособник чи виконавець, свідчить, що підбурювальна та організаторська діяльність розпочалася, а скоєне кваліфікується як готування до злочину (ч. 1 ст. 14 – ч. 2 ст. 388 КК України). Натомість, згода на участь у злочині, передбаченому ч. 2 ст. 388 КК України, яка дана громадянином К, не підкріплена іншими активними діями, свідчить лише про виявлення умислу на вчинення суспільно небезпечного діяння. Тому такі дії не можуть кваліфікуватися як готування до вчинення злочину.

У подальшому необхідно з'ясувати, чи настає відповідальність за замах на вчи-

нення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення. В. О. Навроцький вказує, що існує ряд суспільно небезпечних діянь, при вчиненні яких відповідальність за замах не настає. Такі злочини у зв'язку з особливостями конструкції їх складу взагалі не можуть мати стадії замаху (діяння винних або не є кримінально караними, або ж становлять собою закінчений злочин, деякі з них вчиняються лише з непрямим умислом). Окрім того, вищевказаний автор зазначає, що замах неможливий на ті злочини з формальним складом, об'єктивна сторона яких включає лише одну обов'язкову дію або бездіяльність. Якщо така дія ще не почала виконуватися, то має місце лише готування до злочину, однак коли ж вона виконана, то у такому випадку мова йде про закінчений злочин [2, с. 126]. Слід зазначити, що переважна більшість злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, є злочинами з формальним складом, об'єктивна сторона яких включає лише одне обов'язкове діяння. Виняток становить злочин, передбачений ч. 3 ст. 382 КК України, який є злочином з матеріальним складом. Нагадаємо, що для складу зазначеного злочину необхідно настання суспільно небезпечних наслідків та встановлення причинного зв'язку між ними та діянням. Розглядуваний злочин вважається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди. Окрім того, В. А. Головчук пропонує ч. 1 і ч. 2 ст. 388 КК України відносити до злочинів з формально-матеріальним складом. Як аргумент автор наводить, що під час опису об'єктивної сторони злочину використовується термін «розтрата», яким позначається також одна з форм розкрадань, яке традиційно (крім розбою) вважається діянням з матеріальним складом [5, с. 115].

У кримінально-правовій літературі не існує єдності позицій щодо визнання можливості замаху на злочини з формальним складом у тих випадках, коли вони вчиняються шляхом бездіяльності. З цього приводу можна виділити два підходи. Зокрема, представники першого відзначають, що поведінка суб'єкта до моменту вчинення злочину шляхом бездіяльності

не має кримінально правового значення, а після його вчинення набуває значення закінченого злочину (як приклад, наводять, невиконання судового рішення) [6, с.141]. Натомість, представники другого підходу вважають, що замах можливий щодо відповідних злочинів, однак у злочині, який виконується шляхом бездіяльності, замах виражається знову ж таки лише у дії [7, с. 8]. Видається, остання позиція є більш обґрунтованою, оскільки злочинна бездіяльність полягає не лише в пасивній поведінці, але й невиконанні конкретної дії, яку особа повинна вчинити, тобто в активній поведінці. Найбільш змістовні і чіткі думки з приводу даного питання висловлює В. О. Навроцький. Зокрема, цей науковець зазначає, що «без встановлення того, виконувала чи не виконувала особа відповідну дію, неможливо встановити і те, чи має місце злочинна бездіяльність – невиконання покладеного обов'язку. Моментом невиконання обов'язку – бездіяльністю – пов'язується не сам факт наявності чи відсутності об'єктивної сторони злочину, а момент його закінчення» [2, с. 127]. Тому автор вважає помилковою тезу про те, що вся діяльність особи до моменту, коли вона зобов'язана була діяти, є, з точки зору, кримінального права, байдужою. Вчинення дії, спрямованої на те, щоб ухилитися від очікуваної поведінки, є реалізацією злочинного наміру і початком виконання об'єктивної сторони певного злочину (це очевидно щодо посягань, які виражаються в ухиленні від виконання покладеного обов'язку, коли акту бездіяльності передують відповідні активні дії [2, с. 127]. Окрім того, видається, що замах у злочинах з формальним складом, які вчиняються шляхом бездіяльності, є неможливим, якщо таке діяння є одномоментним, тобто таким – початок якого є одночасно його закінченням (таке діяння за жодних обставин не може бути тривалим).

Наступним питанням, яке потребує розгляду, є кваліфікація злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, вчинених у співучасті. Відповідно до ст. 26 КК України співучастю визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів

злочину у вчиненні умисного злочину. Отже, для наявності співучасті у злочині має брати участь щонайменше два суб'єкти злочину, тобто фізичних осудних осіб, які вчинили злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відзначимо, що нормами Особливої частини не регламентується кримінальна відповідальність за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення, вчинені у співучасті. Тобто склади злочинів описані, виходячи з того, що вони вчинені однією особою, яка власними діями виконує об'єктивну сторону посягання. Однак такий стан речей не виключає вчинення невиконання судового рішення у співучасті. Для прикладу, Іванов, будучи засудженим до покарання у виді обмеження волі, з відбуванням покарання у кримінально-виконавчий установі відкритого типу, звернувся до начальника з заявою про дозвіл його короткочасного виїзду за межі виправного центру. Підставою для такого звернення стало направлення, яке підробив друг Іванова, про необхідність проходження стаціонарного лікування у терапевтичному відділенні лікарні. У зв'язку з цим Іванову було дозволено короткочасний виїзд за межі виправного центру для проходження стаціонарного лікування. Згодом була здійснена перевірка наявності засуджених до обмеження волі в місцях проходження лікування, в ході якої було виявлено відсутність Іванова. Окрім того, у визначений термін не повернувся, від подальшого відбування покарання умисно ухилився.

Кваліфікація дій особи, які сприяли у вчиненні відповідних злочинів, не викликає труднощів, оскільки такі дії отримують кримінально-правову оцінку як пособництво в ухиленні від відбування покарання у виді обмеження волі, а також підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ч. 5 ст. 27 — ч. 2 ст. 390; ч. 1 ст. 358 КК України).

Особливо багато питань виникає, коли здійснюється кваліфікація злочинів зі спеціальним суб'єктом, вчинених у співучасті. Безумовно, співучасть, у тому числі зі спеціальним суб'єктом, надає злочину більшої

суспільної небезпеки, оскільки об'єднання зусиль двох і більше осіб полегшує досягнення злочинного результату, приховування злочину, а також збільшує можливість уникнення винними кримінальної відповідальності. Специфіка злочинів зі спеціальним суб'єктом полягає у тому, що їх можуть вчинити лише ті особи, що наділені ознаками спеціального суб'єкта. У теорії кримінального права не існує одностайної позиції з приводу того, хто може бути співучасником у відповідних посяганнях, а конкретніше – чи можуть ними виступати особи, які не мають ознак спеціального суб'єкта. Існує три підходи вирішення цієї проблеми. Перший полягає в проголошенні недопустимості такої співучасті, виходячи з того, що це приведе до безмежного розширення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, підірве в самій основі ідею виділення самостійних складів злочинів з спеціальним суб'єктом [8, с. 16]. Другий допускає співучасть у формі співвиконавства (проста співучасть) у злочині із спеціальним суб'єктом осіб, які не мають додаткових ознак такого суб'єкта. Кваліфікація дій всіх осіб, які виконували злочин, пропонують здійснювати за Особливою частиною КК України, яка встановлює відповідальність за злочин зі спеціальним суб'єктом, без посилань на Загальну частину [9, с. 227-228]. Натомість, третій зводиться до того, що співвиконавство осіб, які не мають ознак спеціального суб'єкта, є неможливе у злочинах, які можуть бути вчинені лише певною особою. Зокрема, вказується, що якщо складом злочину передбачено спеціальний суб'єкт, то особи, які не є такими, визнаються не співвиконавцями, а іншими співучасниками, незалежно від фактичного виконання об'єктивної сторони (складна співучасть). У таких випадках такі дії отримують кваліфікацію за ст. 27 як підбурювальні, організаторські або пособницькі дії, та відповідною статтею Особливої частини КК України [10, с. 121].

Видається, підхід щодо невизнання співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом, є недостатньо переконливим. Обґрунтовану критику такого підходу дає В.В.Устименко, який відзначає, що, по-

перше, кримінальне законодавство не містить прямої заборони співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, положення КК про співучасть поширюються на всі діяння, вказані в Особливій частині, а зокрема, і вчинювані спеціальним суб'єктом, по-друге, практика визнає можливість такої співучасті [11, с. 32-33].

Що стосується співучасті у формі співвиконавства у злочині зі спеціальним суб'єктом осіб, які не мають додаткових ознак такого суб'єкта, то відзначимо, що вказаний підхід загалом є допустимим за умови, якщо загальний суб'єкт виконує іншу частину об'єктивної сторони, ту, для виконання якої не вимагається наявності ознак спеціального суб'єкта. Наприклад, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень» службова особа «залучила» сторонніх осіб (друзів, родичів) для вчинення насильницьких дій щодо потерпілого. Об'єктивна сторона даного злочину має складний характер, і дії, які становлять зміст об'єктивної сторони цього злочину, можуть бути вчинені спеціальним суб'єктом у поєднанні із загальним.

Однак, видається, вчинення злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 382 КК України, а саме – умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню, вчиненого службовою особою, неможливе у співвиконавстві з загальним суб'єктом, оскільки об'єктивна сторона відповідного злочину складається лише з одного діяння. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 202 КПК України особа звільняється з-під варти після внесення застави, визначеної слідчим суддею. Після отримання та перевірки документа, що підтверджує внесення застави, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому знаходиться обвинувачений, негайно здійснює розпорядження про його звільнення з-під варти та повідомляє про слідчого, прокурора та слідчого суддю. Невиконання цієї вимоги службовою особою утворює склад злочину, що розглядається. Отже, співвиконавцем злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 382 КК України, не може бути загаль-

ний суб'єкт, оскільки лише спеціальний суб'єкт уповноважений здійснити перевірку документів, що підтверджують внесення застави та звільнити обвинуваченого з-під варти. Звідси випливає, що об'єктивну сторону невиконання судового рішення (ч. 2 ст. 382 КК України) може виконати лише спеціальний суб'єкт.

Слід погодитися з третім підходом, згідно з яким співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом допускається, а, відповідно, посягання осіб, не наділених ознаками спеціального суб'єкта, можуть кваліфікуватися за відповідними нормами Загальної (ч. 3, 4, 5 ст. 27 КК України) та Особливої частин, які встановлюють відповідальність спеціальних суб'єктів [10, с. 121]. Таким чином, виконавцем (співвиконавцем) злочину із спеціальним суб'єктом (ч. 2, 3 ст. 382 КК України) може бути лише службова особа. Натомість особи, які мають тільки ознаки загального суб'єкта, можуть лише брати участь у вчиненні злочинів як організатори, пособники або підбурювачі.

На практиці також можливі ситуації, коли фактично має місце співучасть, однак дії так званих співучасників отримують різну кримінально-правову оцінку. Так, наприклад, службова особа, перебуваючи у дружніх відносинах із особою, щодо якої винесений обвинувальний вирок приймає за проханням останнього його на роботу. При цьому службовій особі достовірно відомо, що вона приймає засудженого, позбавленого права обіймати певні посади, на таку посаду. За таких умов дії службової особи отримують окрему кримінально-правову оцінку за ч. 2 ст. 382 «Невиконання судового рішення» КК України. Натомість, дії особи, щодо якої є обвинувальний вирок суду, отримують кваліфікацію за ч. 1 ст. 389 «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі» КК України.

Висновки

У цілому можна констатувати, що проблеми кваліфікації злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, становлять не лише теоретичний, але й практичний інтерес та потребують глибокого аналізу, оскільки існуючий стан розро-

АНОТАЦІЯ

Визначаються особливості кваліфікації злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення; аналізуються стадії вчинення відповідних злочинів; розглядаються випадки кваліфікації аналізованих посягань, вчинених у співучасті, а також із спеціальним суб'єктом.

SUMMARY

There are determined features of the qualification of crimes that infringe the order of a court judgement fulfillment; analyzed the degree of relevant crimes commitment; considered the cases of qualification of the analyzed offences committed in complicity, as well as wit a special subject.

блення проблеми кваліфікації відповідних посягань не можна вважати достатнім. Це пов'язано з тим, що багато рішень щодо застосування аналізованих норм мають неоднозначні оцінки та ускладнюють процес застосування кримінально-правових норм на практиці.

Література

1. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія / О. К. Марін. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.
2. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер. – 2006. – 704 с.
3. Бринзанська О. В. Окремі проблеми кваліфікації ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та шляхи їх розв'язання / О.В. Бринзанська // Судова апеляція. – 2009. – № 2(15). – С. 46-51.
4. Лагнюк О. В. Особливості кваліфікації незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описане чи підлягає конфіскації / О. В. Лагнюк // Європейські перспективи № 1. – 2014 р. – С. 88-92.

5. Головчук В.А. Кримінально-правова охорона порядку виконання судових рішень: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Віталій Анатолійович Головчук. – Київ. – 2012 р. – 259 с.

6. Кримінальне право України: Заг. частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.

7. Ткаченко В. Кваліфікація покушений на преступление / В. Ткаченко // Советская юстиция. 1981. № 19. – С.8-12.

8. Меркушев М.В. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом. // Ученые записки (Белорус. гос. ун-т). – Вып.34. – Минск. – 1957. – С.16-19.

9. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.

10. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов А. В. Васильевский. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002 – 300 с.

11. Устименко В.В. Кваліфікація преступлений со специальным субъектом. – Киев: УМК ВО. – 1988. – 104 с.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ СЕРИЙНЫХ УБИЙЦ

БУШЕНКОВА Крістіна Володимирівна - студентка 5 курсу судово-адміністративного факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Феномен серійних вбивств завжди цікавив психологів, психіатрів, криміналістів та і простих людей. Адже видається особливо цікавим те, що люди, які для оточуючих часто здаються абсолютно нормальними, здатні зробити жорстоке, зовні нічим не вмотивоване вбивство.

Часто кажуть, що «маньяки» виростають з «недолюблених» дітей - чи так це однозначно? Чи правда, що «всі вони мстять за щось пережите» - чи це не зовсім так? Які внутрішні переживання провокують формування такого явища насправді?

Ключевые слова: *серийные убийцы, маньяки, мания, одержимость, убийство, нападение, насилие, личностная значимость, ребенок, психотравма, защита, сопротивление, осторожность, безопасность.*

Тема серийных убийств актуальна сейчас как никогда ранее. За последние 20 лет количество серийных убийств, совершаемых людьми с аномальной психикой, увеличилось в 6 раз. Рост числа убийств в Украине просто невероятен – от 240 в январе прошлого года до более 5 тысяч в январе этого.

Целью данной статьи является проведение исследования обстоятельств совершения серийных убийств из зарубежной и отечественной практики.

Также нам предстоит: рассмотреть и проанализировать особенности личности серийного убийцы; выявить наиболее характерные черты личности серийного убийцы; выявить предпосылки развития личности

серийного убийцы; обозначить основные мотивы совершения преступления убийцей.

«Серийный убийца – это хищник, но его добычей становятся люди.

Нет ничего труднее, чем охота за «охотником за людьми»»

Роберт Ресслер

Феномен серийных убийств всегда интересовал психологов, психиатров, криминалистов да и простых людей. Ведь представляется особенно интересным то, что люди, которые для окружающих зачастую кажутся абсолютно нормальными, способны совершить жестокое, внешне ничем не мотивированное убийство. «О них пишут книги, статьи и исследовательские работы, сериалы о них сезон за сезоном сохраняют высокие рейтинги. К фильмам о них снимают сиквелы и многочисленные продолжения. Нет, это не супергерои – это серийные убийцы» [1, с.10].

«Маньяк» – не термин, а современное народное прозвище преступников, совершивших серию убийств и/или сексуальных преступлений. В XIX веке их называли «убийцами незнакомцев». Название «серийные убийцы» обозначает преступников, совершивших не менее двух криминальных убийств, разделенных по времени без очевидных мотивов. Этот термин придумал агент ФБР Роберт Ресслер – один из основателей знаменитого Научного отдела ФБР по исследованию поведения преступников, составитель психологических профилей серийных убийц, позволивших остановить многих из них. Его

называют современным Шерлоком Холмсом за ту невероятную проникаемость, с которой эксперт вычисляет и описывает маньяка, ознакомившись с материалами дела или по результатам осмотра мест преступления. Также Ресслер пришёл к выводу, что в возрасте от 8 до 10 лет начинает формироваться маньяк. Как правило, это дети, которых часто избивали или сексуально унижали. В результате этого ребенок превращался в монстра, который начинал убивать и уже не мог остановиться. По его мнению, большинство серийных убийц имеют свой индивидуальный «почерк», будь то выбор оружия, места преступления, характер наносимых увечий т.п. Жертвы подобных убийц также часто имеют между собой нечто общее – пол человека, внешний вид, возраст, профессия, образ жизни или даже схожие элементы одежды. Роберт Ресслер выделил два основных типа маньяков, организованный несоциальный и дезорга: изованный асоциальный. К первому типу относятся личности с «маской нормальности». Внешне они производят благоприятное впечатление, интегрированы в общество. Преступление планируют с минимальным риском, действуют по плану, жертв выбирают целенаправленно. Преступлению зачастую предшествует серьезный стресс в форме финансовых, профессиональных, партнерских (супружеских) проблем. В своем супружестве преступник не находит сексуального удовлетворения. Для него значимы его агрессивные и сексуальные фантазии, которые он реализует в виде ритуала при преступлении. Его побуждением (мотивом) является желание тотального доминирования (власти) над жертвой. Для этого нужно прибегнуть к пыткам и связыванию. Преступление совершается в заранее определенном преступником месте, в котором жертва потом легко устраняется. Ко второму типу относятся маньяки с интеллектом ниже среднего, социально неприспособленные, живущие одни, малоcontactные с выраженным психическим заболеванием. Не имеют определённого образа жертвы. Напав, жертву не пытаются, а сразу убивают, нанося много беспорядочных ран [2, с.125].

Другая классификация, разработанная также американскими исследователями,

ориентируется на географическую мобильность преступников. Она выделяет преступников, привязанных к местности, которые убивают в непосредственной близости от местожительства и там же оставляют своих жертв, и мобильных преступников, которые далеко путешествуют и проявляют активность в различных местностях.

Против этих типологий справедливо возражали, так как они слишком поверхностные и малодифференцированные. Кроме того, вызвала сомнение возможность переноса американского опыта на реалии других стран. Так, при анализе 61 серийного убийцы, совершившего преступления в Германии, только 22 человека можно было проклассифицировать по критерию географической мобильности. Более чем в 2/3 случаях места преступлений располагались не далее чем 30 км друг от друга. [3, с. 43-48].

Толкование «серийного убийства» было разработано С. Эггером для использования правоохранительными органами. Серийное убийство происходит в случае, если: 1) одно или более лиц совершает второе и/или последующие убийства; 2) нет никаких предшествующих отношений между жертвой и нападающим; 3) повторные преступления различны по времени их совершения и не имеют никакой видимой связи с первоначальным преступлением; 4) обычно совершаются в различных географических точках; 5) мотив не подразумевает материальную выгоду и обусловлен желанием убийцы властвовать и доминировать над своими жертвами; 6) жертвы могут иметь символическое значение для убийцы и/или не иметь никакого особого значения. В большинстве случаев они не способны защитить себя или призвать других к помощи, или воспринимаются как беспомощные, учитывая обстановку, место, время или их статус в пределах территории, где совершается преступление [4, с. 10-22].

Большинство из нас задавалось вопросом: откуда берутся серийные убийцы? Как человек становится маньяком? По мнению ряда исследователей – В. Геберта, С. Харборта, О. Кернберга, С. Джианнаджело – жестокий преступник – результат совокупности факторов. К числу данных факторов относятся шизофрения, расстройства лич-

ности, различные виды парафилий, фантазии и диссоциативные состояния. Только 5% серийных убийц имеют психические расстройства. Также большинство серийных убийц имеют психопатии, антисоциальные расстройства личности [5, с. 92-95].

При психических заболеваниях, чаще всего при шизофрении становятся серийными убийцами, в большинстве случаев их толкают на преступления бредовые идеи. Например, больной считает, что у него есть миссия – очистить мир, от кого именно, зависит от содержания бреда. Например, американец Ричард Чейз верил, что его кровь превращается в пудру, а сердце часто останавливается. Пока Чейз принимал антипсихотические препараты, он был адекватным молодым человеком, но его мать сочла, что таблетки «отупляют» ее сына, и перестала давать их Ричарду. В результате чего интеллект Чейза не повысился, но он жестоко убил шесть человек и выпил их кровь для поддержания здоровья, так как своя стала пудрой (по мнению Чейза).

Реже к убийствам призывают «голоса в голове» – императивные галлюцинации. Больные могут считать, что ими распоряжаются духи или инопланетяне. Под влиянием «голосов» расстреливал из пистолета незнакомцев Дэвид Берковиц. Маньяк утверждал, что его заставляла убивать собака соседа. Нередко психическое заболевание сочетается с половым расстройством. Такие патологии могут развиваться под влиянием родителей: так, Эдвард Гейн, которого мать за мысли о девочках избивала и обливала кипятком, стал убийцей и некрофилом (он шил костюмы из кожи убитых им женщин). [6, с. 45- 49].

Вопреки бытующему мнению, психически больные люди совершают преступления гораздо реже, чем здоровые. Среди лиц, осужденных или находящихся под следствием, они занимают лишь 1%. Это значит, что из каждых 100 человек, совершивших преступление, только один – психически больной.

Чтобы больной шизофренией стал серийным убийцей, нужны дополнительные условия, например отсутствие лечения или жесткое родительское обращение.

Есть версия, что большинство серийных убийц – антисоциальные психопаты. Психопатия – это врожденная аномалия характера, от которой страдает либо сам человек, либо общество. Психопаты, принадлежащие к другим группам, могут быть, например, болезненно совестливыми людьми. Но даже антисоциальный психопат – не обязательно преступник, и не каждый жестокий преступник – психопат. Если больной шизофренией совершает преступления в невменяемом состоянии, то антисоциальный психопат прекрасно понимает, что делает, контролирует себя и действует по собственному желанию. Это эмоционально и морально ущербные люди, но психического заболевания у них нет. Они не боятся угроз и будущих наказаний и опасностей; своя и чужая безопасность их мало волнует. О своих собственных поступках они никогда не сожалеют и не склонны извлекать из них уроки. Антисоциальные психопаты нетерпеливы, раздражительны и не склонны к систематическому труду. Они часто критикуют других, но никогда – себя; свои неудачи они списывают на чужие ошибки или на обстоятельства. Антисоциальные психопаты фактически не испытывают чувств – любви (поэтому убивают даже тех, кем по идее должны бы дорожить: детей, родителей, друзей), страха, сострадания, раскаяния, но падки на физические удовольствия. Они жестоки (именно они в детстве с наслаждением мучают животных) и стремятся к доминированию, но при этом могут быть очень обаятельными, с хорошо развитой речью [7, с.56-60].

«Я не знал, что делает те или иные вещи значимыми. Я не знал, что заставляет людей хотеть быть друзьями. Я не знал, что делает людей привлекательными друг для друга», – сказал красивый и обаятельный психопат Тед Банди, изнасиловавший и убивший несколько десятков женщин (кстати, он был первым, к кому применен термин «серийный убийца»). Первые годы жизни мальчик провел в доме своего жестокого деда, бывшего своей дочью – мать Банди (ходили упорные слухи, что женщина родила Теда от своего отца, который ее изнасиловал). Как бы то ни было, Банди – классический антисоциальный психопат [8, с.121-130].

У антисоциальных психопатов нет никакого морального закона (который обычно есть даже у закоренелых преступников). Это тот, кто будет воровать у друзей, оставит своих детей без средств к существованию или убьет слабого просто ради удовольствия. Причины психопатии в настоящее время неизвестны: никаких органических изменений мозга у психопатов нет. Что касается воспитания, то антисоциальный психопат из хорошей и любящей семьи не станет ни совестливым, ни эмоционально полноценным – никакими чудесами воспитания этого не исправить. Но в этом случае он с большей вероятностью останется в рамках закона (хотя все равно будет совершать безнравственные поступки) или совершит преступления, связанные с обманом, а не с насилием. А вот антисоциальный психопат, с которым в детстве обращались жестоко, безусловно станет жестоким преступником. Жестокое обращение и пережитые в детстве психологические травмы всегда нанесут вред: человека могут мучать депрессии, флешбэки, кошмары, проблемы в личной и сексуальной жизни, психосоматические заболевания и т.д. При этом немногие люди, пережившие насилие или жестокое обращение, становятся преступниками.

Психически здоровый и не являющийся психопатом взрослый или подросток не станет серийным убийцей, посмотрев даже самый кровавый ужастик. Чтобы вдохновиться примером маньяка, нужно уже до просмотра быть патологической личностью. Так, Чезаре Ломброзо изучил 79 подростков в возрасте до 12 лет, помещенных в исправительные дома. Свою позицию по результатам исследования Ломброзо выразил в следующем выводе: «моральные аномалии, которые создали бы применительно ко взрослому преступность, проявляются у детей в гораздо больших размерах и с теми же признаками, особенно благодаря наследственным причинам... В этом отношении ничего не может сделать воспитание...»- [9, с.193].

С помощью исследования модели управления травмой Е. Хиккея можно рассмотреть динамику формирования криминального поведения серийного убийцы. Данный

специалист выделяет факторы предрасположенности, которые могут быть биологическими (генетика, злоупотребление алкоголем или препаратами, травмы головы и патология мозга), психологическими и социальными. Во время своего личностного формирования убийцы травмируются такими факторами, как физическое и сексуальное негативное воздействие, проблемы с родителями, развод, смерть родителей. Следствие этих проблем – отвержение от общества, бесполезность, неспособность преодолевать стресс. Это чувство неадекватности прячется за необходимостью сохранения фасада самоуважения и самоконтроля. Эти двойственные дестабилизирующие влияния расщепления (раздвоения души) вызывают фантазии, чьи компенсаторные темы связаны с угрозой, управлением и доминированием над жертвой. Эти фантазии сексуальной агрессии – «критический фактор для серийных убийц». Они являются ритуальными проявлениями первоначальной детской травмы и способствуют балансу противоположных свойств личности [10, с. 117-131].

Многих преступников подтолкнули к насилию книги, литература и медицина. Некоторые маньяки предпочитали нравучительное и даже духовное чтение, но безопаснее от этого не стали. А иные серийные убийцы вообще не читали книг и не смотрели фильмов – и это не отвратило их от преступлений.

Мотивация, внутренние причины преступного поведения не представлены в диагнозе, который лишь определяет наличие того или иного расстройства, его степень, тяжесть и т.д. Поскольку психологические особенности самым активным образом участвуют в формировании нравственного облика личности и мотивации ее поведения, можно утверждать, что преступники от не-преступников отличаются нравственно-психологической спецификой.

Черты, рассматриваемые зачастую как составляющие нарушений, в действительности могут совпадать с качествами, имеющимися и у других людей. Так, одно из проявлений предполагаемого социопатического расстройства серийного убийцы связано со

способностью производить на окружающих выгодное впечатление. Они крайне умело умеют уйти от подозрения, вызывая симпатию у людей, в том числе и у жертв. Например, Гарри Ридгивей, осужденный в 2004 г. за убийство 48 проституток, на одно из мест преступления принес своего маленького сына, чтобы выглядеть «по-отечески» и создать у жертвы ложное чувство безопасности. Он часто организовывал праздники у себя дома, исполняя роль клоуна. Но способность выставить себя в выгодном свете свойственна и обычным людям. Фактически успешные люди в ряде социально одобряемых профессий (в том числе политики) используют в личных целях «умение эффектно выглядеть». Таким образом, разница между серийными убийцами и обычными людьми заключается не в их способности управлять впечатлениями о себе, а в их желании мучить и убивать.

Двойственность отношения к миру – психологический инструмент, который позволяет серийным убийцам не испытывать чувства вины. Было бы ошибочным предполагать, что серийные убийцы не испытывают теплых чувств в отношении к окружающим. Они определяют иерархию в своем отношении, выделяя две категории человеческих существ: круг их семьи и друзей, о ком они заботятся, и других индивидуумов, которых они используют в криминальных целях, игнорируя их чувства.

Процесс двойственного отношения к миру поддерживается другим универсальным процессом: способностью серийных убийц «дегуманизировать» другого человека, считая его аутсайдером, животным для одноразового использования. Для убийц характерен этот процесс при отборе своих жертв. Смотря на своих жертв, как на низшие элементы общества, убийцы испытывают ложное убеждение, что они делают что-то позитивное, освобождая мир от грязи.

Явление психологического отделения одних категорий лиц от других характерно не только для серийных убийц, но и для других людей.

Подвергается также сомнению факт, что отличительной чертой сексуальных убийц является отсутствие у них способности к сопереживанию.

Наличие же сочувствия у серийных убийц доказывается двумя аспектами. Во-первых, их жертвы требуют высоко развитых способностей когнитивного сочувствия, чтобы суметь привлечь к себе жертв. Убийцы, которые не понимают своих жертв, не могут эффективно ими управлять. Во-вторых, развитое чувство эмоционального сочувствия – эмпатии – является критическим для убийц, получающих наслаждение от страданий жертв. Для садистических целей, с точки зрения успешности их реализации, убийца, который истязает, насилует, должен быть в состоянии понимать, как страдает жертва. Иначе, он не получит наслаждение, не произойдет активации сексуального возбуждения. Чем больше сочувствия в нем, тем больше его наслаждение от страданий жертвы [11, с. 3-9].

Обычные люди в состоянии удовлетворить данные потребности социально приемлемым путем: лидеры бизнеса проявляют жесткость в отношении подчиненных, учителя используют излишне суровые меры к своим ученикам, родители проявляют жестокость к детям. Серийные убийцы по различным причинам испытывают недостаток в возможностях достижения реализации такой потребности легитимным способом. Но по своему психологическому содержанию серийные убийцы могут не отличаться от других людей. Если убийцы – садисты качественно не отличаются от других людей по их способностям к самопрезентации, двойственности в отношении к людям, их дегуманизации, сочувствию – они не могут считаться социопатами. Это не значит, что психика серийного убийцы подобна психике нормального человека. Это значит, что основание их различий определено ошибочно [12, с. 3-14].

Можно привести пример результатов сравнительного исследования двух групп серийных убийц, после решения суда одни из которых находились в местах лишения свободы, другие – в стационарах с принудительным лечением. Необходимость таких исследований была связана с решением практических задач по оценке объективности оснований для размещения преступников в местах исполнения наказания и кли-

никах принудительного лечения, а также эффективности применяемых в указанных системах мер воздействия, направленных на снижение риска рецидива.

На первом этапе исследований анализировались 166 судебно-психиатрических экспертиз мужчин, совершивших сексуальные убийства. После осуждения за совершение убийств на сексуальной почве треть преступников (33,5%) была направлена в стационары принудительного лечения, 2/3 преступников в места лишения свободы (66,4%), из них 30,2% – пожизненно.

На втором этапе из централизованного федерального органа судебной статистики собирались сведения (за период 24 года) об осуждении, ходе заключения и размещения 134 преступников, а также о новых преступлениях, приговор по которым вступил в силу. Группы сравнивались по таким характеристикам, как социально-демографические признаки, форма психических заболеваний, наличие и степень выраженности парафилии, криминальный опыт, показатели прогноза рецидивной преступности, наличие рецидивов после освобождения.

Результаты исследований показали, что у лиц, направленных в стационары принудительного лечения, чаще обнаруживают признаки расстройства, органических поражений мозга, личностных нарушений, проявления сексуального садизма и прогрессирующую форму парафилий. По социально-демографическим признакам группы не различались по уровню образования, профессиональной подготовки, сфере занятости и степени интеллектуального развития. Различия проявились в том, что лица из стационаров принудительного лечения по сравнению с лицами, находящимися в местах лишения свободы моложе (в среднем на 5 лет), большей частью холостые и бездетные.

Так оценка случаев рецидивов косвенно позволяет судить о действенности мероприятий принудительного лечения по сравнению с мерами исполнения наказания. Маньяки, размещенные в стационары принудительного лечения в случае освобождения, в дальнейшем мало проявляли себя в криминальном отношении (сексу-

альные и насильственные преступления), а по тенденции проявляли даже с меньшей частотой, чем лица, которые находились в местах лишения свободы, хотя у первых были более тяжелые психические расстройства и более отягощенный криминальный опыт. Однако, наличие психических нарушений – в частности, парафилий – встречается у преступников из обеих групп. В этой связи возникает вопрос о рациональности, с психиатрической точки зрения, прежнего жесткого разделения обеих систем исполнения наказания. Возможно, их взаимное дополнение (по опыту Австрии и Швейцарии) будет содействовать более эффективному использованию различных ресурсов и надежных методов лечения обеих систем. По меньшей мере, в местах лишения свободы должно появиться необходимое психиатрическое сопровождение и медикаментозная поддержка [13, с. 587-593].

По моему мнению, в связи с проведенным исследованием можно сделать вывод, что серийные убийцы – это больные люди и тюрьма их не исправляет, а делает еще более жестокими на весь мир, наиболее эффективным представляется содержание в психиатрической больнице строгого режима пожизненно, без права на обращение в суд с заявлением о прекращении или об изменении применения такой меры.

Таким образом, психологические особенности личности преступника возникают в результате неблагоприятного формирования данной личности, начиная с детских лет. При их наличии человек может совершать преступления для того, чтобы не разрушались его представления о самом себе, своем месте в мире, его самоощущение, не исчезло приемлемое для него его биологическое и социальное бытие. Только один фактор определяет, кто станет жертвой, – это сознание серийного убийцы. Поведенческий профиль – это психологический портрет убийцы. Он представляет схему проникновения в сознание преступника. Именно с этого должна начинаться охота на него.

«Охотясь на чудовищ, остерегайся сам стать чудовищем. Ибо когда ты смотришь в бездну, бездна смотрит на тебя» (Фридрих Ницше).

АННОТАЦИЯ

Феномен серийных убийств всегда интересовал психологов, психиатров, криминалистов да и простых людей. Ведь представляется особенно интересным то, что люди, которые для окружающих зачастую кажутся абсолютно нормальными, способны совершить жестокое, внешне ничем не мотивированное убийство.

Часто говорят, что «маньяки» вырастают из «недолюбленных» детей - так ли это однозначно? Верно ли, что «все они мстят за что-то пережитое» - или это не совсем так? Какие внутренние переживания провоцируют формирование такого явления на самом деле?

Литература

1. Павлова Самира «Психологические исследования» – М., – 2002. – 70 с.
2. Роберт Ресслер «Whoever Fights Monsters» (Против чудовищ), – 1992.- 260 с.
3. Нойбахер Ф. Серийные убийцы: обзор научных достижений / Криминалистик, ФРГ, 2003 г., № 1, с. 43-48.
4. Шкрапец К. Определение серийного убийцы: Возвращаясь к первоначальному определению сладострастного убийцы. – 2001, выпуск 16, № 2, с. 10-22.
5. Келер Д. Личность серийного убийцы / Криминалистика,- ФРГ,- 2002, № 2, с. 92-95.
6. Роберт Ресслер « I Have Lived In The Monster» (Жизнь среди монстров)/ The vampire killer, – 1997, с. 45-49.
7. Н. Мак-Вильямс «Психоаналитическая диагностика» -М.: Класс, -2001, с. 56-60.

SUMMARY

The phenomenons of serial killers have always been interested psychologists, psychiatrists, criminologists and even the common people. It is particularly interesting that the people who are for others often seem completely normal, able to commit brutal, seemingly nothing motivated murder.

Sometimes they say that the people who grew up to be “maniacs” were unloved as children but is it so simple as that? Is it true that “they all seek revenge for what they’ve been through”? What experiences lead to this phenomenon?

8. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология, - М.: Юнити-Дана, Закон и право,- 2002. – 448 с.

9. Чезаре Ломброзо «Гениальность и помешательство» – М.: РИПОЛ классик, – 2009, – 560 с.

10. Арндт В., Хайэтраас Т. Ю., Ким Ю. Критические характеристики серийных убийц.,- 2004, выпуск 29, № 1, с. 117-131.

11. Дворянчиков Н.В., Логунова О.А. Личность и поведение серийных сексуальных убийц, -М., – 2010. – 47 с.

12. Левин Д., Фокс Д. Норма в поведенческих характеристиках серийного убийцы-садиста. Глава 1. В сборнике под ред. Р. Н. Коксис Серийные убийства и психология криминального насилия,- 2008, с. 3-14.

13. Уейл М., Хаберманн Н., Брикен П., Бернер В., Хилл А. Сексуальные убийства: Сравнение преступников, находящихся в местах лишения свободы и принудительного лечения.,- 2007, № 5, с. 587-593.

ПЕРЕХІД НА БІК ВОРОГА ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

КОНЧУК Наталія Сергіївна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

В статті проведено аналіз державної зміни в формі переходу на сторону ворога; в'явлено содержание юридических конструкцій «условия военного положения» и «период вооруженного конфликта»; определен момент окончания преступления, предусмотренного ст. 111 УК Украины в форме перехода на сторону врага; установлены признаки государственной измены в форме перехода на сторону врага.

Ключові слова: державна зрада, перехід на бік ворога, воєнний стан, збройний конфлікт.

Постановка проблеми

Державна зрада належить до малопоширених злочинів. Однак навіть і поодинокі випадки вчинення відповідного посягання становлять значну небезпеку й потребують рішучого викорінення. Однією з форм державної зради є перехід на бік ворога. Ця форма злочину є особливо небезпечною, оскільки зрадницькі дії вчиняються в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, тобто тоді коли існує загроза державній незалежності України, а також її територіальній цілісності. Безумовно, аналіз вказаної форми державної зради надасть змогу визначити чи можливий перехід на бік ворога шляхом бездіяльності; чи виступає обов'язковою умовою державної зради у цій формі злочинний взаємозв'язок громадянина України та іноземної держави, іноземної організації або їх представників, що полягає у наданні злочинного завдання громадянину України;

чи можливо вчинити державну зраду у цій формі за власною ініціативою громадянина України, без попереднього надання йому злочинного завдання представником іноземної держави.

Стан дослідження

Слід зазначити, що аналіз об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України у формі переходу на бік ворога, став об'єктом розгляду лише поодиноких авторів. Зокрема, це питання висвітлювалось у дослідженні В. Н. Рябчука [1], О.Ф.Бантисева, О.В.Шамари [2], С. В. Дякова, А. А. Ігнат'єва, М. П. Карпушина [3]. Проте у кримінально-правовій літературі не описувалось, чи можливе вчинення державної зради у цій формі шляхом бездіяльності, а також комплексно не висвітлювались ознаки державної зради у формі переходу на бік ворога.

З урахуванням зазначених напрацювань ми поставили за мету здійснити аналіз об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України у формі переходу на бік ворога.

Виклад основних положень

У ч. 1 ст. 111 КК України вказується на декілька форм злочинної поведінки, кожна з яких в альтернативі створює самостійну дію об'єктивної сторони. Зокрема, законодавець визначає три самостійних форми державної зради: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період зброй-

ного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Проаналізуємо, вчинення яких саме дій свідчатиме про таку форму державної зради як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. При цьому значення при кваліфікації вчиненого має й визначення сторін конфлікту при оголошенні воєнного стану або сторін збройного конфлікту з доведенням, що іншою стороною є військовий супротивник. Відсутність ворожої сторони виключає кваліфікацію учиненого при переході на цю сторону в умовах воєнного стану як державну зраду. Специфікою цієї форми державної зради є те, що вона може бути вчинена лише у воєнний стан, коли поняття «ворог», «неприятель» очевидні, оскільки мова йде не про ворогів, наприклад, у політичній сфері, а саме про військових супротивників [3, с. 26].

Під ворогом необхідно розуміти військового супротивника, неприятеля (державу чи організацію), які ведуть чи готують збройну боротьбу проти України. Ворог може бути як зовнішнім (іноземна держава, угруповання держав, організація), так і внутрішнім (сили, які ведуть боротьбу із законним урядом, органами влади України (незаконні військові формування, сепаратистські сили тощо) [4].

Мабуть, у першу чергу, слід з'ясувати зміст таких юридичних конструкцій, як «умови воєнного стану», а також «період збройного конфлікту», які є альтернативними комбінованими ознаками об'єктивної сторони державної зради в формі переходу на бік ворога в таких умовах або в зазначений період – це час, місце й обстановка учинення злочину. Для їх тлумачення необхідно використовувати норми нормативно-правових актів, а також міжнародних документів.

Це пов'язано з тим, що особливістю об'єктивної сторони (час, місце й обстановка вчинення злочину) складу злочину, який передбачений у ст. 111 КК України, є бланкетність її ознак, тобто для встановлення її змісту відсилає до іншогогалузевого

нормативного припису. «Іншогогалузовий же нормативний припис, до якого відсилає диспозиція в статті кримінального закону, не має самостійного кримінально-правового значення, його дія забезпечується лише єдністю з кримінально-правовою нормою» [5, с. 29].

Не викликає заперечень той факт, що застосування статей з такими диспозиціями викликає певні труднощі, пов'язані з необхідністю пошуку нормативного матеріалу, на який у бланкетній диспозиції міститься відсилка. При цьому обсяг правової інформації, що підлягає встановленню, збільшується в декілька раз [6, с. 26]. Однак бланкетний спосіб викладу є незамінним юридичним технічним прийомом забезпечення системності права, а також уникнення зайвої перевантаженості нормативних формулювань.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] від 06 квітня 2000 р., а також п. 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» [7] від 06 грудня 1991 р., «воєнний стан» розглядають як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Окрім того, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації (ч. 1, 2 ст. 5).

У кримінально-правовій літературі до ознак воєнного стану при державній зраді відносять наступні: нормативно-правова (наявність нормативно-правового акту про оголошення воєнного стану); ситуаційна (оголошення про воєнний стан у засобах масової інформації); територіальна (місцем вчинення злочину є територія України або окрема її місцевість, на якій оголошено воєнний стан, або територія іншої країни, на якій знаходиться військовослужбовець національних збройних формувань, що беруть участь у заходах, пов'язаних із проголошенням воєнним станом); часова (дія відповідного нормативно-правового акту на час учинення злочину) [8, с. 129].

Слід зазначити, що поняття збройного конфлікту передбачене у Воєнній доктрині України, затвердженої Указом Президента України від 8 червня 2012 р. [9]. Зокрема, у ч. 1 ст. 12 зазначається, що збройний конфлікт може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на державному кордоні між Україною та іншою державою (збройний конфлікт на державному кордоні) або збройних зіткнень всередині України (збройний конфлікт всередині держави) за участю непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Окрім того, вказується, що за певних умов можливе переростання збройного конфлікту в локальну війну.

З вищенаведеного випливає, що збройний конфлікт може мати міжнародний характер (з участю двох або декількох держав) або неміжнародний, тобто внутрішній характер (з веденням збройного протиборства в межах території однієї держави). У ч. 1 ст. 2 Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року вказується, що збройний конфлікт може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни [10].

Збройний конфлікт міжнародного характеру розглядають як зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення суперечок між державами. Такі конфлікти характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій та відносною нетрива-

лістю в часі [2, с. 90]. Натомість, збройним конфліктом неміжнародного характеру називається збройне протистояння, що має місце в межах території держави. У такому протистоянні, з одного боку, беруть участь Збройні Сили України або інші законні формування, а з іншого – незаконні воєнізовані або незаконні збройні формування (повстанці, заколотники, революціонери, сепаратисти) [11, с. 117]. Не відносяться до внутрішніх збройних конфліктів випадки внутрішньої напруженості у державі, порушення громадського порядку, масові безпорядки, групові акти насильства тощо.

Суспільно небезпечне діяння у цій формі державної зради трактують як надання громадянином України безпосередньої допомоги державі (вступ на службу до військових чи інших формувань ворожої держави, надання допомоги агентам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для вчинення ними злочинів), з якою Україна на той час перебуває у стані війни або збройного конфлікту [12, с. 57].

З вищезазначеного, на перший погляд, випливає, що виконання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України можливе лише шляхом дії, оскільки вступити на службу в армію ворожої держави чи брати участь за її завданням у бойових діях проти України шляхом бездіяльності неможливо. Однак, якщо більш детально проаналізувати таку форму державної зради, як перехід на бік ворога, то можна навести випадки такої бездіяльності. Відомо, що перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожого супротивника (так званий фізичний перехід), так і в наданні йому допомоги на території України (так званий інтелектуальний перехід) [13, с. 32]. Не викликає заперечень той факт, що теорія є «багатшою» від практики. Тому для ілюстрації того, що державна зрада у цій формі можлива у формі бездіяльності можна навести такий приклад. Так, боєць батальйону «Оса» отримав інформацію про загострення бойової обстановки на території, де знаходиться батальйон «Дніпро», а зокрема, про те, що готуються наступальні дії з ворожої території. Цю інформацію він попросив свого побра-

тима К. якомога швидше передати через лінію зв'язку для того, щоб повідомити батальйон «Дніпро» про існуючу загрозу, а також, щоб відповідні війська, для яких створюється загроза поразки, мали можливість своєчасно вжити заходів захисту. Однак, останній жодних дій не вчинив, і як наслідок, батальйон «Дніпро» зазнав поразки. З цього прикладу випливає, що мала місце бездіяльність, оскільки К. не вжив жодних заходів, які були йому під силу, щоб повідомити своїх побратимів. Як з'ясувалося пізніше, він працював на спецслужби ворожого супротивника.

В подальшому необхідно з'ясувати чи виступає обов'язковою умовою державної зради у цій формі злочинний взаємозв'язок громадянина України та іноземної держави, іноземної організації або їх представників, що полягає у наданні злочинного завдання громадянину України, оскільки від цього залежить, чи може бути ця форма державної зради передумовою його звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України.

У кримінально-правовій літературі зазначають, що вчинення державної зради у формі переходу на бік ворога полягає у налагодженні двостороннього (об'єктивного та суб'єктивного) зв'язку з воюючою стороною [3, с. 26]. В даному випадку під об'єктивним зв'язком, мабуть, слід розуміти вчинення діяння, яке охоплюється об'єктивною стороною державної зради що полягає у переході на бік ворога (наприклад, вступ на службу в армію супротивника). Щодо суб'єктивного зв'язку, то у цьому випадку має місце домовленість між ворожою стороною та громадянином України про виконання останнім злочинних завдань іноземної держави, іноземної організації або їх представників. При цьому обов'язковою ознакою переходу на бік ворога є мета – надати допомогу ворожій стороні у веденні війни проти України.

Однак, видається, що перехід на бік ворога може бути вчинений не лише шляхом попереднього отримання злочинного завдання від іноземної держави чи її представника (наприклад, отримання пропозиції перейти на бік ворога, що полягатиме у

веденні бойових дій проти України, на яку зрадник погоджується), але й за власною ініціативою громадянина України, без попереднього надання йому злочинного завдання (суб'єкт виражає згоду на співробітництво за своєю ініціативою).

У колективній роботі С. В. Дякова, А. А. Ігнат'єва та М. П. Карпушина вказано, що якщо громадянин вступає у ряди воєнного супротивника з метою звільнитися таким чином із полону або для патріотичної діяльності на користь Вітчизни, то в такому випадку складу злочину державна зрада у його діях не буде [3, с. 26]. Такі міркування авторів видаються слушними, однак потребують більшого уточнення. Так, якщо особа, перебуваючи в полоні у ворожій стороні, дала обіцянку, що в подальшому вона зобов'язується «співпрацювати» з нею (хоча цього не збиралася робити), за умови, якщо її звільнять, то в такому випадку, в її діях не буде складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України. Однак можна змоделювати й іншу ситуацію. Дії вищевказаної особи вважатимуться зрадницькими та підпадатимуть під ознаки ч. 1 ст. 111 КК України, якщо вона з метою звільнення з полону передала інформацію про місце розташування своєї військової частини потенційному ворогові або ж робила постріли з установки «Град» у бік, де розташовані сили української армії.

Таким чином, про перехід громадянина України на бік ворога повинно свідчити вчинення або невчинення конкретних дій на шкоду національній безпеці України. У кримінально-правовій літературі не існує єдності позицій з приводу визначення моменту закінчення державної зради у цій формі. З цього приводу можна виокремити два підходи. Зокрема, представники першого вважають, що перехід на бік ворога є закінченим злочином з моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду Україні [14, с. 230]. Натомість, представники другого підходу переконані, що «згода, надана іноземній розвідці громадянином, ... вже утворює склад закінченого злочину» [15, с. 116]. Як аргумент на користь своєї позиції вказують, що згода з боку громадянина України на проведення такої діяльності є визначаль-

ним фактором для державної зради у цій формі, визначається і тим, що, наприклад, одне лише просте фізичне переміщення за лінію фронту (фізичний перехід) не можна вважати державною зрадою, якщо такий перехід не підтверджений згодою громадянина України на співпрацю з ворогом [16, с. 204].

У кримінально-правовій літературі зазначається, що «сама згода на участь у злочині, яка не підкріплена іншими активними діями, свідчить лише про виявлення умислу вчинити злочин. Тому такі дії не можуть бути визнані як перша стадія вчинення злочину і, відповідно, не повинні кваліфікуватися як готування до злочину» [17, с. 118]. Погоджуючись із вказаною позицією, водночас, зазначимо, що вона не поширюється на всі злочинні посягання, в тому числі і на державну зраду. Видається, що у випадку державної зради, надання згоди на вчинення відповідних дій (вступ до ворожої армії) є готуванням до вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України і залишає можливість добровільно відмовитись від доведення умислу до кінця. Такий висновок впливає з того, що перед тим як давати згоду ворогуючій стороні особа повинна була обговорити з нею деталі, «скласти певний план поведінки», а саме: яким чином перетнути державний кордон, які функції особа буде виконувати, будучи у лавах ворожої сили тощо.

Висновки

Виходячи із вищенаведеного, ознаками державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту характерно:

- перехід на бік ворога може бути вчинений лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- надання громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам;
- вчинення зрадницьких дій може бути як на території України, так і на території ворожого супротивника;
- вчинення злочину у формі дії або бездіяльності.

Література

1. Рябчук В.Н. Государственная измена и шпионаж: уголовное-правовое и криминологическое исследование. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2007. – 1115 с.
2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф.Бантисhev, О.В.Шамара. – [3-е вид., перероб. та доп.]. – К. : 2014. – 198 с.
3. Дяков С. В., Игнатъев А. А., Карпушин М. П. Ответственность за государственные преступления/Общ, ред. и введение Л.И.Баркова. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224с.
4. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 06 квітня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>
5. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України / Г. З. Яремко . – Львів : Б.в., 2010 . – 408 с.
6. Пикуров Н.И. Квалификация преступлений с бланкетными признаками состава: Монография / Н.И. Пикуров. – М.: Российская академия правосудия, 2009. – 288 с.
7. Про оборону України. Закон України від 06 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
8. Демидова Л. М. Кваліфікація державної зради: правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту / Л. М. Демидова // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол. : С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 6. – С. 127-130.
9. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року №648. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14824.html>
10. Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня

АНОТАЦІЯ

У статті проведений аналіз державної зради у формі переходу на бік ворога; з'ясовано зміст юридичних конструкцій «умови воєнного стану» та «період збройного конфлікту»; визначено момент закінчення злочину, передбаченого ст. 111 КК України у формі переходу на бік ворога; встановлені ознаки державної зради у формі переходу на бік ворога.

SUMMARY

In the article there is done an analysis of treason in the form of adhering to the enemy; elucidated the content of legal frameworks "under conditions of martial law" and "armed conflict period"; defined a crime termination time provided by Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine in the form of adhering to the enemy; established the signs of treason in the form of adhering to the enemy.

1949 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154

11. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання / С. Я. Бескоровайний // Юридична наука. – №3. – 2014. – С. 116-126.

12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Т. 1 – Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012 р. – 780 с.

13. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / М.І.Бажанов, В.Я.Тацій, В.В.Сташис, І.О.Зінченко та ін. ; за ред. М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – К. : Юрінком Інтер ; Х. : Право, 2002. – 496 с.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [За ред. М.І.

Мельника, М.І.Хавронюка]. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1216 с.

15. Анашкин Г. З. Ответственность за измену родине и шпионаж.- М.: Юрид. лит-ра, 1964.- С. 116; Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

16. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] /-Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

17. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посібник] / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер. – 2006. – 704 с.

ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ЯК СКЛADOVA ЗАСАДИ ГЛАСНОСТІ І ВІДКРИТОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

КОРОЛЬ Володимир Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора Прикарпатського юридичного інституту (Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 343.131

В данній статтє проведено исследование проблем нормативного закрепления и практической реализации прав лиц, присутствующих в зале суда, на фиксирование судебного заседания с помощью технических средств. Особое внимание обращается на проведение фотосъемки, видеозаписи, трансляции судебного заседания по радио и телевидению.

Ключові слова: судове провадження; гласність і відкритість судового провадження; фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Положення ст. 129 Конституції України про повне фіксування судового процесу технічними засобами в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) отримує dvojake відображення: перше полягає в обов'язку суду забезпечити повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу (ч. 5 ст. 27 КПК України); друге – це право громадян, присутніх на судовому провадженні, вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої, проводити фотозйомку, відеозапис, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню (ч. 6 ст. 27 КПК України).

Однак перше з них є гарантією законності у кримінальному провадженні та проявом так званої «внутрішньої гласності сторін», яка є гарантією прав і законних інтересів учасників судового проваджен-

ня, забезпечення обвинуваченому права на захист, формою реалізації засад змагальності та безпосередності у кримінальному процесі¹.

Інші річ, коли конституційне положення про повне фіксування судового процесу технічними засобами тлумачити як право усіх присутніх у судовому провадженні користуватися технічними засобами для його фіксування. У даному випадку громадянам, які присутні на відкритому судовому розгляді та мають можливість спостерігати і запам'ятовувати все, що там відбувається, фактично надається право користуватися «технічною пам'яттю» як додатковим засобом запам'ятовування. Саме таке фіксування слід розглядати як складову змісту засади гласності і відкритості судового провадження.

Особливість же реалізації норми-принципу полягає як у можливості прямого застосування диспозиції цієї норми, так і в опосередкованій реалізації положень, закріплених нормою-принципом, через застосування поточних норм, які деталізують (конкретизують, додатково регламентують) зміст норми-принципу. Тому особливої уваги заслуговує питання про нормативне

¹ Певний вплив на гласність судового провадження звукозапис судового засідання все ж може мати при перегляді судових рішень з кримінальних проваджень у вищестоящих судових інстанціях, оскільки його відтворення (озвучення) робитиме процес у цих судах більш доступним для сприйняття присутніми.

закріплення та практичну реалізацію права осіб, які присутні у залі суду, вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої, проводити фотозйомку, відеозапис, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню.

Ступінь наукової розробки проблеми

Проблеми питань, які пов'язані з фіксуванням судового провадження технічними засобами, у різні часи були предметом дослідження таких відомих вчених як: Л.Є. Ароцкер, Т.М. Добровольська, О.В. Кудрявцева, О.А. Леві, В.В. Леоненко, З.В. Макарова, В.Т. Маляренко, І.Л. Петрухін, М.І. Сірій та ін.

Постановка завдання

У даній статті буде проведено дослідження проблем нормативного закріплення та практичної реалізації прав осіб, які присутні у залі суду, на фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Науково-технічний прогрес сприяв запровадженню нових високоефективних засобів фіксації та відтворення інформації – звукозапису і відеозапису на електронних носіях, які почали широко застосовуватися під час судових засідань у кримінальних провадженнях. Проте не всі технічні засоби і прийоми фіксації, які застосовуються уповноваженими суб'єктами доказування у визначеному законом порядку, можуть вільно використовувати всі присутні у залі суду.

Відповідно до ч. 6 ст. 27 КПК України, кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості

проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Отже, чинним кримінальним процесуальним законодавством щодо використання технічних засобів при фіксуванні судового процесу висуваються дві умови: 1) вони не повинні завдавати шкоди для судового розгляду; 2) необхідно отримати дозвіл суду на їх використання. Перша стосується абсолютно всіх технічних засобів, як диктофона, так і стаціонарної апаратури (технічні засоби призначені для обслуговування судового засідання, а не навпаки). Друга стосується фотозйомки, відеозапису, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури (без транслявання судового засідання).

Тут слід зазначити, що дозвіл повинен надавати саме суд, заслухавши думки учасників провадження і прийняти про це ухвалу. Як зазначає З.В. Макарова, «недопустимо ставити застосування цих засобів у залежність від згоди сторін, бо у більшості випадків навряд чи підсудний або потерпілий будуть згодні з їх використанням у залі суду» [5, с.36]. Тобто тут проявляється публічний інтерес і саме у цьому випадку він буде мати перевагу над приватними інтересами сторін.

Проте, згідно з прийнятим Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 року та внесеними цим законом змінами до ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», учасники судового процесу, інші особи, присутні у залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, установлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання та здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав (абз. 2 ч. 3 ст. 11) [8].

У порівнянні з положеннями ч. 6 ст. 27 КПК України, основним нововведенням тут, безперечно, є дозвіл усім присутнім у залі судового засідання (учасникам судового процесу, іншим присутнім особам, представникам засобів масової інформації) проводити фотозйомку та відеозапис з використанням портативних відеотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду. Як видається, вказаними змінами наш законодавець намагається закріпити фактичний стан речей, за якого на практиці досить часто присутніми у судовому засіданні за допомогою сучасних телефонів або смартфонів здійснюється не лише звукозапис, але й приховано – відеозапис з використанням портативних відеокамер вказаних пристроїв.

Також звертає на себе увагу у новій редакції ст. 11 Закону України «Про судочину та статус суддів» відсутність вказівок щодо використання стаціонарної звукозаписуючої апаратури та закріплення додаткової умови для проведення фотозйомки, відеозапису, а також трансляції судового засідання – «без створення перешкод у ... здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав».

Стосовно ж поняття «обмежень, установлених законом», то тут, напевно, маються на увазі випадки здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (ч. 2 ст. 27 КПК України); випадки дослідження у закритому судовому засіданні особистих записів, листів, змісту особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень (ч. 3 ст. 27 КПК України); а також повноваження суду щодо заборони застосування технічних засобів з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимних сторін життя особи, про що постановляється вмотивована ухвала (п. 11 ч. 3 ст. 42; п. 12 ч. 1 ст. 56 КПК України).

Однак, є й інші обмеження чинного КПК України – це необхідність дозволу суду щодо проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису

із застосуванням стаціонарної апаратури. Згідно з ч. 6 ст. 27 КПК України відповідна ухвала суду повинна прийматися з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Таким чином, у ч. 6 ст. 27 КПК України та ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судочину та статус суддів» простежуються абсолютно різні підходи (суперечності) щодо нормативного вирішення питання про необхідність окремого дозволу суду для проведення фотозйомки та відеозапису усіма присутніми у залі судового засідання.

У юридичній літературі щодо питання використання технічних засобів фіксації судового процесу усіма присутніми на ньому громадянами існують досить полярні думки. З.В. Макарова пропонує надати безумовне право присутнім на відкритому судовому розгляді вести будь-які записи (у тому числі і звукозапис), а питання про фото-, теле- і кінозйомку віднести для вирішення суду, який повинен вислухати думку всіх учасників судового розгляду та винести про це ухвалу (постанову) [5, с.38].

У той же час В.В. Леоненко, Г.І. Чангулі, М.І. Сірий та А.Й. Міллер категорично заперечують можливість використання будь-яких технічних засобів для фіксації ходу розгляду [3, с.46]. На підтвердження такої позиції ці автори наводять такі аргументи: 1) «технічне запам'ятовування» є особливою формою контролю за судовою діяльністю, що створює умови, в яких суддя, усвідомлюючи контроль за кожним своїм «кроком», може стати заручником формального, зовнішнього боку процесу; 2) «технічна пам'ять» дозволяє у подальшому піддати глибокому аналізу кожен найдрібнішу деталь у позиції, поведінці судді (прокурора, захисника), що може бути використано для «розправи» над ними або з боку відомств, або з боку громадської думки; 3) використання технічних засобів фіксації може зашкодити інтересам правосуддя – ці засоби є ефективними і «переконливими» чинниками маніпуляції громадською думкою [3, с.44-45].

Як видається, перші два аргументи з позиції сучасного законодавства видають-

ся нам недостатньо обґрунтованими. Припущені у них негативні наслідки можуть виникнути у відкритому судовому розгляді і без використання технічних засобів фіксації його ходу. Слід враховувати й те, що повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу вже й так забезпечується згідно із п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції України та ч. 5 ст. 27 КПК України, а тому контроль за своїми діями професійних учасників процесу при цьому вже буде мати місце, що має й свої незаперечні переваги. У цілому ж розв'язання проблеми будь-якого впливу (у тому числі й громадської думки) на суддів повинно лежати у площині принципу забезпечення їх незалежності, а не гласності. Стосовно ж третього аргументу, то він заслуговує на увагу в плані встановлення відповідальності за поширення неправдивої інформації про судовий розгляд справи чи за наклеп на певних професійних учасників процесу.

Більш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція В.В. Леоненка, Г.І. Чангулі, М.І. Сірого та А.Й. Міллера стосовно питання про теле- та радіотрансляції із зали суду: «...дані передачі ...ставлять учасників судового засідання в положення акторів. Роль же «зірки» екрану чи ефіру може виявитися досить нелегкою і тим самим істотно вплинути на позицію, поведінку учасників процесу. На позицію учасника судового розгляду значний вплив може спричинити і заманлива можливість досягнути з допомогою радіо і телебачення широкої популярності, переслідуючи цілі, які далеко виходять за межі сфери судочинства» [3, с.45-46]. Як видається, це твердження у повній мірі стосується і проведення відеозапису у залі судового засідання.

Безперечно, важко уявити собі суддю, якого не відволікали б десятки направлених на нього телефонів або смартфонів із вбудованими в них портативними відеокамерами та мікрофонами. У більшості таких випадків суддя буде зосереджений не стільки на дослідженні обставин вчиненого діяння, як цього вимагає закон, скільки на своєму вигляді, контролі кожного свого слова чи виразу обличчя. Знаючи,

що їх знімають на фото-, відеокамеру, незручно можуть відчувати себе і допитувані особи, що може вплинути на повноту їх показань.

У міжнародних документах також звернено особливу увагу на необхідність спеціально регламентувати застосування фото- та відеозйомки в судовому засіданні, зважаючи на те, що неупередженість та незалежність судового розгляду надто великою мірою залежить від таких ситуацій.- У п. 14 Рекомендації від 10.07.2003 р. № Rec. (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси» зазначено, що пряме транслявання ЗМІ із зали судових засідань та зйомка такого засідання підлягають забороні завжди, крім тих випадків, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган. Такі трансляції та зйомки можна дозволяти лише в тому разі, якщо вони не створюють небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судового розгляду, присяжних чи суддів [2, с.12].

У зв'язку з цим, вищезазначена суперечність норм судоустрійного та процесуального законів має бути вирішена саме на користь ч. 6 ст. 27 КПК України. Крім того, на пріоритет норм процесуального закону вказує й Основний закон нашої держави, визначаючи ієрархію джерел кримінального процесуального права: спочатку згадується КПК України, а вже потім інші закони. Відповідно до норм, які визначають засаду законності, зокрема ч. 3 ст. 9 КПК України, закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України, та, у свою чергу, не може застосовуватись закон, який суперечить цьому Кодексу.

Стосовно ж ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», то з неї слід вилучити слова «без отримання окремого дозволу суду». Крім того, використання представниками засобів масової інформації лише портативних відео- та аудіотехнічних засобів не зможе забезпечити належну якість відео- та аудіозаписів для підготовки відповідних репортажів.

А тому абз. 2 ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» слід викласти у такій редакції: «Учасники судового процесу, інші особи, присутні у залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням відео- та аудіотехнічних засобів з урахуванням обмежень, установлених законом».

В аспекті гласності судового провадження доцільно звернути окрему увагу на права преси у судовому розгляді, їх права щодо публікацій інформації про судові процеси. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», здійснюючи свою діяльність на засадах професійної самостійності, журналіст використовує права та виконує обов'язки, передбачені Законом України «Про інформацію» та цим Законом [7]. Журналіст має право: на вільне одержання, використання, поширення (публікацію) та зберігання відкритої за режимом доступу інформації; відвідувати державні органи влади, органи місцевого і регіонального самоврядування, а також підприємства, установи і організації та бути прийнятим їх посадовими особами; відкрито здійснювати записи, у тому числі із застосуванням будь-яких технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом, тощо [4, с. 84].

Що стосується публікацій про судові провадження у засобах масової інформації, прямої заборони щодо таких обмежень чинне законодавство не містить. Разом з тим видається, що допустимість таких публікацій обумовлена неприпустимістю порушення конституційних прав і свобод громадян та здійснення будь-якого стороннього впливу на суддів у будь-який спосіб, що прямо заборонено законодавством.

Можливість доступу журналістів на судові засідання є нормою судочинства в кожному демократичному суспільстві і забезпечує відкритість та підконтрольність судочинства суспільству. Українські судді не завжди адекватно сприймають таку норму, вбачаючи в ній потенційні ризики для незалежності та неупередженості судового розгляду [2, с.14].

Однією з найскладніших для суддів є та ситуація, коли в залі суду відбувається відеозйомка. Дослідження, які провів Інститут прикладних гуманітарних досліджень у судах Криму 2007 року в рамках програми громадського моніторингу, засвідчують, що більшість конфліктів суддів і журналістів виникає саме за таких обставин. І найчастіше проблема виникає в нечіткості позицій і суддів, і журналістів [2, с.24].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», трансляція може бути прямою – безпосереднє розповсюдження теле- та радіопередач без попереднього запису і монтажу або полягати у розповсюдженні вже підготовлених телевізійних або радіомовних програм за допомогою технічних засобів зв'язку [9].

Основним критерієм допустимості використання присутніми на судовому розгляді технічних засобів фіксації в юридичній літературі визнається недопустимість створення прямих перешкод при їх використанні для суду, учасників процесу та інших присутніх, тобто недопустимість порушення нормального ходу процесу (процедури судового розгляду) [1, с.46; 5, с.44; 8, с.38].

Так, В.Т. Малярєнко зазначає: «Судовій практиці відома ситуація, коли свідок, потерпілий чи обвинувачений внаслідок психічних, фізичних, психологічних особливостей не в змозі дати свідчення в присутності... представників преси, телебачення тощо» [6, с.30]. У таких випадках суд повинен заборонити фотозйомку і відеозапис.

Коли йдеться про фотозйомку, відеозапис, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, суддя має зважити обставини і прийняти ухвалу про дозвіл на зйомку чи запис або накласти вмотивовану заборону на них.

Не виключено, що до судді можуть надійти кілька запитів щодо проведення зйомок від різних ЗМІ, але технічних можливостей для цього бракуватиме. У такому разі доцільно дати можливість ЗМІ самим вирішити це питання, тобто визначити, хто і як зніматиме засідання і як інші ЗМІ отримують

мають відзняті матеріали. Позиція суду за вказаних обставин має бути такою, щоб ні в кого не виникли підозри в упередженості суду щодо окремих ЗМІ чи журналістів або в будь-якій їхній дискримінації [2, с.26].

В Україні для фото- та відеозйомки в судах не встановлено правил (регламентів), які чітко визначали б взаємні обов'язки суду та журналістів. Тому варто скористатися досвідом судів інших країн, де такі регламенти існують у вигляді різних документів (методичних вказівок вищих судових установ, рекомендацій, етичних стандартів). Зокрема, заслуговують на увагу такі правила:

- всі рішення щодо вибору агенцій новин, оператори яких працюватимуть з телевізійною камерою, та фотографів для роботи в залі суду має затвердити головуючий;

- суд може конкретно визначити місце для відеоапаратури, щоб забезпечити висвітлення процесу без шкоди для судочинства;

- у залі може бути присутній один фотограф, що займає стаціонарну позицію і має при собі не більше ніж дві фотокамери та чотири лінзи;

- звук чи світло від апаратури не мають відволікати присутніх. Сигнальні лампи або пристрої, які показують, що апаратуру ввімкнено, не мають бути помітними. Не потрібно користуватись пристроями з рухомих світлом або зі спалахом світла, а також раптово вмикати освітлення;

- мікрофони та спеціальні кабелі належить розміщувати так, щоб вони нікому не заважали, у місцях, які визначив суд. Налаштовувати і переставляти їх має одна особа;

- оператори не мають пересувати апаратуру або входити до зали суду чи виходити з неї під час засідання, а також відволікати присутніх будь-яким іншим способом;

- всю апаратуру треба встановити перед початком судового засідання. Оператори мусять займати фіксовані позиції в межах відведеної їм площі і не робити рухів, які відволікали б присутніх [2, с.27-28].

Висновки і перспектива подальших розробок

Запровадження можливості проводити технічний запис судового процесу усіма присутніми у судовому засіданні значно розширює гласність кримінального провадження і, як наслідок, забезпечує дієвість громадського контролю у сфері судочинства, здійснення учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав, а також підвищує культуру ведення судових засідань.

Однак, розширення гласності та відкритості судового провадження за допомогою технічних засобів не повинно бути самоціллю. Чинним законодавством щодо використання технічних засобів при фіксуванні судового процесу висуваються такі умови: 1) вони не повинні завдавати шкоди для судового розгляду (ч. 6 ст. 27 КПК України); 2) необхідно отримати дозвіл суду на проведення фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури (ч. 6 ст. 27 КПК України); 3) вони не повинні створювати перешкоду у здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав (абз. 2 ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). Крім того, процесуальним законом визначені й обмеження щодо фіксування судового процесу за допомогою технічних засобів (ч.ч. 2 і 3 ст. 27, п. 11 ч. 3 ст. 42, п. 12 ч. 1-ст. 56 КПК України).

Суперечність ч. 6 ст. 27 КПК України та ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо нормативного вирішення питання про необхідність окремого дозволу суду для проведення фотозйомки та відеозапису усіма присутніми у залі судового засідання слід вирішити на користь норми процесуального закону. А до абз. 2-ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» необхідно внести зміни, які б виключали можливість проведення фотозйомки та відеозапису без отримання окремого дозволу суду.

Для створення ефективної системи взаємодії судів і ЗМІ, використовуючи досвід інших країн з цього питання, необхідно розробити правила (регламенти), які чітко

АНОТАЦІЯ

У даній статті проведено дослідження проблем нормативного закріплення та практичної реалізації прав осіб, які присутні у залі суду, на фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів. Особлива увага звертається на проведення фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню.

SUMMARY

In this article presented a study of the challenges to formalise and enforce the rights of the persons present in the courtroom, on the recording of the court session by technical means. Special attention is drawn to the photo shooting, video recording, broadcast of the hearing on radio and television.

визначали б взаємні обов'язки суду та журналістів.

Література:

1. Афанасьев О. Звукозапись в ходе судебного заседания – средство защиты процессуальных прав / О. Афанасьев // Российская юстиция. – 1998. – № 12. – С.46-47.
2. Бурменський М. Суди у відносинах з журналістами і ЗМІ: Посібник для суддів / М. Бурменський, О. Сердюк, І. Підкуркова. – Київ, 2008. – 64 с.
3. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / Отв. ред. В.В. Леоненко. – К.: Наук. думка, 1993. – 188 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
5. Макарова З.В. Гласность уголовного процесса: монография / Под ред. З.З. Зинатулина. – Челябинск: ЧГТУ, 1993. – 178 с.

6. Маляренко В.Т. Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами як одна із основних конституційних засад кримінального судочинства / В.Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – № 4(10). – С.26-33.

7. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-ХІІ (в редакції від 19.04.2014 р., підстава 1170-18) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>

8. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VІІІ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19/card6#Public>

9. Про телебачення та радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ (в редакції від 02.03.2014 р., підстава 763-18) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>

ПРОПОЗИЦІЇ З ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ КОШТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ ТА НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ

**ДЕГТЯРЬОВ Сергій Євгенович - ад'юнкт Донецького юридичного інституту
МВС України**

УДК 343.8 (477)

В статтє рассматриваются вопросы, касаемые целесообразности использования probationi как альтернативы наказания за уголовные проступки, предусмотренные ч. 1 ст. 164 УК Украины и ч. 1 ст. 165 УК Украины, с изменениями и дополнениями в соответствии с Законом Украины «О внесении изменений в Уголовный кодекс, касаемые введения института уголовных проступков».

Ключові слова: кримінальний проступок, злісне ухилення від сплати коштів, штраф, громадські роботи, пробація.

З прийняттям у 1996 році Конституції, Україна проголосила себе суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, яка взяла зобов'язання перед Радою Європи щодо зміни всієї системи кримінального судочинства та гуманізацію кримінального покарання. У зв'язку з цим, у поточному році був прийнятий новий Кримінально-процесуальний кодекс, що зумовив необхідність внесення відповідних змін до чинного кримінального законодавства України, оскільки в новому Кримінально-процесуальному кодексі України з'являється зовсім нове для кримінального законодавства України поняття «кримінального правопорушення» [2].

Відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків», що вносився на розгляд народними депутатами України: Стретовичем В.М., Головатим С.П., При-

тикою Д.М., Шишкіною Е.В., кримінальні правопорушення – це протиправні діяння, які, в залежності від ступеню тяжкості, поділяються на злочини та кримінальні проступки [5].

Відповідно до зазначеного проекту Закону, кримінальним проступком є діяння, за яке передбачене покарання у вигляді громадських робіт, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5].

Зміни до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків, а саме в частині віднесення окремих видів діянь до поняття кримінальних проступків, що пропонуються в зазначеному проекті Закону, ґрунтуються на концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Відповідно до зазначеної концепції, до кримінальних проступків відносяться: 1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібно хулі-

ганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [7].

Саме до таких діянь, що завдяки відсутності значного ступеня суспільної небезпеки, підпадають під категорію кримінальних проступків, відносяться: діяння, передбачене ч. 1 ст. 164 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Ухилення від сплати аліментів на утримання», а також діяння, передбачене ч. 1 ст. 165 КК України «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» [5].

Якщо з визначенням об'єктивних та суб'єктивних ознак зазначених кримінальних проступків складностей не виникає, оскільки жодних змін до них проектом Закону не вноситься, то покарання, що пропонується досліджуваним проектом Закону за скоєння цих діянь, на нашу думку, потребує суттєвого доопрацювання.

Так, відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» за скоєння кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 164 КК України та ч. 1 ст. 165 КК України, до винної особи застосовуватиметься покарання лише у вигляді штрафу у розмірі від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин [5]. Виправні роботи на строк до одного року та обмеження волі на строк до двох років як види покарання за зазначені діяння, що на сьогодні застосовуються до винних осіб відповідно до чинного кримінального законодавства, будуть скасовані, оскільки відповідно до зазначеного проекту Закону до винних у скоєнні кримінальних проступків осіб можливе застосування лише таких видів покарання, як штраф та громадські роботи. Однак з приводу цього, виникає доречне питання: «Чи доцільно за скоєння кримінальних проступків у вигляді ухилення від сплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків застосовувати такий вид покарання, як штраф, та чи недоцільно за скоєння подібних кримінальних проступків ввести нові альтернативні види покарання, що можуть застосовуватись до винних осіб?»

Вважаємо, що призначення покарання у вигляді штрафу винній у скоєнні кримінального проступку у вигляді ухилення від сплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків є недоцільним.

Згідно з диспозицією ч. 1 ст. 164 КК України даний кримінальний проступок може бути вчинений у формі: 1) злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), що характеризується дією чи бездіяльністю винної особи, спрямованою на невиконання рішення суду про стягнення з неї на користь дитини (дітей) визначеної суми аліментів. Подібні діяння можуть виражатись як у прямій відмові від сплати встановлених судом аліментів, так і в інших діях (бездіяльності), які фактично унеможливають виконання вказаного обов'язку (приховуванні заробітку, що підлягає облікові при відрахуванні аліментів, зміні місця роботи чи місця проживання з неподанням відповідної заяви про необхідність стягування аліментів тощо); 2) злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні, що полягає у незабезпеченні таких дітей харчуванням, одягом, іншими речами, надаванні необхідних коштів для їх лікування, відпочинку тощо [3, с. 136-137]. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після попередження з боку судді чи державного виконавця про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи з цього приводу тощо [3, с. 136-137].

У свою чергу, кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 165 КК України, характеризується злісним ухиленням від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, що, так само, як і в кримінальному проступку, передбаченому ч. 1 ст. 164 КК України, характеризується дією чи бездіяльністю винної особи, спрямованою на невиконання рішення суду про стягнення з неї на користь непрацездатних батьків (осіб, які досягли пенсійного віку або є інвалідами I чи II групи) визначеної суми коштів [9, с. 376].

Виходячи з вищевказаного, особа, що винна у скоєнні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України або ч. 1 ст. 165 КК України, свідомо, а головне неодноразово ухиляється від сплати коштів на утримання рідної людини (дитини чи батьків). А, якщо особа, яка зобов'язана сплачувати певні кошти, що призначаються на утримання рідної для неї людини, свідомо цього не робить, ігнорує рішення судів з цього приводу, то невже вона буде сплачувати певну суму штрафу з цього приводу? Як вже зазначалося раніше, винна особа, яка не бажає сплачувати певні кошти (до яких можна віднести штраф), може свідомо приховувати свій заробіток (дохід), постійно змінювати місця роботи чи місця проживання, що фактично унеможливує стягнення з нього певної суми штрафу.

Однак, відповідно до проекту вищезазначеного Закону, у разі неможливості сплати штрафу як покарання за вчинення кримінального проступку, суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у вигляді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян [5]. Також, треба зауважити, що відповідно до запропонованих у проекті Закону змін, до винної у скоєнні кримінальних проступків за ч. 1 ст. 164 КК України або за ч. 1 ст. 165 КК України особи за вироком суду, окрім штрафу, також може застосовуватись такий вид покарання, як громадські роботи. Тобто, фактично винна особа, яка ухиляється від сплати коштів на утримання дітей чи батьків, може притягуватись до кримінальної відповідальності лише за одним видом покарання – громадськими роботами. Однак, і в даному випадку, не слід забувати, що відповідно до ч. 3 ст. 56 чинного КК України встановлюються відповідні обмеження до застосування покарання у вигляді громадських робіт. Так, громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби [9, с. 126].

Тому, у зв'язку з цим, виникають наступні труднощі та питання, що потребують обов'язкового вирішення:

1. Якщо до винної у скоєнні будь-якого з кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 164 КК України або ч. 1 ст. 165 КК України, особи було застосовано покарання у вигляді штрафу, від сплати якого дана особа злісно ухилилась, то в порядку оновленої проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» ст. 53 КК України суд може замінити штраф лише покаранням у виді громадських робіт. Однак, суд при винесенні вироку, враховуючи матеріальний стан винної особи, замість штрафу може застосувати інший вид покарання, але знову ж таки – громадські роботи, оскільки за скоєння кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 164 КК України та ч. 1 ст. 165 КК України, проектом вищезазначеного Закону передбачається тільки два види покарання: штраф або громадські роботи. Тобто фактично у даному випадку суд не має права вибору у визначенні покарання і може застосувати до винної особи лише покарання у вигляді громадських робіт. Але чи не суперечить така ситуація нормам Загальної частини КК України, зокрема ст. 65, яка визначає загальні засади призначення покарання, а саме те, що особі, що вчинила кримінально каране діяння, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів? Тобто для дотримання цієї засади суд при визначенні виду покарання повинен мати право вибору, якого у вищезазначеній ситуації він не має.

2. Якщо, знову ж таки, до винної у скоєнні будь-якого з кримінальних проступків, передбачених ч.1 ст. 165 КК України, особи було застосовано покарання у вигляді штрафу, від сплати якого дана особа злісно ухилилась, але замінити штраф на інший вид покарання – громадські роботи, так само, як і встановити даний вид покарання першочергово неможливо у зв'язку з підпаданням винної особи до категорії осіб, до яких неможливо застосувати громадські роботи, то який тоді вид покарання має бути застосований до винної особи, щоб не порушувати змісту поняття кримінального проступку як злочину невеликої тяжкості, що не стано-

вить значного ступеня суспільної небезпеки?

Для того, щоб не виникали подібні ситуації, на наш погляд, треба застосувати нові альтернативні види покарання за кримінальні правопорушення невеликої тяжкості, зокрема ті, що існують у зарубіжних країнах.

Одним з таких видів покарання є пробація.

Пробація – (англ. probation) – у кримінальному праві США, Англії та інших країн вид кримінального засудження, при якому за засудженим здійснюється нагляд спеціальних органів на визначений судом строк, а також можливе встановлення ряду обмежень (заборона відвідування певних місць, утримання від спілкування з певними особами тощо) [4].

На сьогодні пробація як вид покарання в Україні відсутній, однак наукові розробки з цього приводу ведуться ще з 2008 року. Так, у 2008 році народним депутатом України В. Швецем був поданий проект Закону України «Про пробацію», згідно з яким, пробація – це система наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються за рішенням суду до осіб, обвинувачуваних або визнаних судом винними у вчиненні злочинів невеликої або середньої тяжкості, за умови визнання особою своєї вини у вчиненні злочину. При застосуванні пробації особа звільняється від кримінальної відповідальності (ст. 1, 6 проекту Закону) [6].

Фактично, пробація – це сукупність заходів, націлених на організацію та проведення з винними особами соціальної, виховної та профілактичної роботи з метою їх ресоціалізації та попередження рецидивної злочинності, серед яких можна виділити наступні: здійснення контролю за дотриманням особами, до яких застосовано пробацію, виконання покладених обов'язків й зобов'язань та дотриманням обмежень; здійснення нагляду за поведінкою осіб, до яких застосовано пробацію, за місцем проживання, роботи та навчання; проведення соціальної та виховної роботи з особами, до яких застосовано пробацію; надання психологічної допомоги особам, до яких застосовано пробацію; про-

ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, до яких застосовано пробацію, спрямованої на попередження вчинення ними правопорушень та злочинів; організація та сприяння організації програм медіації, а також заохочення участі осіб, до яких застосовано пробацію, у цих програмах; забезпечення участі осіб, до яких застосовано пробацію, у суспільнокорисній безоплатній праці; надання соціальних послуг та сприяння у вирішенні соціально-побутових проблем осіб, до яких застосовано пробацію (працевлаштування; отримання документів; забезпечення місцем проживання й реєстрації; медичне забезпечення; отримання освіти та професії; інших проблемних питань) спільно з іншими державними органами і громадськими організаціями, на які покладаються обов'язки з проведення роботи і надання допомоги засудженим [6].

Особа, до якої судом застосовано пробацію, зобов'язана дотримуватися загально-визнаних правил поведінки в суспільстві, вести правослужняне життя і не вчиняти правопорушень, дотримуватися встановлених відповідно до законодавства порядку і умов пробації.

У випадку застосування пробації суд може покласти на особу один або декілька обов'язків, обмежень або зобов'язань:

- 1) утримуватись від контактів з особами, які визначені судом;
- 2) не змінювати місця проживання та роботи без дозволу служби пробації;
- 3) не залишати місце проживання у визначені судом години;
- 4) утримуватись від відвідування місць та територій, визначених судом;
- 5) виконувати безоплатну суспільнокорисну роботу, вид якої визначається органами місцевого самоврядування (цей обов'язок не покладається на засуджених до громадських робіт або виправних робіт);
- 6) відшкодувати завдану вчиненим злочином шкоду;
- 7) взяти участь у процедурі медіації за умови згоди обох сторін;
- 8) офіційно працевлаштуватися, пройти курс професійного навчання, здобути освіти або взяти участь в освітніх програмах чи курсах;

9) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, венеричної чи іншої хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

10) перебувати протягом визначеного часу у реабілітаційних центрах – для повнолітніх, які не працюють;

11) відвідувати заняття психолога протягом визначеного часу;

12) взяти участь у реабілітаційних програмах або програмах, спрямованих на профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості, поліпшення соціальних стосунків тощо (ст. 9 проекту Закону) [6].

Щодо осіб, які звільнені судом від кримінальної відповідальності з одночасним застосуванням пробації, її строки встановлюються від одного до трьох років (ст. 10 проекту Закону) [6].

З внесенням змін до кримінального законодавства щодо встановлення поняття кримінального проступку як діяння, що за чинним КК України відноситься до злочину невеликої тяжкості та не має значного ступеня суспільної небезпеки, за яке передбачене покарання у вигляді громадських робіт, або інше, більш м'яке покарання, до яких проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» відносять ухилення від сплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків, введення пробації як покарання за такі діяння є важливим та необхідним кроком з наступних причин:

1) ті види покарання, що пропонуються в проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» за скоєння кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 164 КК України та ч. 1 ст. 165 КК України – штраф або громадські роботи – це ті покарання, що не пов'язані з позбавленням або обмеженням волі винної особи, однак направлені на виконання виховної та профілактичної роботи з винними особами. Пробація, у свою чергу, вид покарання, що також не пов'язаний з позбавленням або обмеженням волі винної особи та становить сукупність заходів, на-

цілених на організацію та проведення з винними особами соціальної, виховної та профілактичної роботи з метою їх ресоціалізації та попередження рецидивної злочинності, який застосовується до винних осіб у скоєнні кримінальних діянь невеликої тяжкості, а тому справедливо може бути встановлений як вид покарання за ухилення від сплати коштів на утримання дітей або непрацездатних батьків;

2) громадські роботи, що можуть бути призначені судом винній у скоєнні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України або ч. 1 ст. 165 КК України, особі або призначені замість штрафу, полягають лише у виконанні засудженим за місцем його проживання у вільний від роботи чи навчання денний час безоплатних суспільно корисних робіт, а у випадку застосування пробації суд, враховуючи особистісні якості винної особи, може покласти на неї один або декілька різноманітних за змістом та характером обов'язків, обмежень чи зобов'язань, від яких не обмежується законом, які, у свою чергу, зможуть перевиховати винну особу та попередити скоєння подібних кримінальних проступків з її боку;

3) при призначенні покарання за скоєння кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України або ч. 1 ст. 165 КК України у вигляді громадських робіт, суд повинен враховувати обмеження, що існують у даному виді покарання, а саме те, що громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби [9, с. 126]. Пробація як вид покарання не має таких обмежень, оскільки, як уже зазначалося раніше, винній особі можуть бути призначені різноманітні за змістом та характером обов'язки, обмеження чи зобов'язання, навіть, пристосовані до людей з фізичними вадами або вагітних жінок;

4) при призначенні покарання за скоєння кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України або ч. 1 ст. 165 КК України у вигляді громадських робіт, суд може встановити їх на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин [1]. Враховуючи

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання щодо доцільності використання пробації як альтернативи покарання за кримінальні проступки, передбачені ч. 1 ст. 164 КК України та ч. 1 ст. 165 КК України зі змінами та доповненнями відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків».

SUMMARY

The article deals with the question of whether the use of probation as an alternative punishment for criminal offenses under Part 1 of Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine and part 1 of article 165 Criminal Code of Ukraine amended according to Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding introduction of criminal misconduct."

вимоги ч. 2 ст. 56 КК України, громадські роботи можуть відбуватися не більш як чотири години на день [9, с. 126]. Тобто особа, якій призначено покарання у вигляді громадських робіт, відбуватиме його, наприклад, від двадцяти до тридцяти днів (якщо працюватиме по чотири години на день) або від сорока до шістдесяти днів (якщо працюватиме по дві години на день). У свою чергу, пробація може встановлюватись на строк від одного до трьох років, на відміну від громадських робіт, які можна фактично відбутися за місяць чи за два. А це, у свою чергу, свідчить про більшу ефективність пробації від громадських робіт, оскільки винна особа буде виконувати певні обов'язки, зобов'язання або терпіти певні незручності впродовж року або декількох років, що безперечно матиме ефективніший вплив на перевиховання винної особи та попередження скоєння нею подібних кримінальних проступків.

Отже, враховуючи все вищевикладене, можна сказати, що для України пробація є новим та необхідним видом покарання за скоєння кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання» та ч. 1 ст. 165 КК України «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків», впровадження якого призведе до зменшення кількості та попередження вчинення подібних кримінальних діянь як з боку винної особи, так і інших осіб.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III станом на 18.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>. – Назва з екрану.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimeallawyers.com/novyy-ugolovno-processualnyy-kodeks-ukrainy-novyy-upk-ukrainy>. – Назва з екрану.

3. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за заг. ред. М. І. Мельника, Клименка В. А. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.

4. Поняття пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probation.at.ua/index/0-6>. – Назва з екрану.

5. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 28.02.2012 № 10126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42706. – Назва з екрану.

6. Проект Закону України «Про пробацію» від 26.11.2008 № 3412 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=33788. – Назва з екрану.

7. Указ Президента України «Про затвердження концепції реформування кримінальної юстиції України» від 08.04.2008 № 311 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>. – Назва з екрану.

8. Юридичний словник «Академік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17622>. – Назва з екрану.

9. Яценко С. С. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Яценко С. С. – К. : А.С.К., 2004. – 1096 с.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АБСОЛЮТНИХ ТА ВІДНОСНИХ ПОКАЗНИКІВ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ЗА 2005–2015 РОКИ

МАШЛЯКЕВИЧ Дмитро Станіславович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Здійснено кримінологічний аналіз абсолютних показників рівня корупційної злочинності та його динаміки за останнє десятиліття. Узагальнено структуру цього виду злочинності з урахуванням змін законодавства за аналізований період. Виявлено особливості статистичної звітності за цей період, закономірності змін показників корупційної злочинності.

Ключові слова: *корупційна злочинність, система оцінки, безпека від корупції.*

Дослідження особливостей того чи іншого виду злочинів, їх наукове осмислення, дозволяє не лише отримати повні і точні дані про дійсний стан злочинності в країні, виявити вплив тих чи інших факторів на злочинність, але й спрогнозувати ймовірні зміни її стану, отже, визначити пріоритетні напрямки, найбільш ефективні засоби та методи діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності та її окремим проявам.

Вказане обумовлює необхідність аналізу кількісно-якісних показників, що складають кримінологічну характеристику злочинності. Кількісно-якісне вимірювання злочинності традиційно здійснюється шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, динаміка злочинності, географія злочинності, латентність, «ціна» тощо [1, с. 37]. Отже, саме кількісно-якісний аналіз того чи іншого виду злочинів дозволяє отримати необхідне уявлення про стан, сту-

пінь розповсюдженості та просторово-часові параметри досліджуваного явища.

Корупція як форма соціальної взаємодії є складним, багатофункціональним явищем, що має свою природу, динаміку, структуру і масштаби. Для точного дослідження цього явища в цілому слід знати, які окремі прояви воно має. У примітці до статті 45 КК України корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України. Таким чином, у рамках цього поняття виділяються дві групи злочинів за видами складів злочинів, в яких містяться ознаки, суттєві для визнання їх корупційними. У першому випадку – це *кваліфікований* склад злочину, в якому кваліфікуючою ознакою виступає спосіб вчинення – шляхом зловживання службовим становищем, що в Законі передбачено в певній частині статті у якості додаткової ознаки. У другому випадку – це *основний* склад злочину, тобто сам злочин за своєю природою є корупційним і це характерно не для окремої частини статті, а для всіх її частин, тобто статті в цілому.

З точки зору кількісно-якісної характеристики, це створює певні труднощі для дослідження, оскільки статистична інформація щодо злочинності групується відповідно до статей та частин статей КК України і виділити окремі показники за окремою кваліфікуючою ознакою неможливо, оскільки:

1. Ця кваліфікуюча ознака може бути не одна в одній частині статті (що характерно для статей 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України).

2. Якщо ця ознака єдина в частині статті, то є інші частини, які передбачають більш кваліфіковані склади злочину і, відповідно, при кваліфікації за цими частинами, які поглинають всі попередні, неможливо визначити, чи вчинено цей злочин шляхом зловживання службовим становищем (характерно для ст. 191 КК України).

З огляду на це, звичайно, є необхідність на державному рівні вести окрему статистику саме корупційних правопорушень, тим більше, що тепер є передбачена кримінальним Законом підстава виділення такої групи злочинів. На жаль, такий вид статистичної звітності запроваджено недавно, на момент дослідження в наявності дані тільки за 2013-2014 рр. [2] і до того ж вони не відповідають переліку, який введено до КК України в примітці до ст. 45.

А тому при дослідженні ми будемо користуватися відповідно до періодів:

– 2005-2012 рр. – звітами МВС про злочинність до 2011 року [3; 4] та з 2011 по 2012 роки [5];

– 2013-2015 рр. – статистичною інформацією Генеральної Прокуратури України [6].

Проте і тут виникають певні проблеми, оскільки в такому вигляді на законодавчому, а отже і статистичному, рівні корупційні злочини існують відносно недавно – з 2011 року після редакції Розділу XVII КК України. Отже виникає питання, чи можна використовувати показники за статтями, які існували раніше, поряд із показниками нових статей в ході дослідження. Проте, якщо проаналізувати ці новели, то видно, що нові статті за своєю суттю не всі є новими. Зокрема, статті 364-1 та 365-2 є спеціальними до ст. 364, а ст. 368-3, 368-4 – до статей 368 та 369 за ознаками суб'єкта злочину. Дійсно, новими є статті 368-2 та 369-2, але на фоні сукупних показників зловживання владою або службовим становищем та злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, їх показники є незначними (за ст. 368-2 – лише 6, 20 та 3, а за ст. 369-2 – 94, 131 та 196 зареєстрованих злочинів за 2013-2015 рр. відповідно).

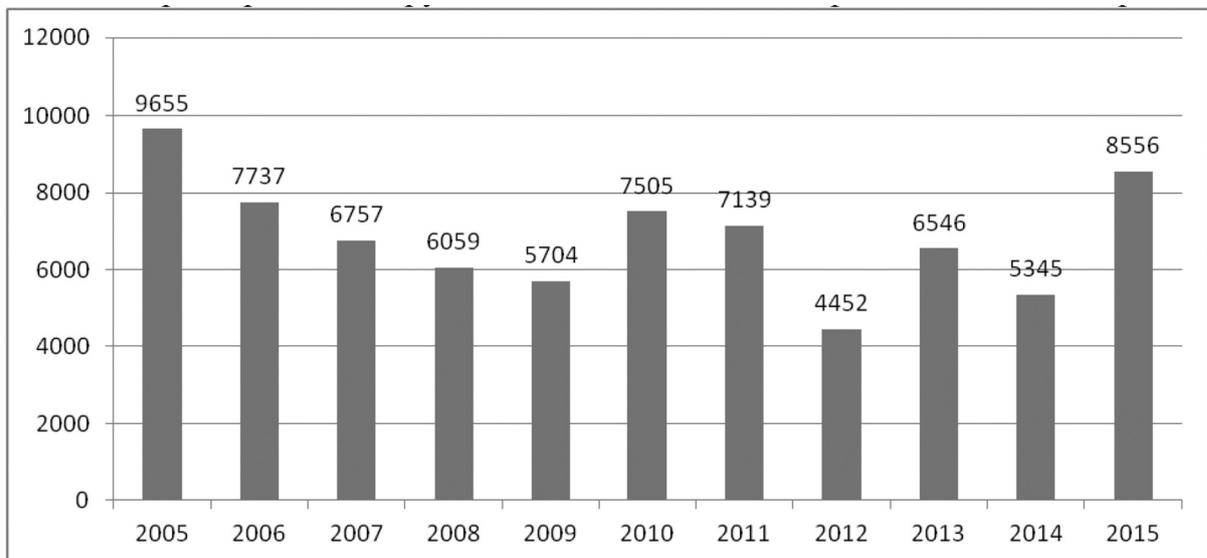
Отже, приходимо до висновку, що зміна переліку статей, за якими передбачена відповідальність за корупційні злочини, не мала істотного впливу на її показники – вони розосередилися між новими статтями, а показники дійсно нових складів злочинів істотно не впливають на загальну картину. А тому при статистичному дослідженні показники корупційної злочинності за 2013-2015 рр. за звітністю по корупції МВС [2] та статистичною інформацією Генеральної Прокуратури України [6] можливо використовувати в одному ряду із загальними статистичними показниками МВС України [3-5] за 2005-2012 рр.

Наступною проблемою, яка може вплинути на точність результатів дослідження, є прогалини в даних: за грудень 2012 року дані відсутні, а за 2015 рік на момент дослідження є дані лише за 1 квартал. Отже, ці роки суттєво відхиляються за показниками від загального ряду. За правилами статистичних досліджень такі дані з метою нівелювання небажаного впливу на результати цих досліджень ігноруються. Але 2012 рік має значення для дослідження, оскільки це наступний рік після прийняття нового антикорупційного закону та змін до КК України, а 2015 рік цікавий тим, що саме він повинен стати переламним у боротьбі з корупцією, і наявні показники вже вказують на це (2139 зареєстрованих корупційних злочинів за перший квартал). А тому, застосувавши такий інструмент прогнозування як екстраполяція, ми доведемо показники цих років до загального рівня ряду, використовуючи наявні дані. Таким чином, кількісно-якісна характеристика корупційних злочинів буде будуватися з урахуванням абсолютних показників за 2012 рік, які будуть вираховуватися за формулою: $((\text{дані на листопад 2012 року}) / 11) * 12$, а за 2015 рік: $(\text{дані за 1 квартал 2015 року}) * 4$.

Оскільки на відміну від відносних величин абсолютні величини свідчать про фактичні розміри, обсяги тих чи інших соціальних явищ, що аналізуються в певних умовах місця і часу [7, с. 37], перш за все розглянемо абсолютні показники кількості корупційних злочинів, зареєстрованих на території України (Діаграма 1).

Діаграма 1

Рівень зареєстрованої корупційної злочинності в Україні за 2005-2015 роки

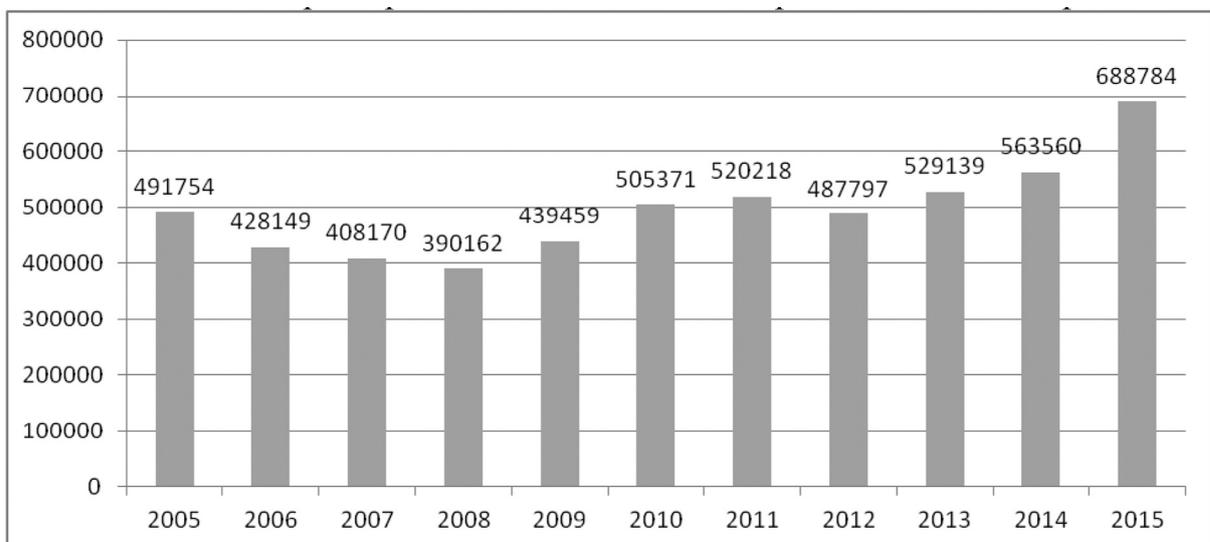
Аналіз статистичної звітності про стан злочинності на території України за період з 2005 року по 2015 рік свідчить про наявність кількох точок різкого зростання кількості випадків вчинення корупційних злочинів та періодів її поступового зменшення. При цьому піки припадають на 2005, 2010, 2013 та 2015 роки. Неважко простежити, що ці роки співпадають з часами підвищеної уваги з боку влади та громадськості до корупції: 2005 – рік після «помаранчевої революції», 2010 – проміжний рік прийняття антикоруп-

ційних законів 2009 та 2011 років, 2013 – рік активної підготовки до асоціації з ЄС, 2015 – рік очищення влади.

До того ж, привертає увагу факт невідповідності змін рівня корупційної злочинності тенденціям щодо злочинності в країні в цілому (Діаграма 2), що підтверджує зроблений нами висновок про вплив фактору державної та суспільної уваги на рівень корупційної злочинності. Однак, цей висновок може бути двояким: по-перше, це може свідчити про ефективність заходів щодо протидії корупції,

Діаграма 2

Рівень зареєстрованої злочинності в Україні за 2005-2012 роки.

Рівень та динаміка корупційної злочинності в Україні за 2005–2015 роки

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зареєстровано злочинів	9655	7737	6757	6059	5704	7505	7139	4452	6546	5345	8556
Приріст до 2005 року (у %)	-	-19,9	-30,0	-37,2	-40,9	-22,3	-26,1	-53,9	-32,2	-44,6	-11,4
Приріст до попереднього року (у %)	-	-19,9	-12,7	-10,3	-5,9	31,6	-4,9	-37,6	47,0	-18,3	60,1

по-друге – про намагання підвести статистичні дані під вимоги громадськості та міжнародної спільноти.

Злочинність у силу її соціального характеру та історичної мінливості необхідно досліджувати як явище, що рухається і змінюється у часі і просторі як у цілому, так і у своїх структурних частинах. Відповідні зміни характеризує такий показник, як динаміка злочинності, тобто відношення рівня й структури злочинності певного періоду до рівня і структури злочинності іншого періоду. При аналізі динамічних рядів злочинності за тривалі проміжки часу розкриваються закономірності і тенденції її розвитку, що має виключне значення для оцінки стану злочинності, її прогнозу на найближче і віддалене майбутнє, розробки стратегії і тактики боротьби зі злочинністю [1, с. 41; 8, с. 85]. Отже, розглянемо *динаміку* досліджуваних злочинів за останні десять років (Таблиця 1).

Як ми можемо бачити, протягом аналізованого періоду динаміка корупційної злочинності відрізняється особливою мінливістю, і в цілому характеризується коливаннями, викликаними явищами, вказаними нами вище. Так, якщо з 2005 до 2009 року фіксувалося поступове зменшення кількості злочинів, що у підсумку призвело до зменшення на 48,7 %, то у 2010 році вона зросла на 31,6 % і майже досягла рівня 2006 року. З 2010 до 2013 року абсолютний показник щодо кількості зареєстрованих злочинів цієї категорії сукупно знизився на 42,5 %, у тому числі на 37,6 % у 2012 році, що є піковим значенням зменшення. У 2013 році знову збільшився – на 47,0 %, що є піковим значенням збільшення, якщо не враховувати підігнані нами показники 2015 року. Середньорічний же темп коливання кількості злочинів даного виду

показує тенденцію до збільшення і складає +2,9 %, проте без 2015 року, показники якого, звичайно, можуть ще змінитися, тенденція є негативною і складає –3,4 %.

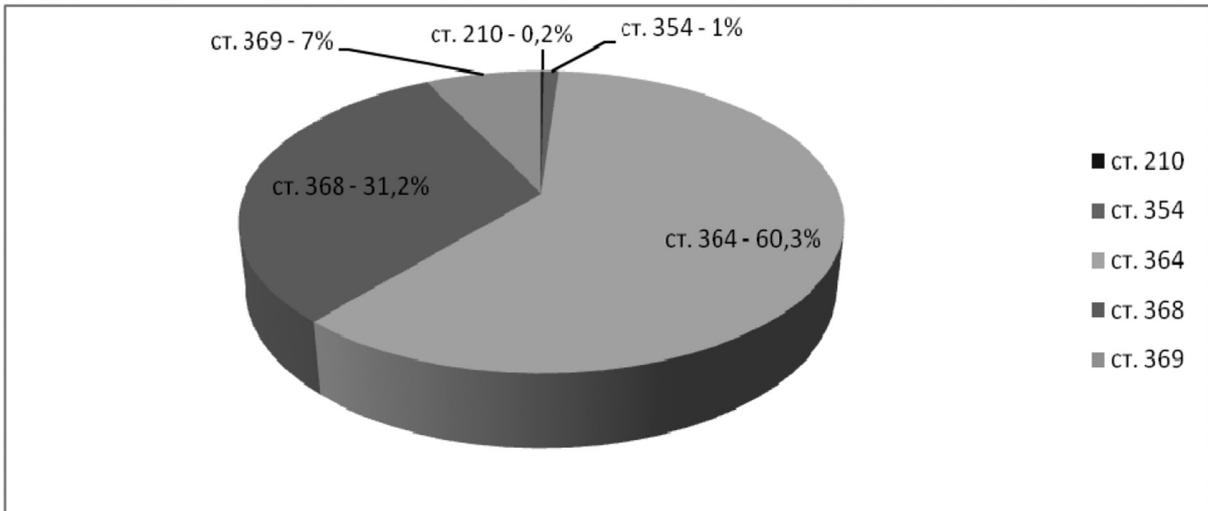
Проведена нами вище паралель із подіями в країні, на наш погляд, дозволяє зробити обґрунтований висновок, що зазначені вище зниження та збільшення скоріше свідчать про формальні, популістські показники успіху протидії корупційній злочинності, ніж про реальні зміни у її динаміці. Пікові значення зменшення та збільшення співпадають із ключовими для реформи кримінального судочинства роками: 2012 – вступ у дію нового КПК України, який ввів нові правила, що дещо пригнітило роботу правоохоронних органів, 2013 – впровадження Єдиного реєстру досудових розслідувань, внесенням до якого всіх без виключення повідомлень про кримінальні правопорушення, скоріше за все, і було спричинено збільшення корупційних злочинів, як і усього рівня злочинності в країні.

Одним з показників стану злочинності є її *структура*. Структура злочинності – це внутрішня, якісна властивість злочинності, яка визначається питомою вагою (часткою) окремих видів злочинів у загальній їх кількості, що виділяються залежно від певних кримінально-правових та кримінологічних ознак [9, с. 32-33].

Аналіз структури досліджуваних злочинів показав, що у період 2005-2010 рр. значну їх частину склали дві частини: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) та одержання хабара (ст. 368). Відповідно, по першому зареєстровано 26170 злочини протягом аналізованого періоду (65,1 %), а по другому – 13531 (33,7 %). Крім того, значну частку – 8 % – займає давання хабара-

Діаграма 3

Структура корупційної злочинності в Україні за 2005-2010 роки.

(ст. 369), що вказує на значну розповсюдженість корупції не тільки серед чиновників, але й з іншої сторони – серед осіб, в інтересах яких вони діють (діаграма 3).

З 2011 року по цей час у структурі корупційної злочинності відбулися певні зміни за рахунок появи в КК України нових складів злочинів (Діаграма 4).

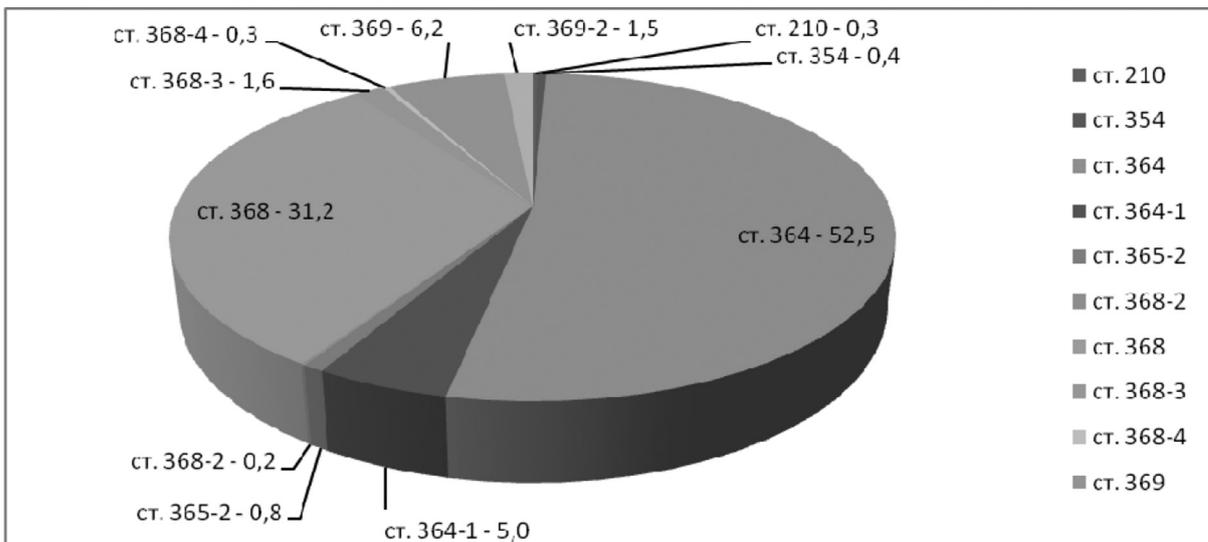
Якщо структуру корупційної злочинності за 2011-2015 роки узагальнити, можна виділити в ній групи злочинів, що за ознаками об'єктивної сторони співпадають, зокрема: зловживання владою або службовим становищем чи повноваженнями (ст.. 364, 364-1,

365-2), підкуп службової особи або одержання нею неправомірної вигоди (ст.. 368, 368-3, 368-4, 369). У другу групу ми взяли саме такий перелік статей, оскільки відділити показники комерційного підкупу та одержання неправомірної вигоди за ст.. 368-3, 368-4 КК України неможливо, а тому за аналогією ми будемо досліджувати разом і показники за ст. 368 та 369 КК України.

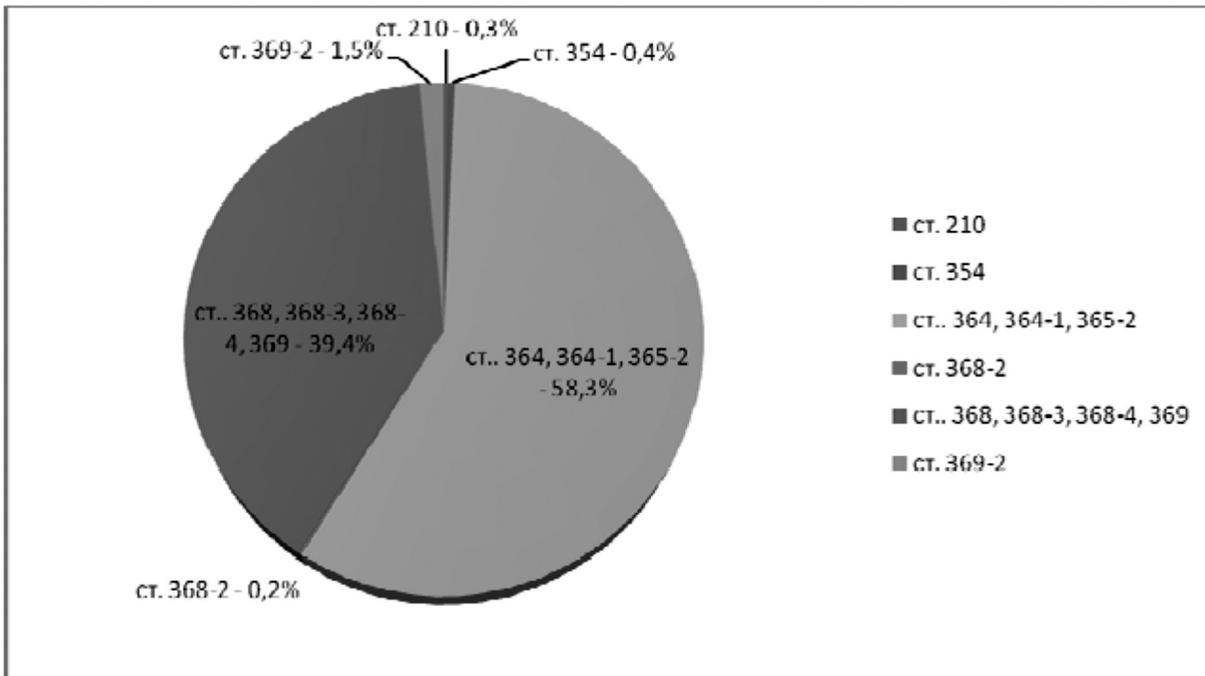
Представивши структуру корупційної злочинності таким чином (Діаграма 5), ми можемо побачити, що із введенням до КК України нових статей вона не змінилася: найбільшу частку має група статей 364, 364-1, 365-2,

Діаграма 4

Структура корупційної злочинності в Україні за 2011-2015 роки.

Узагальнена структура корупційної злочинності в Україні за 2011-2015 роки.

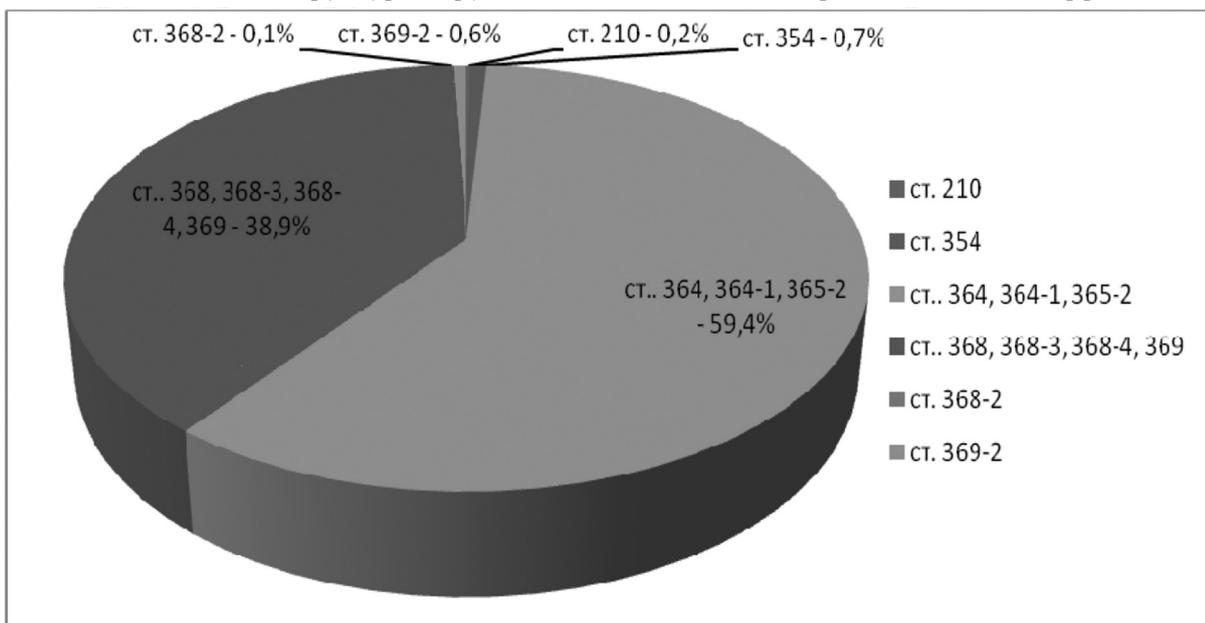
як і ст. 364 до 2011 р. (58,3 % проти 60,3 %), і друга за величиною група ст. 368, 368-3, 368-4, 369, показник якої на рівні ст. 368, 369 до 2011 р. (39,4% проти 38,2 %). Показники ст. 210 та 354 залишилися на тому ж рівні і не відіграють у структурі корупційної злочин-

ності особливої ролі, так як і нові ст. 368-2 та 369-2.

Це повністю підтверджує наше припущення, яке було зроблене на початку, про розосередження показників тих злочинів, що вже були в КК України, по «нових» складах корупційних

Діаграма 6

Загальна структура корупційної злочинності в Україні за 2005-2015 рр.

Таблиця 2.

Рівень корупційної злочинності в Україні за 2005-2015 роки (за видами злочинів).

Зареєстровано злочинів за ст. КК	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ст. 354	16	5	11	16	11	9	4	2	48	34	20
ст. 210	145	97	61	48	27	39	37	17	16	21	32
ст.. 364, 364-1, 365-2	5834	4621	3910	3698	3564	4543	4178	2281	4215	3079	4916
ст.. 368, 368-3, 368-4, 369	3660	3014	2775	2297	2102	2914	2900	2090	2173	2080	3392
ст. 368-2	-	-	-	-	-	-	2	10	6	20	12
ст. 369-2	-	-	-	-	-	-	18	51	94	131	196

злочинів, що підтверджує правильність впровадження таких діянь до КК та дозволяє зробити обґрунтоване припущення, що вони раніше були частиною явищ зловживання службовим становищем та хабарництва.

Таким чином, у структурі корупційної злочинності виокремилися такі групи однорідних злочинів:

1. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210).

2. Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації / Підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354).

3. Зловживання владою або службовим становищем чи повноваженнями (ст. 364, 364-1, 365-2).

4. Хабарництво (ст. 368, 369) / Підкуп службової особи або одержання нею неправомірної вигоди (ст. 368, 368-3, 368-4, 369).

5. Незаконне збагачення (ст. 368-2).

1. Зловживання впливом (ст. 369-2).

І ми, врешті, можемо представити загальну структуру корупційної злочинності (Діаграма 6).

У свою чергу, слід враховувати, що виявити реальні тенденції складових частин злочинності, спираючись на які можна більш надійно прогнозувати злочинність, її окремі групи і види дозволяє саме вивчення структурних показників у часі [8, с. 87].

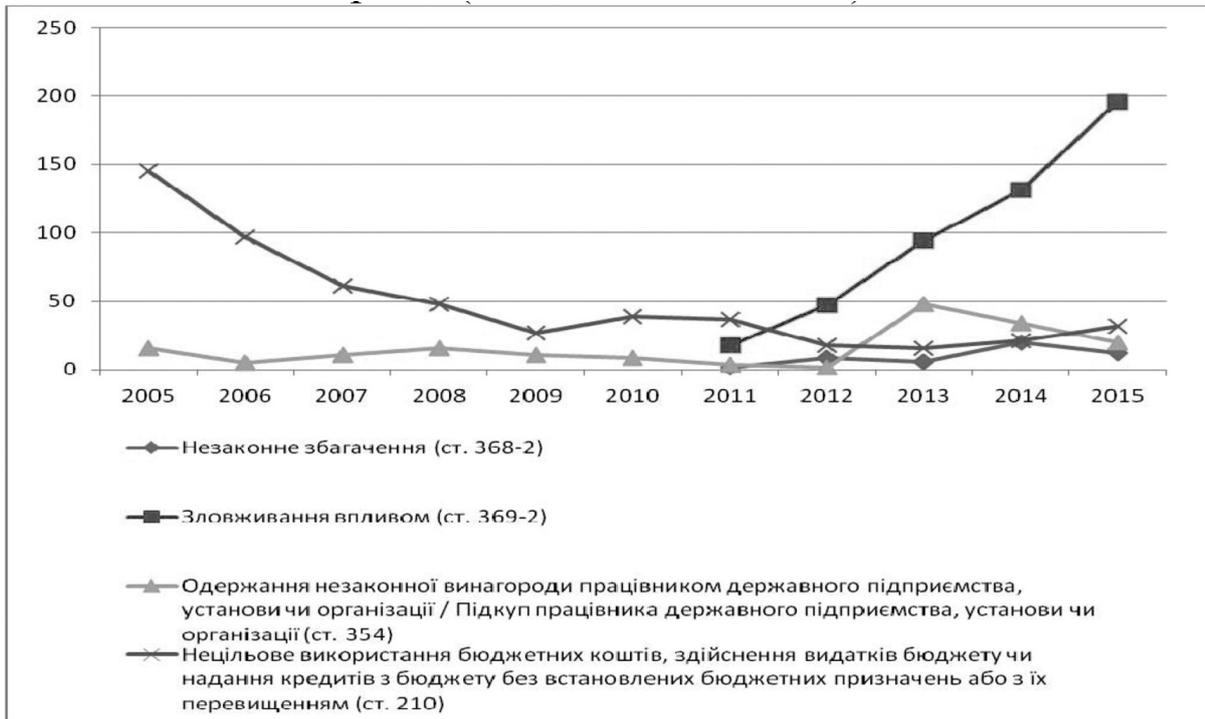
Рівень корупційної злочинності в абсолютних показниках має мінливу динаміку

Діаграма 7.

Динаміка змін структури корупційної злочинності в Україні за 2005-2015 роки (за видами злочинів)

Динаміка змін структури корупційної злочинності в Україні за 2005-2011 роки (за видами злочинів)

та характеризується декількома повільними спадами після різких зростань. Дослідження її складових у динаміці вказує на загальну відповідність змін кількісно-якісних характеристик окремих видів вказаній тенденції (Таблиця 2).

Так, лідируючи за часткою в структурі корупційної злочинності, зловживання владою або службовим становищем чи повноваженнями (59,4 %) характеризується чіткою відповідністю змін протягом аналізованого періоду загальній динаміці корупційної злочинності (Діаграма 7). Лише у 2012 році спостерігається завеликий спад кількості зареєстрованих злочинів (до 2281 з 4178 у порівнянні з 2011 роком – на 45,4 %).

Що стосується хабарництва та підкупу службової особи або одержання нею неправомірної вигоди (38,9 % у структурі корупційної злочинності), то динаміка даної групи корупційних діянь також співпадає із загальною, за виключенням 2013 року, показники якого, не дивлячись на певний «бум» злочинності, пов'язаний із уже вказаними нами причинами, залишилися майже на рівні попереднього року.

Інші корупційні злочини суттєво відрізняються від основних складових корупційної злочинності, а тому їх динаміка візуалізована окремо (Діаграма 8). Слід зазначити невідповідність динаміки більшості з них загальній тенденції. Виключенням є ст. 210, інші ж у динаміці ведуть себе неоднаково і неоднозначно, але це не впливає на загальну тенденцію, оскільки частка цих злочинів у структурі замала. Звернемо увагу на сплеск кількості злочинів, передбачених ст. 354 КК України, який спричинений тим же фактором, що і загальний «бум» злочинності; а також на зниження показника цих злочинів навіть у 2015 році, що має двояке значення: з одного боку, можливо підвищилася свідомість працівників державних підприємств, установ чи організацій щодо недопущення корупції, а з іншого – це може свідчити про наявність у цих працівників страху притягнення до відповідальності (або народного гніву) у часи загальнонаціонального підвищення уваги до боротьби із корупцією. Слід відмітити, що показники ст. 368-2 не підтримали загальних сплесків, що, на наш погляд, пояснюється новизною цього злочину для нашої правової

системи та важкість його виявлення, кваліфікації та доказування. Також притягує увагу стрімке збільшення випадків зловживання впливом (ст. 369-2), що обґрунтовує правильність криміналізації цього корупційного діяння та свідчить про поступове зайняття цим злочином своєї «ніші» у структурі корупційної злочинності.

Аналіз статистичної звітності щодо стану корупційної злочинності в Україні за період з 2005 року по 2015 рік свідчить про наявність кількох точок різкого зростання її абсолютних показників та періодів їх поступового зменшення, які співпадають з часами підвищеної та зменшеної уваги з боку влади та громадськості до проблеми корупції. Дослідження ж відносних показників показує загальну тенденцію до зменшення рівня корупційної злочинності. Але виявлений кореляційний зв'язок рівня корупційної злочинності із відповідними соціальними подіями в країні дозволяє зробити обґрунтований висновок, що зміни рівня корупційної злочинності скоріше свідчать переважно про формальні, популістські показники успіху протидії їй, ніж про реальні зміни у її динаміці. У структурі корупційної злочинності основну частину займають: зловживання владою або службовим становищем чи повноваженнями та підкуп службової особи або одержання нею неправомірної вигоди.

Література

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : [Підруч. для юрид. спец. вищ. навч. закл. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд] ; За ред. :І.М. Даньшин ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2003. – 351 с.

2. Звіт про стан протидії корупції. Форма № 1-КОР (місячна). Затверджена Наказом

Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22.04.2013 р. № 52/394/172/71/268/60 за погодженням з Держстатом України.

3. Єдиний звіт про злочинність. Форма № 1 (піврічна). Затверджена Наказом МВС України від 16.01 2008 р. № 16 за погодженням з Держкомстатом України.

4. Єдиний звіт про злочинність. Форма № 1 періодичність (піврічна). Затверджена Наказом МВС України від 04.11. 2003 р. № 1291 за погодженням з Держкомстатом України.

5. Звіт про злочинність. Форма № 1 (місячна). Затверджено Наказом МВС України від 27.07.2010 р. № 332 за погодженням з Держкомстатом.

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна). Затверджено Наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 р. № 100 за погодженням з Держстатом України

7. Криминология : общая часть : Учеб. для студентов вузов, обуч. по спец. «Правоведение» / Н. А. Беляев, И. В. Волгарева, Н. М. Кропачев и др.; Ред. В. В. Орехов, Рец. И. Э. Звечаровский ; Санкт-Петербург. ун-т. – Санкт-Петербург : С.-Петерб. ун-т, 1992. – 209 с.

8. Криминология : Учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [Антонян Ю. М., Дашков Г. В., Кудрявцев В. Н. и др.]; Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова; М-во образования Рос. Федерации, Моск. гос. юрид. акад. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2004. – 734 с.

9. Джужа О.М. Криминологія. Специалізований курс лекцій зі схемами. (Загальна та особлива частини) : навч. посіб. /- О. М. Джужа [та ін] ; ред. О. М. Джужа. – К. : Атіка, 2001. – 366 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

**ПАРШАК Сергій Анатолійович - ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК 343.133(477)

Стаття посвячена аналізу норм УПК України, регламентуючих порядок ознайомлення учасників уголовного производства с матеріалами досудебного расследования. Отдельно исследован вопрос относительно заявления ходатайств участниками процесса во время окончания досудебного расследования. Указано на недостатки нормативной регламентации. В связи с тем, предложено определенное направление совершенствования процессуального законодательства Украины.

Ключові слова: закінчення досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, учасники кримінального провадження, матеріали досудового розслідування, клопотання.

Постановка проблеми

Під час закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор повинні виконати ряд процесуальних дій. Разом із тим найважливішим є обов'язок відкрити матеріали кримінального провадження. Відкриття матеріалів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК України створює реальні можливості реалізації принципу змагальності сторін обвинувачення та захисту під час закінчення досудового розслідування (ч.ч. 1, 2 ст. 22 КПК України). Більш того, ознайомлення сторін з усіма матеріалами кримінального провадження є обов'язковою процесуальною дією, яка забезпечує такі загальні засади кримінального провадження як законність (ч. 2 ст. 9 КПК України), рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК України), презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК

України), забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України), право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК України) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням закінчення досудового розслідування присвячено чимало праць вчених, а саме: С.А. Альперта, В.М. Бикова, О.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Р.В. Жогіна, В.С. Зеленецького, Г.К. Кожевникова, О.М. Ларіна, В.З. Лукашевича, В.Т. Малярєнка, Л.А. Маріупольського, Г.М. Миньковського, М.П. Митрохіна, О.Р. Михайленка, О.Б. Муравіна, В.А. Осмоляна, В.А. Стрємовського, М.С. Строговича, О.В. Танцюри, П.С. Елькінд, Р.Х. Якупова та інших. У цих дослідженнях сформульовані важливі наукові ідеї і висновки, що відображені у законодавстві і використовуються практикою. Разом з тим деякі питання щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування вимагають якісно нового наукового обґрунтування.

Мета даної статті полягає у визначенні засобів забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Як визначає В.А. Осмолян, ознайомлення з матеріалами кримінальної справи – це процес

вивчення учасниками кримінального судочинства матеріалів слідчого та судового провадження, інших матеріалів, речових доказів з метою отримання відомостей, необхідних для реалізації своїх прав та законних інтересів [1, с. 8]. Необхідно підкреслити, що ознайомлення сторін з усіма матеріалами кримінального провадження, будучи гарантією захисту інтересів сторін, є одночасно й засобом перевірки всебічності, повноти та неупередженості досудового розслідування. Водночас, ці правила допомагають прокурору та слідчому заповнити можливі прогалини досудового провадження та додатково перевірити ті чи інші обставини, на які звернуть увагу заінтересовані суб'єкти кримінального процесу. Слід вказати, що не всі науковці підтримують думку про необхідність ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження. Як вважає Г.В. Юркова, таке ознайомлення не впливає на захист, і у зв'язку з цим можна обмежитися оголошенням підозрюваному і захиснику про завершення досудового розслідування [2, с. 12]. Проте, на нашу думку та на думку багатьох процесуалістів, ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінального провадження є важливою процесуальною гарантією захисту прав та інтересів не лише підозрюваного, а й потерпілого, цивільного позивача та відповідача. Як слушно підкреслює Ю.О. Гришин, реалізуючи вказане право, сторони кримінального провадження отримують фактичну та юридичну можливість: проконтролювати хід і результати досудового розслідування; оцінити законність прийнятого рішення про закінчення розслідування; представити суду матеріали, якщо сторона має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді; виявити порушення, що обмежують їх права й законні інтереси; виявити порушення під час збирання, перевірки, оцінки і використання доказів у кримінальному провадженні; виявити прогалини у доказовій базі, яка сформована стороною, своєчасно вжити заходів щодо їх усунення [3]. З цього приводу Т.В. Корчева вказує, що надійний захист учасниками процесу своїх прав і законних інтересів неможливий без знання матеріалів кримінального провадження, це один з дієвих способів перевірки повноти, всебічності й об'єктивності розслідування [4, с. 108].

У ст. 290 КПК України вказано на обов'язок прокурора, слідчого повідомити про завершення досудового розслідування та відкрити матеріали не всім учасникам кримінального провадження, а лише: 1) підозрюваному, його захиснику та законному представнику; 2) захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; 3) потерпілому; 4) представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 5) цивільному позивачу, його представнику та законному представнику; 6) цивільному відповідачу і його представнику. Із аналізу вказаних положень, бачимо, що ч. 7 ст. 290 КПК України не передбачає ознайомлення з матеріалами, які були відкриті, представника та законного представника потерпілого. У зв'язку з тим, не зрозумілою є позиція законодавця щодо надання право знайомитись з матеріалами провадження представнику цивільного позивача та цивільного відповідача і обмеження у даному праві представника потерпілого. Водночас, у юридичній літературі обґрунтовується доцільність надання такого права лише представнику потерпілого за відсутністю в останнього можливості ознайомитися з відкритими прокурором і стороною захисту матеріалами. Як вказує О.А. Губська, представники потерпілого наділені правом на ознайомлення з матеріалами лише в тому випадку, коли сам потерпілий з певних причин не може здійснити цього права (хвороба, терміновий від'їзд в іншу місцевість, потерпілий є неповнолітнім або страждає на психічне чи фізичне захворювання) [5, с. 178]. Не можемо погодитись із позицією про вибіркове ознайомлення представника потерпілого з матеріалами досудового розслідування, оскільки, враховуючи положення ст.ст. 56 і 58 КПК України, представник потерпілого підлягає ознайомленню з відкритими матеріалами кримінального провадження у порядку ст. 290 КПК України. Крім того, у ч. 1 ст. 59 КПК України закріплені підстави обов'язкового залучення до участі законного представника потерпілого. Враховуючи положення ч. 1 ст. 59 та ч. 5 ст. 44 КПК України, законний представник користується процесуальними правами потерпілого. У зв'язку з тим, законний представник підлягає ознайомленню з мате-

ріалами кримінального провадження разом з потерпілим, якщо останнім є неповнолітня особа або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Враховуючи вищевикладене, пропонуємо надати право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представнику та законному представнику потерпілого, у зв'язку з чим внести зміни до ч. 7 ст. 290 КПК України, виклавши її у наступній редакції: «7. Про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, його представника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого вони мають право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті».

За вимогами ч. 3 ст. 290 КПК України прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язані надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. Слід погодитись із С.Б. Фоміним, який зазначає, що таке регулювання прискорить ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження [6, с. 24]. Разом з тим, як правильно вказує В.І. Фаринник, на слідчого не покладено обов'язок сприяти учасникам процесу у копіюванні матеріалів, однак він не повинен перешкоджати їм у цьому і має надати необхідний час. Учасники, які ознайомлюються з матеріалами провадження, не мають права виносити їх за межі робочого кабінету слідчого або органу внутрішніх справ чи прокурора (прокуратури). Реалізація даної процедури можлива за рахунок надання слідчим дозволу виготовляти копії шляхом фотографування та сканування матеріалів кримінального провадження [7, с. 4]. Для порівняння зазначимо, що у кримінальному процесуальному законодавстві Російської Федерації право учасників кримінального провадження на копіювання матеріалів справи закріплено ще у 2001 році. Так, у ч. 2 ст. 217 КПК РФ зазначено, що у процесі ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, яка складається з декількох томів, обвинувачений і його захисник мають право повторно звертатися до кожного з томів кримінальної справи, а також

виписувати будь-які відомості і в будь-якому обсязі, знімати копії з документів, у тому числі за допомогою технічних засобів [8].

З метою більш повного аналізу процедури надання доступу до матеріалів кримінального провадження необхідно вирішити питання, у якому вигляді дані матеріали надаються для ознайомлення учасникам процесу. КПК України дане питання не регламентує. Разом з тим вважаємо, що вирішення даного питання на рівні закону має важливе значення з огляду на забезпечення прав учасників кримінального провадження. На практиці не поодинокі випадки, коли слідчий надає матеріали для ознайомлення, а після цього продовжує збирати необхідні документи і навіть «заднім» числом проводити слідчі або інші процесуальні дії (для цього аркуші кримінального провадження нумеруються олівцем, а не чорнилом). Звісно, така практика призводить до того, що учасники кримінального провадження знайомляться не з усіма матеріалами, а це, постфактум, призводить до порушення їх прав. З метою урегулювання даного питання, слід врахувати положення КПК Республіки Казахстан, де у ч. 1 ст. 296 встановлено, що «особа, яка здійснює досудове розслідування, пред'являє підозрюваному та його захиснику всі матеріали справи, за винятком списку обвинувачення, які повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів справи, прошнуровані та скріплені печаткою слідчого органу. Для ознайомлення пред'являються також речові докази і відтворюються на прохання підозрюваного або його захисника фотозаписи, відеозаписи, кінофільми, слайди, інші носії інформації, якщо такі прикладені до протоколів слідчих дій» [9]. З урахуванням викладеного, пропонуємо внести зміни до процесуального законодавства та доповнити ч. 2 ст. 290 КПК України реченням наступного змісту: «Матеріали досудового розслідування повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів кримінального провадження, прошнуровані та скріплені печаткою органу, який здійснював досудове розслідування».

Після ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілій, представ-

ник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. Слід зазначити, що КПК України прямо не вказує, у якій формі слід відобразити факт надання доступу до матеріалів досудового розслідування. На практиці, як правило, це фіксується у протоколі надання доступу до матеріалів досудового розслідування, який складається окремо для підозрюваного, його захисника, а також для потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників. Даний протокол складається за правилами ст. ст. 104–107 КПК України.

Важливим аспектом у механізмі забезпечення прав учасників кримінального провадження є право осіб заявляти клопотання, і, відповідно, обов'язок посадової особи вирішити це клопотання. У п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України закріплено право підозрюваного заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, для потерпілого дане право закріплено у п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України. Аналіз вказаних положень, а також положень ст.ст. 220, 290 КПК України дає підставу для висновку про те, що закон не передбачає права сторін після ознайомлення з відкритими матеріалами досудового розслідування на заявлення клопотання про доповнення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження, про зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, зміну кваліфікації кримінального правопорушення та інші клопотання, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню. Якщо на думку учасників процесу є обставини, що мають значення для провадження, то клопотання про їх з'ясування будуть предметом розгляду вже в ході судового засідання. Таким чином, законодавець відмовився від того, щоб учасники кримінального провадження мали реальну можливість контролювати повноту, всебічність і неупередженість розслідування шляхом заявлення клопотань про доповнення досудового розслідування. У зв'язку з цим у науковій літературі правильно ставиться питання: який сенс ознайомлення з матеріалами розслідування, якщо ні сторона

захисту, ні потерпілий не може клопотати про доповнення досудового слідства, витребування документів тощо. З таким же успіхом сторони могли б ознайомлюватись з матеріалами кримінального провадження у суді [10, с. 89]. У зв'язку з викладеним, вважаємо, що було б доцільно передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, а саме про доповнення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження в цілому, або якійсь його частині, про зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, зміну кваліфікації кримінального правопорушення тощо. Вважаємо, що заявлення таких клопотань вже після ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження, коли у сторін та потерпілого вже склалася цілісна картина щодо доказової бази, могло б сприяти усуненню недоліків розслідування та реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Клопотання, заявлені під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, повинні вирішуватись за правилами ч. 2 ст. 220 КПК України. У такому випадку, слідчий, прокурор зобов'язаний розглянути його в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити за наявності відповідних підстав. Гарантією належної реалізації права учасників кримінального провадження заявляти клопотання є чітке встановлення на законодавчому рівні не лише строків їх розгляду, а й строків подачі клопотання. Вважаємо, що у КПК України необхідно встановити термін для заявлення клопотань. Пропонуємо встановити строк для заявлення клопотань – 3 дні. Встановлення такого термін, з одного боку, дозволить учасникам кримінального провадження скласти та належним чином обґрунтувати клопотання, а з іншого – не призведе до затягування досудового розслідування.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу норм КПК України, що регламентують порядок ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування. Окремо досліджено питання щодо заявлення клопотань учасниками процесу під час закінчення досудового розслідування. Указано на недоліки нормативної регламентації. У зв'язку з тим, запропоновано певні напрямки удосконалення процесуального законодавства України.

Висновки

Підсумовуючи викладене, потрібно зробити висновок, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування є важливою гарантією прав учасників кримінального провадження. Разом з тим положення чинного законодавства з питань забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування потребують удосконалення. У зв'язку з тим, нами пропонується: 1) доповнити ч. 2 ст. 290 КПК України положенням про те, що матеріали досудового розслідування під час відкриття стороною обвинувачення повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів кримінального провадження, прошнуровані та скріплені печаткою органу, який здійснював досудове розслідування; 2) внести зміни до ч. 7 ст. 290 КПК України та закріпити право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого; 3) передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню. Строк для заявлення клопотань пропонується встановити 3 дні. Закріплення даних положень у чинному законодавстві, безумовно, сприятиме забезпеченню прав учасників кримінального провадження.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the norms of Criminal Procedural Code of Ukraine regulating the procedure of familiarization of the participants of criminal proceedings with the materials of pre-trial investigation. Separately the issue of forwarding petitions by the participants of the process while termination of the pre-trial investigation is studied. The shortcomings of normative regulation are specified. Regarding to this certain areas of improving procedural legislation of Ukraine are offered.

Література

1. Осмолян В. А. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2012. – 196 с.
2. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого, повного розкриття злочину в досудових стадіях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Юркова. – К., 2001. – 18 с.
3. Гришин О. Ю. Особливості процесуального алгоритму відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження / О. Ю. Гришин, Н. С. Чальцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corg-iguvd.lg.ua/d130109.html>.
4. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т. В. Корчева. – Харків : ФОП Вапнарчук Н. М., 2007. – 200 с.
5. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2002. – 209 с.
6. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С. Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 21–25.
7. Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні / В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 36. – С. 4.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 22.11.2001, № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.up-kodeks.ru>.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4.07.2014 № 231-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231#z4672>
10. Пожар В. Г. Проблеми забезпечення прав деяких учасників кримінального провадження на етапі закінчення досудового розслідування / В. Г. Пожар // Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства : матеріали регіон. круглого столу, м. Одеса, 19 квітня 2013 р. / [відп. за вип.- Ю. П. Алєнін]. – Одеса : Юрид. л-ра, 2013. – С. 87-90.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОПИТУ ЕКСПЕРТА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ЧЕКОТИЛО Вадим Іванович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.148 (477)

Стаття посвячена отдельным аспектам допроса эксперта в уголовном производстве. Проанализированы ряд вопросов по определению оснований и порядка допроса эксперта в ходе досудебного расследования, с акцентом на разъяснительный характер такого следственного (розыскного) действия. Исследован круг вопросов, которые подлежат выяснению в ходе допроса эксперта. Проанализированы точки зрения отдельных ученых о взаимосвязи допроса эксперта и заключения эксперта, а также доказательственное значение такого допроса в материалах уголовного производства. Сделаны выводы о самостоятельном характере допроса эксперта при сохранении тесной связи с заключением эксперта и возможности получения в ходе допроса новых сведений об обстоятельствах, подлежащих доказыванию.

Ключові слова: кримінальне провадження, експерт, допит експерта, висновок експерта, слідча (розшукова) дія, докази, джерела доказів.

Постановка проблеми

Зміни кримінального процесуального законодавства, які пов'язані з прийняттям нового КПК України 2012 року [2], передбачають реформатування низки інститутів та положень, що існують у межах кримінального процесу. Не минули зазначені зміни і окремі норми процесуального закону, що стосуються участі такого суб'єкта, як експерт у кримінальному судочинстві. Недостатня врегульованість, відсутність практики з причини недавніх змін законодавства, що вно-

сять достатньо серйозні інституційні коригування, а також низький рівень теоретичної дослідженості деяких аспектів, протиріччя кримінального процесуального закону обумовлюють необхідність уважного аналізу та з'ясування сутності форм участі експерта у кримінальному провадженні, зокрема проведення його допиту.

На практиці обізнані особи допитуються як в ході досудового розслідування, так і в суді з різною метою, часом без урахування специфіки даних процесуальних дій. Враховуючи «вагу» висновку експерта для всього процесу доказування, актуально звернутися до послідовного розгляду правової природи і деталей отримання та використання показань експерта в кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Визначенню сутності та порядку допиту експерта під час кримінального провадження було присвячено низку праць вчених, як процесуалістів, так і криміналістів (Є.Г. Коваленко, І.В. Бурков, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, О.Б. Соловйов, О.В. Селіна, А.А. Кравченко, Н.І. Клименко, Ю.К. Орлов, М.Г. Щербаківський та ін.). Незважаючи на це, з огляду на реформування кримінального судочинства, питання допиту експерта залишається актуальним і на сьогоднішній день.

Метою статті є аналіз окремих питань допиту експерта у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що судова експертиза зароджувалася як інститут, близький до показань свідків, принаймні, за такою ознакою, як обов'язковість особистої участі експерта в судовому засіданні і його допиту. У період формування інституту судової експертизи йшлося про усну або письмову форму експертного висновку. З часом письмова форма, що включається до матеріалів кримінального провадження, стала невід'ємним атрибутом в уявленні про те, що таке експертний висновок.

У Російській імперії допит експертів був передбачений статтею 695 Статуту кримінального судочинства 1864 року: «За поданням обізнаними людьми висновків їм можуть бути з дозволу голови запропоновані питання як судьями і присяжними засідателями, так і сторонами» [6, с. 248].

Допит експерта і сьогодні полягає у постановці запитань та отриманні відповідей. Схожим чином він був регламентований КПК України 1960 року, там було передбачено окремі статті 201 та 311 КПК, що регламентували допит експерта під час досудового та судового слідства, нічого не говорячи при цьому про його показання [3]. З прийняттям КПК України 2012 року концептуальний підхід не змінився. Відмінність полягає в тому, що відсутня окрема стаття, яка регламентує допит експерта на етапі досудового розслідування, а про можливість його допиту згадується лише в частині 5 статті 69 чинного КПК України: «Експерт зобов'язаний: прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту». Стаття, що регламентує допит експерта в суді, зберіглася (ст. 356 КПК України) і більше того, деталізувала допит експерта в судових стадіях, що беззаперечно свідчить про зміщення акцентів на вказані стадії.

Як справедливо підкреслює О. В. Селіна, «допит експерта на відміну від допиту свідка починається ні вільною розповіддю про все, що відомо у справі, а постановкою конкретних питань, які потребують роз'яснення або доповнюють питання, вирішені у висновку експерта» [8, с. 73]. Таким чином, за змістом закону письмовий висновок експерта не розрахований, як і будь-який документ, на детальну відповідність сприйняттю будь-якої

особи з її різним рівнем ерудиції, професійними знаннями, уявленням про методи дослідження тощо, що може бути доповнено усними поясненнями слідчому, прокурору, суду і всім іншим учасникам судового розгляду у відповідь на поставлені ними запитання.

У теорії кримінального процесу доказове значення результатів допиту експерта знаходило наступне пояснення. Одні вчені вважали, що ці результати є доповненням, продовженням висновків, виступаючи як його складова частина. Інші, не погоджуючись з цим, вказували на особливу процесуальну форму допиту експерта. Допит експерта здійснюється в іншій процесуальній формі. Тому він не може бути складовою частиною або продовженням експертизи, подібно до того, як допит, наприклад, спеціаліста та понятого не є продовженням відповідної слідчої дії, навіть якщо ними підтверджуються або роз'яснюються ті ж самі факти, що викладені в протоколі слідчої (розшукової) дії. Такої думки дотримується, зокрема, О.Б. Соловйов, О.В. Селіна, Є.Г. Коваленко [5, с. 371; 7, с. 154; 8, с. 74].

На нашу думку, схожість у даному випадку обгрунтовано не зовсім правильно: понятій і спеціаліст, який брав участь у слідчій (розшуковій) дії, допитуються як свідки, які пояснюють, як проводилася ця дія в сенсі дотримання приписів закону. Їхні свідчення мають характер допоміжних контрольних доказів, покликаних підтвердити допустимість і достовірність відповідних протоколів слідчих (розшукових) дій в частині, що не повною мірою зрозуміла після ознайомлення з протоколом. У такому ж порядку і з тими ж цілями в якості свідка може бути допитаний експерт, який брав участь у слідчій (розшуковій) дії.

Оголошення експертом свого висновку не є допитом. Допит припускає, що експерту можуть бути задані питання.

Згідно зі статтями 69, 356 КПК України експерт може бути допитаний як у ході досудового, так і під час судового слідства.

Як зазначено вище, допит експерта особою, яка здійснює кримінальне провадження (слідчим, прокурором, судом), є одним із способів оцінки достовірності висновку експерта, хоча кримінальний процесуальний за-

кон і не передбачає такого самостійного джерела доказів, перерахованих у статті 84 КПК України, як показання експерта.

Є. Г. Коваленко висловлює думку, що окремо показання експерта не можна віднести до джерел доказів, але оскільки вони містять ті чи інші фактичні дані, на основі яких слідчий, прокурор чи суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння особи, яка підозрюється або обвинувачується у його вчиненні, їх можна віднести до доказів, і тому вони мають доказове значення, а в сукупності з висновком експерта набувають статусу джерела доказів [5, с. 371]. Процесуальне законодавство Російської Федерації однозначно закріплює висновки та показання експерта, а також висновки та показання спеціаліста, як джерела доказів [4, с. 47]. На нашу думку, такий підхід заслуговує на увагу і може бути розглянутий вітчизняним законодавцем, що надасть однозначного статусу показанням експерта. Тим більше, показання експерта близькі до показань свідка та отримуються за правилами допиту свідків. Експерт також попереджається перед допитом про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від давання показань, а порядок його проведення аналогічний порядку допиту свідка.

Як правильно відзначають М. Г. Щербаковський та Є. Г. Коваленко, під роз'ясненнями та доповненнями до висновку експерта необхідно розуміти його показання, в яких розкривається зміст та значення відповідних положень висновку, а саме обраної методики дослідження, причин відмови від інших методик або методів дослідження об'єкта, використання в експертизі науково-технічних засобів, їх метрологічних характеристик, величини похибки вимірювання; особливості підготовки об'єктів до дослідження, умов відбору експериментальних зразків, порівняння, кількісних та якісних змін після проведення досліджень; виявлені ідентифікаційні та діагностичні ознаки; критерії оцінки ознак, яких експерт дотримувався при винесенні проміжних та остаточних висновків; окремих термінів та визначень, які є у висновку; можливих суперечностей між дослідницькою частиною (у тому числі, додатками до висно-

вку) та висновками; причин відмови експерта від дачі висновку або обмеженого вирішення окремих питань [5, с. 371; 11, с. 237].

Крім того, питання, які ставляться експерту, можуть стосуватися уточнення таких обставин:

— компетентності експерта, його досвіду та місця роботи в якості судового експерта;

— стану та кількості одержаних для експертизи об'єктів, якості упаковки, наявності та розміщення супроводжувальних написів на пакетах та ін.;

— кількості об'єктів, які були витрачені в ході експертизи, та тих, які залишилися після дослідження, наприклад при дослідженні експертом питань у провадженнях про злочини, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами та ін.

При проведенні допиту слідчий не може ставити перед експертом питання про показання, які стали йому відомі під час проведення експертизи, такі, як повідомлення експерту будь-якої інформації від свідків, потерпілих та інших осіб, якщо така інформація не має відношення до провадження даної експертизи (ч. 3 ст. 356 КПК України).

Показання експерта не можуть замінити собою висновок експерта, оскільки він може бути допитаний лише після складання та надання висновку слідчому, прокурору, захиснику, суду, а також після його попереднього аналізу і оцінки.

Допит експерта може мати місце з ініціативи осіб, які здійснюють провадження, а також за обґрунтованим клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого та інших учасників кримінального судочинства.

Порядок допиту експерта не регламентований законом. Експерт викликається на допит у спосіб, передбачений КПК України.

Результати допиту експерта можуть слугувати основою для призначення слідчим додаткової чи повторної експертизи того ж виду, іншої експертизи, а також отримання зразків для порівняльного дослідження, без яких допитуваний експерт у даному ним висновку не може зробити обґрунтування або навіть провести дослідження представлених об'єктів.

Допит експерта в процесі судового слідства має певні відмінності, оскільки він може здійснюватися багатьма учасниками судового слідства в межах наданих їм законом прав та обов'язків. Так, у разі заявленого обвинуваченим чи потерпілим клопотання про допит експерта в судовому засіданні після оприлюднення його висновку, який вимагає додаткового пояснення, це клопотання приймається судом і експерт може бути допитаний у суді щодо цих даних. Проведення вказаної судової дії може бути реалізовано і за ініціативою суду.

Якщо експерту необхідний певний час для відповіді на поставлені йому питання, суддя чи суд вирішують цю проблему, попередньо вислухавши думки учасників процесу, інтереси яких зачіпаються при проведенні допиту експерта.

Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжностей у їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

Експерт під час відповідей має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження.

Остаточна оцінка показань експерта, наданих у процесі судового слідства, покладається на суд.

У частині сучасного розуміння допиту понятих і спеціалістів слід обмежитися лише їх допитом як свідків. Експерт теж може бути допитаний як свідок для пояснень про те, як виконано слідчу (розшукову) чи іншу процесуальну дію, у якій він брав участь або при якій був присутній. Ці показання свідків мають значення допоміжних контрольних доказів. Проте в ході допиту експерта допитувана обізнана особа фігурує не в ролі свідка, а в ролі експерта.

Інших аргументів, що спростовують розуміння значення результатів допиту експерта як доповнення та складової частини експертного висновку, за винятком вка-

зівки на неповноту клопотання про допит експерта, немає. Вказівки на неповноту, як показує практика, цілком справедливі. Експерт іноді повідомляє нові відомості про факти, що мають значення для правильного вирішення провадження, які не потребують для свого виявлення додаткового дослідження.

Значення допиту, як «складової частини» висновку експерта, мають також роз'яснення уживаних у ньому термінів, технічних величин і використаних наукових положень.

Як уже зазначалося, відомості консультаційного, довідкового характеру, тобто відомості про факти, загальновідомі серед фахівців, можуть міститися, крім інших джерел, в експертних висновках і повідомленнях про неможливість дати висновок.

Їх особливе значення при доказуванні полягає в тому, що для таких роз'яснень експертного висновку може бути запрошено іншу обізнану особу, а не експерта. Ця обізнана особа виступає в ролі спеціаліста. Він може бути запрошений і захисником. Допит спеціаліста-консультанта в ході досудового розслідування законом не передбачений, але й не забороняється.

У разі спору про форму отримання доказової інформації можлива заміна допиту письмовою довідкою. Однак допит іншої обізнаної особи у зв'язку з отриманням висновку експерта можливий лише з метою повідомлення загальновідомих відомостей - наукових положень і роз'яснень значень термінів. Не допускається отримання під виглядом консультації висновку, заснованого на даних, виявлених іншим експертом.

Висновки

Таким чином, показання експерта, отримані під час допиту, можна розглядати як повідомлення ним нових даних про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, у відповідь на питання, що не вирішувалися у висновку, але доступні для вирішення експертом без проведення додаткового дослідження. Відповідь на питання, яке було поставлено і вирішено, але без врахування деяких виявлених обставин, не складають зміст показань експерта. Якщо такі факти і обговорюються з експертом, то у

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено окремим аспектам допиту експерта у кримінальному провадженні. Проаналізовано низку питань щодо визначення підстав та порядку допиту експерта під час досудового розслідування з акцентом на роз'яснювальному характері такої слідчої (розшукової) дії. Досліджено коло питань, які підлягають з'ясуванню під час допиту експерта. Проаналізовано точки зору окремих науковців щодо взаємозв'язку допиту експерта та висновку експерта, а також доказове значення такого допиту в матеріалах кримінального провадження. Зроблені висновки про самостійний характер допиту експерта при збереженні тісного зв'язку з висновком експерта та можливість отримання в результаті допиту нових відомостей про обставини, що підлягають доказуванню.

SUMMARY

The article is devoted to some aspects of the expert's interrogation within criminal proceedings. A number of issues in determining the reasons and procedure of expert's interrogation during the pre-trial investigation with the emphasis on explanatory nature of such investigative action is analyzed. A range of issues that are to be clarified during the interrogation of an expert is studied. Points of view of some scholars concerning the relationship between expert's interrogation and expert opinion, as well as evidence significance of such an interrogation within the materials of criminal proceedings are analyzed. The author has made conclusions about the independent nature of the expert's interrogation, while maintaining a close connection with the expert opinion and as a result of questioning the possibility to get new information about the circumstances to be proved

світлі показань свідків про те, як проводилося дослідження.

Відомості про факти, загальновідомі обізнаним особам, інакше кажучи, відомості консультативного, довідкового характеру, можуть міститися: у експертних висновках; у повідомленнях про неможливість дати висновку експерта; в складених за запитом слідчого прокурора, суду довідках; у довідкових та наукових джерелах; в усних повідомленнях обізнаних осіб.

Допит експерта носить роз'яснювальний характер щодо його висновку, з яким він тісно пов'язаний, при цьому зберігаючи статус самостійної слідчої (розшукової) дії, з можливістю отримання нових відомостей про обставини, що підлягають доказуванню.

У подальшому доцільно дослідити питання стосовно можливості визнання показань експерта джерелом доказів на законодавчому рівні, що сприятиме підвищенню ролі його допиту в кримінальному судочинстві.

Література

1. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : видання четверте. – Х. : «Одіссей», 2008. – 528 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація,

В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : «Одіссей», 2011. – 232 с.

4. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации. – М. : «ОМЕГА-Л», 2005. – 600 с.

5. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 448 с.

6. Судебные уставы. – СПб. : Из-во Гос. канцелярии, 1866. – 495 с.

7. Соловьев А. Б. Проблемные вопросы доказывания, возникающие в процессе расследования преступлений. / А. Б. Соловьев – М. : Юрлитинформ, 2008. – 288 с.

8. Селина Е. В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам / Е. В. Селина. – М. : «Юрлитинформ», 2003. – 128 с.

9. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

10. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – Санкт-Петербург : Издательство «Альфа». – 1996. – Т.2. – 606 с.

11. Щербаковский М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. – Х. : «Фактор», 2011. – 400 с.

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

**СУПРУН О. М. - доктор економічних наук, професор Харківського
Національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва**

Постановка проблеми

Об'єктивні процеси, які відбуваються сьогодні у розвитку аграрного виробництва як підсистеми зміцнення продовольчої безпеки України і утвердження нашої держави як ключового гравця на ринках сільськогосподарської продукції у світі, зумовлюють виникнення проблем, які іноді виходять за межі державного економічного регулювання та потребують вирішення шляхом побудови ефективних компенсаторних механізмів. Виключна значимість згаданого сегмента господарської діяльності підприємств продукує науково-практичну необхідність пошуку механізмів самозахисту останніми від втручання в господарську діяльність певних державних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми трансакційних витрат досліджувалися засновниками інституціональної теорії О. Вільямсоном, Д. Нортон, Р. Коузом. У їх роботах зосереджувалася увага на необхідності формування зрозумілих для учасників господарського процесу правил гри.

Вітчизняна економічна наука, у тому рахунку й аграрного спрямування, забезпечила розвиток теоретико – методологічних аспектів регулювання за рахунок напрацювань І. І. Лукінова, П. Т. Саблука, М. Х. Корецького, О. М. Шпиचाка, М. Я. Дем'яненка, І. П. Прадіуса,

С. Н. Іванкова, С. М. Кваші, А. Д. Діброва та інших.

У роботах М. Й. Маліка, О. Г. Шпикуляка акцентується увага на тому, що слабкість інституціональної системи в транзитивних економіках, до яких належить і вітчизняна, породжує відсутність гарантії забезпечення справедливих відносин у системі перерозподілу вартостей, а також формування трансакційних витрат. За визначенням С. Ю. Дефорж та А. Н. Клочко, трансакційні витрати виступають найважливішою детермінантою інституціонального будівництва (8).

Мета статті

Показати необхідність застосування компенсаторних механізмів з метою зменшення трансакційних витрат на прикладі СТОВ Агрофірма ім. Т. Г. Шевченка Вовчанського району Харківської області у процесі втручання Харківського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України в господарську діяльність останнього.

Виклад основних результатів дослідження

За визначенням Буряка О. Г., управління як економічна категорія може виступати у двох формах: прямому та опосередкованому. Пряме державне управління не може поширюватися поза межі державної власності. Що ж стосується опосередкованого державного управління, то воно здійсню-

ється у вигляді державного регулювання і передбачає вплив на соціально-економічні процеси переважно економічними методами як у державному, так і не державному секторах. При цьому не виключається пряме державне втручання чи ухвалення нормативних актів стосовно окремих груп підприємств (б).

З вересня 2012 року до теперішнього часу Харківське обласне територіальне відділення (ХОТВ) АМКУ з надуманих підстав тричі ініціює порушення справ проти СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка та вимагає здійснювати дії, які протирічать Конституції України та Законам України.

Так, ХОТВ АМКУ проводилася перевірка підприємства з 5.12.2012 року по 5.02.2013 року з підстав займання останнім монопольного (домінуючого) становища на території сільської ради, а отже начебто порушення антимонопольного законодавства у зв'язку з набуттям в оренду земельних часток (паїв). Постановою Харківського Апеляційного Господарського суду від 17 квітня 2013 року по справі №922/358/13-г рішення колегії ХОТВ АМК від 25.12.2012 року №217-к визнане недійсним. 27 серпня 2013 року Вищий Господарський суд України залишив рішення Харківського Апеляційного Господарського суду від 17.04.2013 року без змін, а касаційну скаргу ХОТВ АМКУ – без задоволення.

25.06.2013 року адміністративна колегія ХОТВ АМКУ по іншій справі, розглянувши подання від 13.06.2013 року № 461 (справа № 3/12-113-13) про порушення законодавства про захист економічної конкуренції з боку СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка за ненадання інформації про елеватор с. Б. Колодязь ДЗПКУ винесла чергове рішення № 139-К яким визнала – СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка вчинило порушення законодавства про захист економічної конкуренції передбачене пунктом 13 ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» у вигляді неподання інформації ХОТВ АМКУ у встановлені строки за що було знову накладено на підприємство штраф у розмірі 68 000 грн. Але СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка не може бути порушником досліджуваного ринку послуг сертифі-

кованих зернових складів, так як таких не має у своєму розпорядженні та є споживачем послуг ДЗПКУ (елеватор), і саме як споживача відповідно до Закону АМКУ повинен захищати СТОВ (підприємство).

Висновок ХОТВ АМКУ суперечить фактичним обставинам та є надуманим. Так на кожен лист ХОТВ АМКУ надавалася у визначені строки відповідь у тому об'ємі та розумінні на скільки це можливо для хлібороба – працівника сільського господарства. Так, на вимогу ХОТВ АМКУ №02-26/3-1874/42 від 16.04.2013 року надана відповідь №27 від 26.04.2013 року. На вимогу №02-26/3-2473 від 30.05.2013 року надана відповідь №39 від 6.06.2013 року, на розпорядження №127-рк від 23.05.2013 року надане пояснення за № 41 від 10.06.2013 року, на подання про попередні висновки від 13.06.2013 року надана відповідь №46 від 21.06.2013 року.

Розгляд справ Адміністративною колегією ХОТВ АМКУ 25.12.2012 року та 25.06.2013 року №217-к та №139-К «Про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та накладення штрафу» відбувався поспішно, без представника СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка з порушенням прав останнього та Цивільного Процесуального Кодексу України.

Закон України «Про Антимонопольний комітет України» №3659-ХІІ від 26.10.1993 року визначає «метою діяльності АМКУ – забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель». Ст. 3 цього Закону основним завданням АМКУ визначає «здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів» саме споживачем по даній справі є СТОВ Агрофірма ім. Т. Г. Шевченка, а отже, не може бути монополістом по суті.

Своєю вимогою, як приклад №02-26/3-1874/42 від 16.04.2013 р. «Щодо надання інформації», ХОТВ АМКУ порушило положення інформаційного листа АМКУ 43/01 №21-15/01-2527 від 28.05.2002 року, в якому зазначено: «Запитуючи інформацію,

необхідно враховувати ще й таке. Питання повинні бути максимально конкретизовані, чіткі, зрозумілі, однозначні. Не повинні ставитися питання, які носять загальний характер. При необхідності роз'яснюється зміст питання». Ст. 2 ЗУ «Про захист економічної конкуренції» чітко визначає сферу його застосування, а саме «до відносин, які впливають чи можуть вплинути на економічну конкуренцію на території України». Не до дослідження ринку, не до збору інформації, а саме до відносин які впливають чи можуть вплинути на економічну конкуренцію.

Як приклад – у рішеннях колегії ХОТВ АМКУ №139-к та №193-к відсутнє посилання на такі відносини (та між ким вони виникають), а також не визначено як впливає чи може вплинути СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка на економічну конкуренцію на території України.

ХОТВ АМКУ нехтує Методикою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку яка затверджена розпорядженням АМКУ №49-р від 5.03.2002 року. Ст.11 методики «джерела інформації для визначення монопольного (домінуючого) становища» чітко визначає джерела інформації і жоден пункт методики не дає права ХОТВ АМКУ вимагати не зрозуміло що та фінансову звітність у сільськогосподарських підприємств.

Некваліфіковане формулювання питань, щодо індексації землі відповідно до Закону як приклад, у третій вимозі ХОТВ АМКУ №02-26/2-2693 від 11.06.2013 до СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка фактично не має відповіді, оскільки неможливо сказати відповідно до якого Закону України необхідно здійснювати таку індексацію земельних часток (паїв) адже такого Закону не існує в природі взагалі. Крім того питання зазначеної вимоги є втручанням у господарську діяльність підприємства та протирічать ст.ст. 8,13,14,19,42 Конституції України, ст.6,36 Господарського Кодексу, ст. 23,30 Закону України «Про оренду землі».

Підстави для початку розгляду справи АМКУ встановлені ст. 36 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Така підстава, як не надання інформації, не

зазначена як підстава для початку розгляду справи про захист економічної конкуренції, але ХОТВ АМКУ розпочинає справи за фактом начебто ненадання інформації, при цьому не оголошуючи підприємство монополістом, але одразу у останнього вимагає фінансовий звіт для визначення суми штрафу.

Отже, ХОТВ АМКУ було розпочато розгляд справ, як приклад №3/12-113-13, №2/02-114-13 за ознаками порушення законодавства про захист економічної конкуренції СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка за відсутності підстав. Відповідно до затвердженого розпорядженням антимонопольного комітету України від 25 грудня 2001 р. N 182-р, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 лютого 2002 р, за N139/6427, положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції: п. 38. «залежно від завдання і мети перевірки голова та члени комісії запитують у керівництва об'єкта перевірки, зокрема керівників і членів органів управління, керівників структурних підрозділів, а також у інших працівників об'єкта перевірки, документи, письмові та усні пояснення та іншу інформацію, що стосується завдань та мети перевірки (у тому числі з обмеженим доступом), потрібну для здійснення комісією своїх функцій». П. 39 – усні пояснення службових чи посадових осіб та працівників об'єкта перевірки, які містять дані, що свідчать про наявність чи відсутність порушення, фіксуються у протоколі, складеному згідно з вимогами статті 22 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», що ХОТВ АМКУ зроблено не було, всі справи розглядалися за відсутності представника підприємства, або слово останньому не надавалося.

Такі дії комісії з розгляду справ є порушенням вимог положення, та ст. 35 Закону України «Про захист економічної конкуренції», оскільки відомості та докази взагалі не збирались, у СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка будь-які дані не витребувались. Жодної дії, направленої на отримання доказів чи відомостей від підприємства, чи від інших осіб, щодо встановлення порушення останнім - членами комісії зроблено не було.

Ст.26 ГКУ «Обмеження конкуренції» п.2 «Умови та порядок обмеження конкуренції встановлюються Законом відповідно до цього Кодексу». Тобто ГКУ має вищий статус, аніж ЗУ «Про антимонопольний комітет» та « Про захист економічної конкуренції», про це говорить і ст.41 ГКУ «Антимонопольно конкурентне законодавство».

Тоді ст.27,29 ГКУ чітко визначають хто ж є монополістом в економіці України та до кого можна застосувати антимонопольне законодавство. У ГКУ відсутнє в жодній із статей посилання на неподання інформації, а тим більше суб'єктом господарювання, який не є монополістом у відповідності до ст.27,29 ГКУ.

Законами України не передбачено прийняття органами Антимонопольного комітету рішення у відношенні суб'єкта господарювання, який не допускав порушення у сфері економічної конкуренції.

Системність та упередженість дій ХОТВ АМКУ підтверджується фактами - останнім винесено три рішення №217-к, №139-к, №193-к на протязі року. Рішення колегії ХОТВ АМКУ №217-к визнано незаконним Харківським Апеляційним Господарським судом та Вищим Господарським судом України в касаційній скарзі ХОТВ АМКУ відмовлено, 139-к вирішене на користь ХОТВ АМКУ, 193-к знаходиться на розгляді в судах.

Судами ігнорується «Інформаційний лист Вищого господарського суду України» від 13.04.2007 року №01- 8 /229 у відповідності до якого порушення органами Антимонопольного комітету України визначеної законом компетенції цих органів у прийнятті ними рішень повинно мати наслідком визнання господарськими судами відповідних рішень недійсними.

Господарським судам необхідно вичерпано з'ясувати та відобразити в судових рішеннях, які саме негативні наслідки або інше порушення прав чи ущемлення інтересів суб'єктів господарювання чи споживачів могли б настати в результаті зловживання монополістним (домінуючим) становищем на ринку.

Обов'язок з доведення в суді факту зайняття суб'єктом господарювання моно-

польного (домінуючого) становища на ринку покладається на Антимонопольний комітет України або його територіальне відділення, яке є стороною у справі.

Господарські суди у розгляді справ мають перевіряти правильність застосування органами Антимонопольного комітету України відповідних правових норм, зокрема, Методики визначення монополістного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затвердженої розпорядженням названого Комітету від 05.03.2002 №49-р.

Бажання наповнити бюджет будь-яким чином та корупційна складова спонукають ХОТВ АМКУ нехтувати Законом, а Господарські суди ставати на захист таких дій.

Держава, формуючи відповідну політику регулювання, повинна передбачити й оцінити вигоди і витрати, які виникатимуть при здійсненні регуляторних дій, адже інститути та інституції, а також механізми можуть виявитися як раціональними, так і ірраціональними, а отже інституціоналізація економічного механізму несе відповідні ризики.

Витрати СТОВ АФ ім. Т. Г. Шевченка у процесі відстоювання своїх порушених ХОТВ АМКУ прав у судах є вагомими. Якщо по першій та третій справі вони складаються з витрат на транспорт, за розгляд справ господарськими та адміністративними судами, послуги юриста і т. інше, то по другій справі (елеватор ДЗПКУ) підприємством ще й сплачено штраф у розмірі 68000 грн. до бюджету.

Висновки

Економічні системи сучасності зазвичай є ринковими. Система ринку, у свою чергу, базується на конкуренції, яка є головним ринковим регулятором. Функціонування ринкового механізму опосередковано конкуренцією, яка за значимістю та впливовістю є визначальним інститутом ринку.

Проте механізм конкурентних взаємодій у ринковій економіці не є самодостатнім, адже на ринку присутні гравці, які намагаються вносити корективи у його функціонування. Серед таких гравців і держава, яка зазвичай здійснює економічну

політику регулювання, в нашому випадку в особі ХОТВ АМКУ.

Трансакційні витрати, визначені Р. Коузом як витрати користування ринковим механізмом, пізніше до їх складу стали відносити будь які види витрат, які виникають при взаємодії економічних агентів, а саме: логістичні, ведення переговорів, обміну, на виконання угод та контрактації, компенсаційні – зменшення негативного впливу неефективного державного регулювання. На сьогоднішній день можна стверджувати, що проблема обліку трансакційних витрат залишається відкритою, незважаючи навіть на те, що рівень даних витрат в Україні є досить значним. Існуючі методики здебільшого орієнтовані на наближену оцінку рівня трансакційних витрат, що визначається специфікою ведення бухгалтерського обліку в країні.

Література

1. Конституція України.
2. Господарський кодекс України.
3. Закон України «Про Антимонопольний комітет України».
4. Закон України «Про захист економічної конкуренції»
5. Методика АМКУ визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.
6. Буряк О. Г. Теоретические аспекты государственного регулирования. Государственное регулирование сельского хозяйства: концепция, механизмы, эффективность. – М. 2005 с.38.
7. Віскузі В. Кіл. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004-1047с.
8. Дефорж С. Ю. Клочко А. Н. Наукові праці ДонНТУ сер. Економіка – Вип. 34-1, 2008 – с 112-118.
9. Саблук П. Т. Організаційно – економічні трансформації в аграрному виробництві: зб. Матеріалів дванадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів – аграрників. Київ, 25-26 лют. 2010 року. ННЦ ІАЕ, 2010.
10. Супрун О. М. Економічне регулювання аграрного виробництва, Київ: ННЦ ІАЕ, 2011-348с.
11. Шпикуляк О. Г. інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія – Київ ННЦ ІАЕ, 2010-396с.

УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

БІЛОКУР Євгенія Ігорівна - аспірант кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
УДК 342.922 : 351.1

Стаття посвячена дослідженню управління об'єктами державної власності як складової частини державної управлінської діяльності.

Ключові слова: управління об'єктами державної власності, функції державного управління, державне управління.

Постановка проблеми

Трансформаційні процеси, становлення форм власності, зміна характеру державного управління, приватизаційні процеси в Україні після здобуття нею незалежності зумовили виокремлення діяльності щодо управління об'єктами державної власності. За традиційних класифікацій функцій державного управління дана функція не виокремлюється. Можливо, щось схоже має функція господарського відання або ж управління майном, що зазвичай класифікується як допоміжна функція у державному управлінні. Проте зміст таких «допоміжних» функцій швидше відноситься до діяльності внутрішньоапаратного управління та фактично така діяльність не породжує жодного так званого «управлінського впливу» та не відноситься до змісту державного управління. Функція управління об'єктами державної власності має ж навпаки соціально-орієнтоване, зовнішнє спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Увага науковців загалом приділяється питанню стосовно організації управління

об'єктами державної власності та вдосконаленню механізмів управління об'єктами державної власності (Е. Балацький, С. Кочеткова, В. Кушлін, Б. Пасхавер, В. Пількевич, М. Шкільняк, В. Шупиро тощо). Проте на загальнотеоретичному рівні дослідження управління об'єктами державної власності як функції державного управління немає належного відображення.

Мета статті

Метою даної статті є дослідження управління об'єктами державної власності як однієї зі складових частин державної управлінської діяльності.

Викладення основного матеріалу

Порівняно із змістом державного управління, необхідно вказати на те, що управління об'єктами державної власності не є певним видом загальнородового поняття «управління», а є частиною змісту державної управлінської діяльності. Застосування категорії «управління» у словосполученні «державне управління» та «управління об'єктами державної власності» має різне змістовне навантаження. Перше словосполучення має на увазі вид суспільного управління, який являє собою самостійний вид державної діяльності, що носить підзаконний, виконавчо-розпорядчий характер, органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій та завдань держави в процесі регулювання економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сфе-

рами. Зміст же управління об'єктами державної власності потрібно усвідомлювати із використанням норм цивільного та господарського законодавства.

Виходячи із положень чинного цивільного законодавства зміст права власності включає права володіння, користування та розпоряджання майном (ст. 316 Цивільного Кодексу) [1]. Передбачається, що управління майном, що є у державній власності, здійснюється державними органами, а у випадках, передбачених законом, може здійснюватися іншими суб'єктами (ст. 326 ЦК). Фактично при здійсненні управління об'єктами державної власності суб'єкт державного управління, що здійснює цю функцію, є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо здійснює організаційно-господарські повноваження щодо об'єкта господарювання. Згідно із ст. 135 Господарського Кодексу [2] власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на свій розсуд визначаючи мету і предмет, структуру утвореного ним суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення заснованих ним суб'єктів господарювання відповідно до законодавства. Також власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності – на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а та-

кож здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припинити її діяльність відповідно до цього Кодексу та інших законів. Власник має право здійснювати організаційно-установчі повноваження також на основі належних йому корпоративних прав відповідно до цього Кодексу та інших законів.

Отже, встановлено організаційно-господарський характер змісту управління об'єктами державної власності. До того ж функція управління об'єктами державної власності виокремлена серед функцій центральних органів виконавчої влади. У даному випадку, використовуючи метод синтезу, можемо сказати, що не тільки функції державного управління трансформуються і розосереджуються у функціях органів державного управління, а й досліджуючи наявні функції цих органів, можна проектувати їх на державно-управлінську діяльність та виокремити однойменну функцію на більш абстрактному та теоретичному рівні – функцій державного управління.

У правових актах, що регулюють діяльність із управління об'єктами державної власності, наявне поєднання економічного змісту такої діяльності та адміністративно-правової форми його вираження. Економічний характер названої функції також пояснюється тим, що ефективне управління об'єктами державної власності або іншими словами державним сектором забезпечується поєднанням економічних методів поряд із адміністративними.

Як зазначає І.А. Галіахметов : «Правове регулювання відносин власності держави невід'ємне від адміністративно-правового порядку використання (режиму) об'єктів державного майна в економічному обігу. Адміністративно-правовий аспект регулювання містить таке: - утворення системи органів та визначення їх функцій з управління об'єктами державної власності; наділення цих органів відповідною компетенцією; встановлення порядку взаємовідносин органів управління різних рівнів; визначення принципів формування системи управління об'єктами державної власності; формування

державних організацій, у відання яких передаються об'єкти державної власності для цільового використання (розпорядчий порядок) [3, с. 115].

Правові основи управління об'єктами державної власності відповідно до Конституції України встановлює Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 року [4]. За цим Законом управління об'єктами державної власності визначається як «здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим Законом, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об'єктів, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб» (ст. 1).

До об'єктів державної власності Законом віднесено (ст. 3): майно, яке передане казенним підприємствам в оперативне управління; майно, яке передане державним комерційним підприємствам (далі - державні підприємства), установам та організаціям; майно, яке передане державним господарським об'єднанням; корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій (корпоративні права держави); державне майно, що забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; державне майно, передане в оренду, лізинг, концесію; державне майно, що перебуває на балансі господарських організацій і не увійшло до їх статутних капіталів або залишилося після ліквідації підприємств та організацій; державне майно, передане в безстрокове безоплатне користування Національній академії наук України, галузевим академіям наук; безхазяйне та конфісковане майно, що переходить у державну власність за рішенням суду.

Відмітимо, що управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі має свої особливості, які визначаються Законом України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» [5].

Ст. 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» до суб'єктів управління об'єктами державної власності відносить: Кабінет Міністрів України як найвищий орган, що визначає об'єкти управління державної власності, стосовно яких виконує функції з управління, а також об'єкти управління державної власності, повноваження з управління якими передаються іншим суб'єктам управління; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері управління об'єктами державної власності; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку; міністерства, інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи (уповноважені органи управління); Фонд державного майна України; органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації (далі - господарські структури); Національна академія наук України, галузеві академії наук.

На окрему увагу заслуговує застосування законодавцем нового підходу до управління державними корпоративними права, який базується на міжнародному досвіді у цій сфері та полягає у запровадженні механізму утворення та функціонування Державної керуючої холдингової компанії.

Відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності», Державній керуючій холдинговій компанії надано статус уповноваженого органу управління щодо об'єктів управління державної власності, що передані до її статутного капіталу та статутного капіталу її корпоративних підприємств (ч.2 ст. 4).

Відповідно до статті 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» [6] Державна керуюча холдингова компанія – це державна холдингова компанія, корпоративним підприємством якої може бути інша державна холдингова компанія

чи господарське товариство, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) якого належить державі. Засновником та єдиним акціонером Державної керуючої холдингової компанії є держава в особі Кабінету Міністрів України, статутний капітал якої формується за рахунок належних державі акцій державних холдингових компаній, часток (паїв) держави у статутних капіталах господарських товариств, а також додаткових вкладів у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення її діяльності (ст. 71 Закону України «Про холдингові компанії в Україні»).

Кабінет Міністрів України, здійснюючи повноваження щодо реалізації прав держави як власника, зокрема, затверджує статут Державної керуючої холдингової компанії та вносить до нього зміни; приймає рішення про збільшення або зменшення статутного капіталу Державної керуючої холдингової компанії; погоджує рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію корпоративних підприємств Державної керуючої холдингової компанії; затверджує річний фінансовий план Державної керуючої холдингової компанії, вносить у нього зміни та доповнення тощо.

Разом з тим, незважаючи на законодавче закріплення статусу та повноважень Державної керуючої холдингової компанії, на сьогодні питання ефективного здійснення нею своїх функцій залишається актуальним, оскільки досі така холдингова компанія в Україні не створена.

Серед суб'єктів управління об'єктами державної власності є Фонд державного майна України, який згідно із Законом України «Про Фонд державного майна України» [7] є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності (ст. 1).

Державним господарським об'єднанням є об'єднання підприємств, утворене державними підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) (ч.4 ст. 119 Господарського Кодексу).

Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання (ч.2 ст. 123 Господарського Кодексу). У наведених випадках власником майна, що закріплюється за юридичними особами, залишається держава.

Також, як приклад створення суб'єкта господарювання, якому майно надається на праві господарського відання, можна зазначити державне комерційне підприємство (ч. 2 ст. 74 Господарського кодексу України), а суб'єкта господарювання, якому майно надається на праві оперативного управління – казенне підприємство (ч.3 ст. 76 Господарського кодексу України).

Серед суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі, окрім Кабінету Міністрів України, є ще особливий суб'єкт – Державний концерн «Укроборонпром». За Законом України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» Державний концерн «Укроборонпром» має статус уповноваженого суб'єкта господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі (ст. 4).

Згідно із Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» [8] функція управління об'єктами державної власності є однією із структуроутворюючих, та відповідно, якщо її здійснення є превалюючим у діяльності центрального органу виконавчої влади, то такий орган утворюється як агентство. Наразі Постановою Кабміну «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 [9] передбачені наступні агентства: Державне агентство автомобільних доріг, Державне агентство водних ресурсів,

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Державне агентство з питань електронного урядування України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство України з питань відновлення Донбасу, Державне агентство резерву України, Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне агентство України з питань кіно, а також Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань державної служби. Проте під назвою «агентство» створені (або мають бути створені (Національне агентство з питань запобігання корупції)) центральні органи виконавчої влади, які функціонально не відповідають названому критерію у вказаному вище Законі «Про центральні органи виконавчої влади». Це, на нашу думку, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань державної служби, Державне агентство України з питань кіно.

Як вказують автори навчального посібника із адміністративного права управління, державним майном винятково уповноваженими законом суб'єктами обумовлюється такими обставинами:

- суспільною значущістю державного майна, його здатністю без будь-яких винятків задовольняти потреби різних учасників адміністративно-правових відносин.

- особливим унікальним характером цього майна, неможливістю його заміни іншим предметом, об'єктом;

- потребою зберегти, відновити або відтворити якості державного майна, забезпечити його довготривале або постійне використання. Необхідність у розпорядженні державного майном обумовлюється потребою створити умови найбільш його ефективного, але разом із тим заощадливого використання;

- існуванням публічного інтересу й потреб суспільства, держави її уповноважених суб'єктів щодо державного майна ;

- потребою першочергового використання цього майна в інтересах держави та її уповноважених суб'єктів ;

- контрольованим використанням публічного майна як фізичними (юридичними) особами, так і суб'єктами публічної адміністрації [10, с. 331-333].

Управління державним майном суб'єктами державного управління може здійснюватися по-різному, можна виділити такі напрямки цієї діяльності: оренда державного майна; фактичне використання державного майна задля отримання його корисних властивостей; ухвалення рішення про подальшу долю майна – його відчуження, застава, іпотека, списання, передача до комунальної чи приватної власності тощо (розпорядження публічним майном); відання, оперативне управління майном.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Підсумовуючи все вищевикладене, вважаємо на те, що функція управління об'єктами державної власності є дуже важливою, незважаючи на гострі висловлювання щодо необхідності суттєвого зменшення об'єктів, що знаходяться у державній власності шляхом передачі їх у приватну власність. Вважаємо, що державна власність поряд з іншими її видами має активно розвиватися. Як зазначають науковці: «Як показує досвід 23-річної незалежності нашої держави, без наявності сильного бюджету, належного майнового забезпечення органів державної влади, правоохоронних органів і Збройних Сил проведення в життя відповідної соціальної політики – досягти європейського рівня життя в Україні та забезпечити її незалежність – неможливо» [154, с. 21].

Міцність державної власності характеризує також і міцність держави в цілому. Головне завдання суб'єктів державного управління – бути професійними та відповідальними власниками та забезпечувати ефективно управління державною власністю на користь їх основного власника – Українського народу.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню управління об'єктами державної власності як складової змісту державної управлінської діяльності.

SUMMARY

The article investigates the management of state property as part of the content of public-administration activities

2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

3. Галіахметов І.А. Адміністративно-правове регулювання відносин в економічному обороті України: проблеми управління об'єктами державного майна / І.А. Галіахметов // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 113-116.

4. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/185-16/conv>

5. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: Закон України від 16 червня 2011 р.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3531-17>

6. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 р.

№ 3528-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>

7. Про Фонд державного майна України : Закон України від 09 грудня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4107-17>

8. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI (із змін. та доп.) – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

9. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 № 442. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF/conv>

10. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. – К. : Ваіте, 2014. – 376 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**ЧЕРНОВСЬКИЙ Олександр Костянтинович - кандидат юридичних наук,
доцент, Заслужений юрист України**

В данной статье отмечено отдельные историко-психологические аспекты, которые позволяют очертить важные моменты использования психологических знаний в правоприменимой деятельности. Остановившая свое внимание на отдельных исторических эпохах, в статье, в первую очередь, подчеркиваем важные предпосылки последующего научного обоснования предмета юридической психологии, отделив от него ту проблематику, которой уже займутся другие психологические науки, в частности судебная психология.

Ключові слова: юридична психологія, судова психологія, історія розвитку судової психології, позитивне та інтуїтивне право, суддівська діяльність, психологічні знання.

Забезпечення права кожного громадянина на судовий захист на основі принципу верховенства права, здійснення правосуддя від імені держави Україна винятково на підставі Конституції і законів України висувають високі вимоги до професійності представників судової гілки влади. Судова реформа, що поетапно проходить у нашій державі, спрямована на побудову незалежного, відкритого, справедливого, ефективного суду, який дієво забезпечить конституційний принцип верховенства права й буде користуватися довірою та повагою суспільства.

Реалізація принципу змагальності судового процесу, рівності сторін обвинувачення та захисту, незалежності суддів, присяжних, ліквідація тортур як способу отримання доказів, необхідність правильної оцінки по-

казів обвинувачуваного та інших учасників процесу, одержання даних про їх особистість у кримінальному, а потім у цивільному процесах, управління конфліктами та забезпечення професійної комунікації в різних судових провадженнях, збереження фізичного та психологічного здоров'я юриста зумовили потребу в залученні та використанні психологічного знання в судовій діяльності.

Найгостріше цю потребу відчують, насамперед, судді, які за посадою є споживачами інформації сторін захисту та обвинувачення, позивачів та відповідачів. Тобто усвідомлення нагальної потреби в спеціальних психологічних знаннях пов'язане із залом судового засідання, де судді необхідно розв'язати соціальних конфлікт, пов'язаний найчастіше із правопорушенням та покаранням. Саме тому на початку свого становлення юридична психологія справедливо називалася судовою. Перші роботи на цю тему висвітлювали психологічні аспекти проблем особистості злочинця, індивідуалізації вини та покарання, а також безпосередньо психології кримінального судочинства, до них відносяться: "Систематичне керівництво з судової психології" І. Фредрейха, "Психологія та її застосування до судового життя" І. Гофбауера, "Про необхідність психологічного аналізу кримінально-правових понять" К. Екартсгаузена, «Думки про кримінальну психологію» І. Шауманна.

Теорія судової психології як окремого напряму юридичної психології започаткована ще наприкінці ХУІІІ ст., коли була

опублікована робота К. Екартсгаузена «Про необхідність психологічного аналізу кримінально-правових понять» (1792 р.). У першій половині XIX ст. побачили світ роботи І. Гофбауера «Психологія та її застосування до судового життя» та І. Фредрейха «Систематичне керівництво з судової психології», у яких висвітлювалися психологічні аспекти проблем особистості злочинця, індивідуалізації вини та покарання, а також безпосередньо психології кримінального судочинства.

Помітним досягненням у розвитку судової психології слід вважати праці Г. Гроса «Посібник для слідчих» і «Кримінальна психологія», підготовлені впродовж його творчої діяльності в Чернівецькому університеті. Автор уперше аргументував необхідність виділення окремого напрямку науки – судової психології, у структурі якої він вбачав «суб'єктивну психологію» – як психічну діяльність судді і «об'єктивну психологію» – як психічну діяльність тих учасників процесу, які забезпечують судді матеріал для остаточних висновків і суджень, необхідних для винесення вироку (обвинувачуваного, свідка, потерпілого).

На початку XX ст. побачили світ роботи П. Блюнеллі «Свідомість обвинувачуваного» (1902 р.), М. Борста «Експериментальні дослідження достовірності свідчень» (1907 р.), К. Марбе «Принципи судової психології» (1913 р.), у яких розглядалися теоретичні і практичні питання використання психологічних знань у юрисдикційному процесі.

Загалом історія розвитку судової психології в нашій країні нараховує понад три століття, що дозволяє виокремити три основних її етапи:

1) кінець XVII ст. – перша половина XVIII ст. – перші спроби проникнути у психологію (душу) злочинця, осмислити психологію людей, які чинять правосуддя;

2) кінець XVIII ст. – кінець XIX ст. – встановлення основних психологічних закономірностей, притаманних процесові кримінального судочинства;

3) XX ст. – початок XXI ст. – оформлення судової психології як самостійного напрямку, а пізніше – як напрямку юридичної психології.

Так, І. Т. Посошков пропонував різні способи допитів свідків і обвинувачуваних, рекомендував класифікувати злочинців за ступенем їх «зіпсованості». М. М. Щербатов стверджував, що законодавець повинен знати людське серце і створювати закони з урахуванням психології народу. Український філософ-просвітник та юрист П. Лодій (1764-1829 рр.) у праці «Логічні настанови, спрямовані на пізнання та розмежування істинного і помилкового» (1815 р.) намагався обґрунтувати кримінально-правові поняття за допомогою психології. Він визнавав лише ті покарання, що виступають як засоби психологічного примусу, вважав, що покарання має відповідати духові злочину.

Розвиток судової психології в XVIII-XIX ст. зумовлювався розумінням прогресивними юристами і громадськими діячами необхідності розв'язувати кримінально-правові проблеми із залученням психологічних знань. Таку позицію висловлював, зокрема, О. Галич: суддя повинен бути хорошим психологом, бо карати злочинця можуть лише ті, хто розуміє його характер та спрямованість. С. Баршев у роботі «Погляд на науку кримінального законодавства» (1858 р.) відзначав, що жодне питання кримінального права не може бути вирішене без допомоги психології: «Якщо суддя не знає психології, то це буде суд не над живими істотами, а над трупами». На його думку, психологія потрібна не тільки суддям, але й слідчим, тому що зі скасуванням катувань у їх розпорядженні залишається лише один спосіб розкриття злочину – вплив на психіку злочинця.

У 1871 р. А. Фрезе опублікував роботу «Нарис судової психології», визначивши її предмет як «нотатки до юридичних питань про нормальні і ненормальні прояви душевного життя».

Прогресивні юристи другої половини XIX – початку XX ст. (Л. Владимиров, С. Гогель, Д. Дріль, А. Коні, Л. Петражицький, В. Чиж, М. Ядринцев та ін.) вказували, що лише психологія дозволяє визначити закономірності, які детермінують поведінку людини. Психологія повинна скласти наукові засади кримінального права, і на її базисі слід будувати концепції щодо суб'єкта злочину, вини та відповідальності, індивідуалізацію пока-

рання. На думку Д. Дріля, психологія і право мають справу з законами свідомого життя людини. Оскільки право не володіє засобами для їх вивчення, воно мусить звертатися до психології. В іншому разі право перестає бути наукою.

Професор Петербурзького та Варшавського університетів Л. Петражицький у книгах «Про мотиви людських вчинків» (1904 р.) та «Вступ до вивчення права і моральності. Емоційна психологія» (1908 р.) стверджував, що реально існують лише психічні процеси, а всі соціально-історичні утворення є лише їх зовнішніми проєкціями – «емоційними фантазіями». Тому державно-правові та інші соціальні науки повинні базуватися на психологічних закономірностях.

Він поділяв право на позитивне та інтуїтивне. Перше санкціонується державою та є офіційним. Але соціальна норма стає правом не з моменту санкціонування, а після її осмислення та прийняття людиною. Друге – є певною емоційною реальністю як системою усталених ціннісних орієнтацій, воно переживається та відображається людиною у поведінці. Інтуїтивне право є абсолютним, а позитивне – відносним.

На початку ХХ ст. були проведені перші експериментальні дослідження з судової психології, зокрема щодо достовірності показань свідків (В. М. Бехтерев), щодо можливостей діагностики причетності особи до злочину (О. Р. Лурія).

Перші роки Радянської влади знаменувалися розгортанням досліджень із судової психології. Так, О. Ольгинський до сфери її вивчення відносив психологію свідчень, психологію злочину і його причин, психологію злочинця і психологію винесення обвинувального вироку. А. Брусиловський визначав судову психологію як сукупність психологічних знань, спрямованих на висвітлення, постановку і експериментальну розробку проблем показань свідків, обвинувачуваного, інших учасників процесу (захисників, експертів, цивільних позивачів тощо). Йому належать також роботи щодо психології суду, презумпції невинуватості, доказам у кримінальному процесі, психології показань малолітніх свідків.

Офіційне визнання судова психологія одержала на I Всесоюзному з'їзді психологів

(1930 р.), де з доповідями виступили А. Брусиловський («Основні проблеми психології підсудного у кримінальному процесі») і О. Тагер («Про висновки і перспективи вивчення судової психології»).

На жаль, судова психологія того часу не уникла помилок, притаманних психологічній науці загалом: біологізаторство, домінування рефлексологічних і реактологічних ідей тощо. Після прийняття Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні збочення у системі Наркомпросів» (1935 р.) розробка всіх психологічних проблем, у т. ч. у сфері кримінального судочинства, була припинена. Наявні напрацювання певною мірою перейшли до сфери компетенції криміналістики і кримінального процесу, причому така тенденція значною мірою простежується й дотепер.

Відродження судової психології датується 60-ми роками ХХ ст. У 1965 р. до програми підготовки юристів у вищих навчальних закладах було введено курс «Психологія (загальна та судова)». У 1966 р. відбувся Всесоюзний семінар із судової психології, на якому обговорювалися питання викладання психології у вищих навчальних закладах, а також проблеми судово-психологічних досліджень. У цей же час створювалися програми і методичні рекомендації з судової психології для вищих і середніх спеціальних навчальних юридичних закладів. У 1968 р. на III Всесоюзному з'їзді психологів було заслухано значну кількість доповідей щодо психологічних проблем боротьби зі злочинністю, хоча окремої секції судової психології на з'їзді не було. У 1969 р. у головному кримінологічному науково-дослідному закладі країни – Всесоюзному інституті вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності (створеному в 1963 р.) – починає працювати сектор судової психології, завданнями якого було визначено дослідження психологічних аспектів індивідуальної і суспільної правосвідомості, вивчення психологічних чинників злочинності, психологічних засад слідчої та судової практики.

Результати наукових пошуків того часу знайшли своє відображення у монографіях, навчальних посібниках, статтях учених і практиків: В. Васильєва, А. Дулова, В. Коно-

валової, М. Костицького, О. Ратінова, О. Столяренка, С. Тарарухіна та ін. [6, с. 335-340].

У 1971 р. у м. Москві відбулася I Всесоюзна конференція з судової психології, в якій узяли участь понад 300 вчених і практиків. Фахівці у сфері судової психології брали участь у наступних (V-VII) з'їздах психологів СРСР (1977, 1983, 1989 рр.) у складі секції «Юридична психологія».

Між тим наукова дискусія щодо місця і ролі судової психології в системі юридичної психології триває й дотепер. Безумовно, що судова психологія має власне предметне поле: проблематику, методологічні та концептуальні засади, прикладні аспекти. Але це не означає, що фахівці у цій площині мають єдину точку зору з усіх питань. Така дискусія була започаткована фундаторами судової психології А. В. Дуловим та О. Р. Ратіновим.

Як відомо, першими теоретичними роботами з судової психології стали монографії А. В. Дулова «Введение в судебную психологию» (Москва, 1969) та «Судебная психология» (Мінськ, 1970) і О. Р. Ратінова «Судебная психология» (Москва, 1967) та «Судебная психология для следователей» (Москва, 2001).

Віддаючи шану О. Р. Ратінову як першопрохідцю, слід зазначити, що його бачення судової психології не може вважатися досконалим. Він трактує її в широкому і вузькому смислі. У першому випадку до складу судової психології входить правова психологія, кримінальна психологія, виправна психологія і психологія судочинства, або власне судова психологія. У другому – судова психологія вивчає психічні явища, пов'язані з участю в кримінальному судочинстві, закономірності людської психіки при здійсненні провадження по справі та при виконанні різних функцій у кримінальному процесі. Вона також досліджує шляхи і засоби формування психічної діяльності учасників кримінального процесу, вивчає ці психічні закономірності з метою їх найбільш успішного використання для вирішення завдань кримінального судочинства.

Виділення напряму наукового пошуку та практичного використання отриманих знань в обох сенсах саме по собі є логічною

помилкою. Крім того, такий підхід не дозволяє визначитися з об'єктом і предметом науки, її теоретичними засадами та методологією.

Бачення судової психології А. В. Дуловим від початку було концептуальним, а його аргументи можна коротко сформулювати наступним чином.

Використання психологічних знань у будь-якому виді діяльності людини ще не дає підстав для створення прикладної галузі психологічної науки. Знання психології необхідне у всіх випадках, коли професійна діяльність передбачає спілкування та взаємодію фахівця з іншими людьми. Умови для утворення прикладної психологічної науки виникають лише тоді, коли закономірності та закони психологічної науки (наприклад, щодо законів сприймання, уваги, адаптації, стресу тощо) вже не можуть використовуватися в незмінному вигляді, а потребують подальшого уточнення чи трансформації.

Окрема галузь прикладної психологічної науки виникає там і тоді, коли психологічні знання використовуються не безпосередньо, а опосередковано: слід спочатку з'ясувати, як видозмінюються певні закономірності в особливих умовах цієї діяльності при вирішенні її завдань. Судова діяльність якраз є такою, де виникають ці особливі умови і психічні явища набувають специфічного, притаманного лише їй значення.

Наявність самостійної прикладної науки – судової психології – зовсім не виключає можливості використання психологічних знань безпосередньо, але в цьому разі вони набувають статусу спеціальних. Спеціальні знання будь-якої галузі науки і практики можуть використовуватися в судочинстві (юрисдикційному процесі загалом), але їх носіями завжди залишаються представники цієї галузі. Відповідно, юрист чи юридичний психолог не є суб'єктами використання спеціальних знань.

Але далі А. В. Дулов також припускається логічної помилки: він відносить судову психологію (самостійну прикладну психологічну науку) до «допоміжних» юридичних наук, де вона займає місце поряд із судовою медициною, судовою психіатрією, судовою бухгалтерією тощо. Помилка полягає

в тому, що використання у кримінальному (чи інших видах) судочинстві певних знань як спеціальних зовсім не переводить їх у розряд юридичних наук. Хімія залишається хімією, фізика – фізикою, балістика – балістикою, психіатрія – психіатрією.

На нашу думку, залучення спеціальних психологічних знань далеко не вичерпує обсягу судової психології. Це – лише деяка її частина, представлена судово-психологічною експертизою, консультаціями та участю спеціаліста. Що ж стосується прикладної науки – судової психології, то її предмет та об'єкт повинен визначатися більш комплексно.

На думку А. В. Дулова, структура судової психології представлена загальною та особливою частинами. У першій частині висвітлюються завдання, предмет і методи, місце в системі наук, історія розвитку, характеристика психологічної структури діяльності, психологічні засади виховання на різних стадіях здійснення правосуддя. Тут же розглядаються психологічні особливості основних учасників кримінального процесу: злочинців та фахівців-юристів; можливості судово-психологічної експертизи та судово-психологічні методи впливу на особистість.

Останнє положення, на нашу думку, є хибним: не існує і не може існувати якихось особливих судово-психологічних методів; є методи психологічної діагностики та психологічного впливу, що реалізуються у специфічних умовах і щодо специфічних осіб. В особливій частині вивчаються психологічні особливості діяльності на певних стадіях здійснення правосуддя, а саме: вплив процесуальної форми на відносини учасників та їх психіку, на можливість і результативність застосування судово-психологічних методів; особливості психічних процесів і станів учасників; психологічні особливості діяльності по збиранню, дослідженню та оцінюванні доказів. В особливій частині повинні також міститися рекомендації щодо врахування психологічних закономірностей: на попередньому розслідуванні, при розгляді справ у судах, у діяльності по виправленню і перевихованню засуджених.

Близьким було бачення місця судової психології у структурі нової прикладної психологічної науки В. Ф. Пирожковим (1966 р.)

та В. О. Коноваловою (1990 р.). Таку науку вони називали «правою психологією» та виділяли три її галузі: кримінальну (кримінологічну) психологію, судову психологію та виправно-трудова (кримінально-педагогічну) психологію.

На той час В. О. Коновалова до загальної частини правової психології відносила теоретичні засади науки (предмет, методи, місце в системі наук), кримінальну психологію та психологію профілактичної діяльності; до особливої – судову та виправно-трудова психологію. З часом її наукові уявлення значно трансформувалися: у курсі лекцій «Юридична психологія» (у співавторстві з В. Ю. Шепітьком; К., 2004) виділяється чотири галузі, а саме: правова та кримінальна психологія, психологія судочинства (процесуальної діяльності, слідчої та судової роботи), пенітенціарна психологія.

Професор А. Ф. Зелінський опублікував у 1999 р. навчальний посібник «Кримінальна психологія», в якому спробував обґрунтувати, що кримінальна психологія є більш загальною стосовно юридичної психології дисципліною та включає всю її проблематику. Приблизно таку ж позицію представляв М. Ф. Будіянський у навчальному посібнику «Кримінальна психологія» (Одеса, 2003). Автор надає читачеві певну інформацію щодо психології злочинця, правопорушення, злочину та психологічних прийомів, що можуть бути використані у процесі розслідування злочину. У своїй наступній роботі «Психологія судової діяльності» (Одеса, 2005) він розкриває психологічні особливості праці судді, діяльності суду та розгляду кримінальних справ; уперше робить вдалу спробу розкрити психологічні механізми діяльності господарського суду.

У навчальному посібнику «Психологія судової діяльності» (Харків, 2006) В. Ю. Шепітько зазначає, що судова психологія охоплює проблематику, яка стосується психологічної характеристики правоохоронної діяльності, пізнавальних процесів, пов'язаних із доказуванням, психологічних основ проведення окремих процесуальних дій, а також аналізу психологічної сторони формування внутрішнього переконання. На думку автора, судова психологія вивчає: 1) психологію слідчої

діяльності, 2) психологію судової діяльності. До неї належить також комплекс питань, що характеризують психологічний аспект профілактичної діяльності у сфері судочинства.

Як бачимо, водночас має місце і розширення предметного поля судової психології (психологічна характеристика правоохоронної діяльності, психологія слідчої діяльності), і його звуження, оскільки психологія судової діяльності – це лише діяльніший аспект психологічного дослідження. Багатоманітні та складноопосередковані відносини у площині будь-якого напрямку судочинства потребують урахування особистісної складової, і вона не є менш важливою.

Таким чином, починаючи з 90-х років ХХ ст. більшість науковців визначилася з місцем судової психології у системі психологічних дисциплін – це напрям юридичної психології. Але її межі та проблематика дотепер залишаються предметом дискусій.

Так, В. Л. Васильєв у навчальному посібнику «Юридична психологія» (Л., 1974) до проблем загальної частини відносив загальнотеоретичні питання, а також психологію правосвідомості та психологію юридичної діяльності; у підручнику «Юридична психологія» (СПб, 2006) до цього додалися основи загальної та соціальної психології, психологія правовідносин у сфері підприємництва. Відповідно, особлива частина в першому варіанті була представлена психологією кримінальною, слідчою (розгляду кримінальної справи у суді), потерпілого, виправно-трудовою, судово-психологічною характеристикою неповнолітніх злочинців, судово-психологічною експертизою; у другому 2006 р. й про нову галузь – адаптація особистості до умов нормального життя. Більш послідовним є М. І. Єнікеев. У своїй останній роботі «Общая, социальная и юридическая психология» (СПб, 2005) він визначає юридичну психологію як науку, що вивчає закономірності у сфері правового регулювання, правозначимої поведінки та складається з п'яти частин: 1) методологічні засади; 2) права психологія; 3) проблеми кримінального судочинства (кримінальна психологія, психологія попереднього слідства та судового розгляду, виправна психологія); 4) психологія цивільного правового регулювання; 5) психологічні ас-

пекти діяльності адвокатури. Але, як бачимо, такий підхід також не є досконалим.

Отже, судова психологія має власне предметне поле: проблематику, методологічні та концептуальні засади, прикладні аспекти, але наділення її статусом лише «напрямку» юридичної психології є історично несправедливим та концептуально шкідливим, оскільки перешкоджає активному розвитку судової психології саме як самодостатньої науки.

Так, ст. 6 Конституції України встановлює, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а ч. 2 ст. 124 основного закону встановлює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Норми процесуального права України до підвідомчості судів відносять найгостріші соціальні конфлікти, вирішити які без застосування спеціальних психологічних знань суддя не може. Натомість для вирішення дрібних соціальних конфліктів, підвідомчих іншим державним органам, спеціальні психологічні знання у видозміненому вигляді, а то й взагалі не потрібні (куріння у заборонених місцях, питання сімейного, житлового права тощо), або ж є предметом дослідження різних галузей загальної психології. Окрім того, суд у тій чи іншій мірі є споживачем результатів праці всіх юридичних професій, тому психологічні питання підбору та підготовки представників всіх юридичних професій повинні бути напрямом саме судової психології, оскільки, наприклад, психологічними особливостями допиту повинен володіти як слідчий, прокурор, адвокат, так і суддя.

Разом з тим новий кримінальний процесуальний кодекс України закріплює положення в ч.4 ст. 95, згідно з яким суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показанням наданими слідчому, прокурору або потерпілому, потерпілому свідків, які вони давали на досудовому розслідуванні не мають для суду жодного доказового значення. Таким чином, з огляду на вищевказане сучасній судовій психології необхідно зосередити свою увагу саме на дослідженні психологічних особливостей допиту осіб безпосередньо у судовому провадженні.

АНОТАЦІЯ

У даній статті наголошено на окремих історико-психологічних аспектах, які дозволяють окреслити важливі моменти використання психологічних знань у правозастосовній діяльності. Зупиняючи свою увагу на окремих історичних епохах, у статті насамперед підкреслюємо важливі передумови подальшого наукового обґрунтування предмету юридичної психології, відділивши від нього ту проблематику, якою вже опікуються інші психологічні науки, зокрема судова психологія.

SUMMARY

In this article it is marked separate istoriko-psikhologichnikh aspects which allow to outline the important moments of the use of psychological knowledges in pravozastosovniy activity. Stopping the attention for separate historical epoches, in the article above all things underline important pre-conditions of subsequent scientific ground of the article of legal psychology, dissociating from him that problematiku which other psychological sciences take care already, in particular judicial psychology.

Дискусійним питанням також є включення пенітенціарної психології до юридичної психології на правах напряму. Основними цілями пенітенціарної психології є корекція та ресоціалізація особи шляхом залучення її до трудової діяльності тощо. Дані проблеми є предметом вивчення соціальної психології.

Включення правової психології в систему юридичної психології призводить до розмивання самого предмету юридичної психології, оскільки правові відносини за своїм об'ємом фактично сягають соціальних відносин, особливо враховуючи той факт, що джерелом права виступають також і звичаї, традиції, а предмет правової психології надто схожий на предмет соціальної психології.

Підсумовуючи вищесказане, хочу зауважити, що саме судова психологія може стати інтегративним чинником у процесі використання психологічних знань у правозастосовній діяльності. Суд є окремою гілкою влади, суддівська діяльність – найскладніша юридична діяльність, а суддя – споживач результатів праці всіх юридичних професій. Тому на даному етапі потребує подальшого наукового обґрунтування предмет юридичної психології, відділити від нього ту проблематику, якою вже опікуються інші психологічні науки, зокрема судова психологія.

Література

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – 46 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня (№ 90–91).

3. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – Минск : Вышэйш. шк., 1970. – 392 с.

4. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основамиобщей и социальной психологи: ученик для вузов / М.И.Еникеев – М. : Норма, 2005. – 640 с.

5. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф.Зелинский – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.

6. Казміренко Л. І. Про парадигму судової психології та її місце в системі кримінального судочинства сучасної України /- Л. І. Казміренко // Українське правосуддя: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернівці, 16 травня 2008 р.) / ред. кол.: О. К. Черновський, П. С. Пацурківський, О. В. Гетманцев, В. Я. Марчак, В. П. Тарануха Ю. Г. Гончарук, А. В. Федіна. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2008. – С. 335-345.

7. Кони А.Ф. Избранные труды и речи / А.Ф.Кони; сост. И.В.Потапчук. – Тула : Автограф, 2000. – 640 с.

8. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : учебник / В.Е. Коновалова , В.Ю. Шепитько. – Харьков : Одиссей, 2005. – 352 с.

9. Костицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М.В. Костицкий-К: Высшая школа, 1990.-259 с.

10. Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов. – М. : Юристъ, 1998. – 488 с.

11. Шепитько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник / В.Ю. Шепитько – Х.: Право, 2006.-160 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

КІЩЕНКО Валерій Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права НУ «Одеська юридична академія»

УДК 347.73: 336.22

В статті проаналізовані деякі концептуально-методологічні проблеми застосування норм податкового законодавства в процесі вирішення податкових спорів; сформульовано поняття податкового правозастосування, з методологічної точки зору виділено окремі стадії вирішення податкових спорів. В формі постановки проблеми запропоновано розробити окремі методи вирішення податкових спорів.

Ключові слова: податкове правозастосування, податковий спір, податкове законодавство, методологія юридичної діяльності.

Проблемами правозастосовчої діяльності до сих пір займалися, в основному, фахівці загальної теорії права. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесу правореалізації та правозастосування зробили такі відомі вчені теоретики, як С.С.Алексєєв, С.І.Братусь, О.М.Васильєв, А.Б.Венгеров, Н.В.Вітрук, М.Н. Вовченко, В.В.Глазирін, В.М.Горшенков, І.Я.Дюрягін, В.В.Єршов, В.П. Казимирчук, В.В.Лазарєв, П.О.Недбайло, М.Ф.Орзіх, А.С.Піголін, Ю.С. Решетов, Є.П. Шикін, Л.С.Явич та ін.

Серед сучасних українських теоретиків заслуговують на увагу праці таких вчених, як Д.О.Бочаров («Доказування в правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання»), М.Д.Гнатюк («Правозастосування та його місце в процесі реалізації права»), Д.М.Михайлович («Офіційне тлумачення закону»), І.Л. Невзоров («Принцип законності в правозастосувальній діяльності»),

М.Б.Рісний («Правозастосувальний розсуд»), М.М.Хміль («Принцип неприпустимості зловживання правом»).

Що ж до галузевих досліджень, зокрема розвідок юристів-фінансистів, слід констатувати вельми індивідуальне ставлення науковців до проблем, що виникають у процесі реалізації фінансово-правових норм або, у більш широкому сенсі, у процесі дії фінансового права.

Системність наукового пізнання полягає в тому числі в тому, що проблеми, досліджувані на мікрорівні (тобто є предметом окремих галузей науки), неодмінно стають матеріалом для побудови загальних макрорівневих теорій. Та, навпаки, висунуті загальні теорії, які відмічаються великим ступенем абстрактності та універсалізму, знаходять своє підтвердження у прикладних дослідженнях галузевого рівня.

Відповідно, одним з напрямів розвитку галузевих юридичних наук (у тому числі науки фінансового права), є переймання та поступове засвоєння загальнотеоретичних категорій (наприклад, тлумачення правових норм, розсуд у праві, правовий спор, юридичний конфлікт та інш.). Хоча слід погодитись, що деякі з цих категорій, ще до свого загальнотеоретичного опанування, були предметом дослідження інших галузевих наук (наприклад, загальнотеоретичне дослідження поняття правовий спір бере початок у теорії цивільного права та процесу).

На жаль, дуже багато (якщо не більшість) наукових досліджень у фінансовому праві

зводиться лише до коментування діючих нормативно-правових актів та вдосконалення існуючих понятійних схем опису.

Таким чином обмежуються лише проблемами законодавця, у кращому випадку підказуючи йому про необхідність внесення певних змін до законодавства. Але що робити з таким «проблемним законодавством» до того часу, коли ці вельми корисні поради будуть почуті законодавцем? Як його застосувати і чому? І якщо в першому випадку наука фінансового права йде за законодавцем (досліджуючи проблеми фінансового нормотворення), у другому випадку (щодо проблем фінансового правозастосування) наука фінансового права слідує в кращому випадку за судовою практикою, «комплексно» і «узагальнено» перефразуючи її висновки і рекомендації. Насправді, при розв'язанні податкових спорів правові позиції вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України мають незрівнянно більше значення для правозастосування, ніж гори дисертацій, написані з фінансового права за останні роки.

Податкові спори відносяться до категорії найбільш складних справ, що обумовлюється необхідністю застосування норм фінансового, цивільного, господарського, адміністративно-процесуального, а іноді й інших галузей права. Звідси не можна повністю відмежувати фінансове правозастосування від, наприклад, адміністративно-процесуального правозастосування. В інтересах практики, безумовно, найбільш корисним буде комплексне міжгалузеве дослідження правозастосування при розв'язанні податкових спорів. Однак, це не заперечує можливість висвітлення окремих аспектів цієї проблематики, хоча б стосовно застосування норм податкового законодавства.

У сучасній юриспруденції застосування права визначається як діяльність державних органів і посадових осіб по прийняттю спеціальних рішень з метою виникнення, зміни або припинення правовідносин на основі діючих норм права [1, С.351].

Питання про правову природу і особливості застосування права в радянській юридичній науці вирішувалося в процесі наукових дискусій щодо проблеми форм

реалізації правових норм, а також у контексті визначення механізму правового регулювання. Помітну роль у цьому зіграла наукова дискусія в 1954-1955рр., що публікувалася на шпальтах журналу «Советское государство и право». У редакційній статті цього журналу «До підсумків дискусії про застосування норм радянського права» головний висновок відносно правової природи правозастосування зводився до того, що «радянське законодавство пов'язує звичайно термін «застосування» з тим способом реалізації юридичних норм, який характеризується владними діями компетентних державних органів по відношенню до інших державних організацій, громадських організацій і громадян» [2, С.50]. Ці положення про владний, організуючий характер застосування права та спеціальний суб'єкт, який уповноважений займатися цим видом юридичної діяльності, стали основою для подальшого творчого розвитку теорії правозастосування.

На сьогодні існує багато визначень правозастосування. Немає необхідності наводити їх усі. Враховуючи предмет нашого дослідження, більш важливим є визначення загальних рис і особливостей застосування норм податкового законодавства або, інакше кажучи, податкового правозастосування.

Відштовхуючись від розробленої в теорії права концепції застосування права податкове правозастосування є владною діяльністю уповноважених органів, направленою на прийняття індивідуально-правових актів з метою реалізації норм податкового законодавства в процесі справляння податків і зборів, а також здійснення податкового контролю, притягнення правопорушників до фінансової відповідальності, розгляду скарг платників податків.

Будь-яка правозастосовча діяльність потребує свого методологічного забезпечення. Особливо це стосується юрисдикційної діяльності, тим більше пов'язаної з розв'язанням правових спорів. Під методологією, у даному випадку, ми розуміємо сукупність науково обґрунтованих принципів, методів та способів аналітичної діяльності по розв'язанню правових спорів.

Знання норм діючого законодавства,

безумовно, є необхідним. Але цього недостатньо. Недостатньо тому, що ці норми треба ще вміти застосовувати. Саме навички правозастосування, оволодіння певними методиками аналітичної діяльності є вагомим змістовним елементом професійної кваліфікації юриста.

Непередбачуваність рішень, що приймаються в результаті вирішення податкових спорів, проблема формування єдиної установленої практики – прямі наслідки безсистемної, інтуїтивно організованої юридичної діяльності по їх розв'язанню.

Спроба побудувати якийсь універсальний метод, незалежний від особливостей окремої сфери правозастосування навряд чи буде доцільною, оскільки буде зведена до певного кола абстрактних рекомендацій марних для практики.

Більш корисним уявляється розробка окремої методології правозастосування для кожної процедури податкового процесу. Так, вельми актуальним залишається розробка науково обґрунтованих методологій:

- визначення суми податкового зобов'язання за непрямим методом;
- проведення перевірок органами податкової служби України;
- виявлення та кваліфікації податкових правопорушень;
- розв'язання податкових спорів.

Слід зазначити, що в межах податкового процесу мова йде лише про адміністративний порядок розв'язання податкових спорів. Процес судового розгляду податкових спорів нормами податкового законодавства не регулюється.

Адміністративне та судове оскарження дуже відрізняються не тільки юрисдикційним органом, але і самою процедурою розгляду, різними процесуальними можливостями сторін. Діюче податкове законодавство лише схематично окреслює процедуру адміністративного оскарження. Оскаржуючи рішення податкового органу або дії його посадових осіб до податкового органу вищого рівня, саме платник податку зобов'язаний довести протиправність таких рішень або дій. У випадку судового оскарження, відповідно до ч.2 ст. 71 КАСУ [3], в адміністративних справах про протиправність рішень,

дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову.

Відмінності адміністративного і судового порядку розв'язання податкових спорів очевидні, причому не на користь адміністративного порядку.

Водночас, приймаючи до уваги наявні особливості, як податкові органи, так і суд використовують певну схожу методологію розв'язання податкових спорів. Встановлення предмету спору, змісту вимог скаржника, з'ясування фактичних обставин за наявними доказами, вибір та застосування обумовлених предметом спору норм законодавства, правозастосовче тлумачення – ці, та деякі інші, прийоми юридичної техніки розв'язання правових спорів застосовуються як в адміністративному, так і судовому порядку оскарження. Розташовані в логічній послідовності такі прийоми можна розглядати як окремі методологічні стадії розв'язання податкових спорів.

Під методологією в даному випадку розуміється, власне, аналітична діяльність, пов'язана з розглядом та вирішенням податкового спору, організована за певними правилами. Під час такої діяльності застосовуються певні прийоми правозастосовчої техніки.

Таким чином, з методологічної точки зору розв'язання податкових спорів можна уявити як певну аналітичну діяльність, у якій можливо виділити окремі стадії.

Кваліфікація податкового спору:

1. З'ясування сторін
2. З'ясування предмету спору, тобто стосовно чого виник спір (використання прав, виконання обов'язків або реалізації повноважень)
3. З'ясування змісту суперечностей сторін, тобто їх уявлення щодо діючого права, власних прав та обов'язків та стосовно наявності тих фактичних обставин (юридичних фактів), що є підставою для такого уявлення.
4. З'ясування змісту заявлених вимог, тобто обраного способу захисту.

Вирішення податкового спору:

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано деякі концептуально-методологічні проблеми застосування норм податкового законодавства в процесі розв'язання податкових спорів; сформульовано поняття податкового правозастосування, з методологічної точки зору виокремлені певні стадії розв'язання податкових спорів. У формі постановки проблеми запропоновано розробити окремі методики розв'язання податкових спорів.

5. Вибір та аналіз норм законодавства, регулюючого правовідносини, змістом яких став предмет заявленого спору.

6. Визначення кола фактичних обставин (юридичних фактів), які необхідно встановити.

7. Встановлення фактичних обставин справи шляхом розгляду та оцінки представлених сторонами доказів

8. Прийняття рішення щодо обґрунтованості заявлених скаржником вимог та, відповідно, задоволення таких вимог повністю або частково або щодо відмови в задоволенні таких вимог.

Індивідуальний характер податкових спорів і специфіка вирішення кожного з них не передбачають відсутність певних положень, загальних для розв'язання податкових спорів певного виду. Наявність загальних підходів до вирішення методичних проблем розв'язання податкових спорів дозволяє розробити окремі методики щодо розв'язання окремих категорій податкових спорів. Такі методики визначають типове, те, що властиве при розв'язанні податкових спорів певного виду або групи, але, безумовно, не можуть містити в собі всіх рекомендацій щодо розв'язання всіх податкових спорів, що відносяться до цього виду або групи.

SUMMARY

The author analyzes some methodological problems of the tax legislation in the settlement of tax disputes; formulated the concept of tax enforcement, from a methodological point of view, marked individual stages in resolving tax disputes. In the form of problem statement suggested that a separate method in resolving tax disputes.

Основним змістом методики є опис типових спірних ситуацій (суперечностей) та виклад тактики дій щодо кваліфікації та вирішення відповідної категорії податкових спорів.

Будь-яка окрема методика повинна будуватися навколо предмету податкового спору, шляхом аналізу норм законодавства, у яких закріплені такі права, обов'язки та процедура їх реалізації, і доказів, що підтверджують наявність фактичних обставин – підстав для використання прав, виконання обов'язків, реалізації повноважень.

Подальший розвиток концепції податкового правозастосування у розв'язанні податкових спорів уявляється перспективним напрямком фінансово-правових досліджень та повинно внести вагомий внесок у підвищення ефективності діючого механізму захисту прав та законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин.

Література

1. Сырых В.М. Теория государства и права. Учебник., М., - 2004. – С. 351.
2. Советское государство и право. – 1955. - №3. – С. 50.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. //Офіційний вісник України. - 2005. - № 32. - Ст. 1918.

СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА СПРАВЛЯННЯМ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

ВАСИЛЬЧУК Світлана Станіславівна - здобувач Київського міжнародного університету

Стаття посвячена дослідженню специфічних особливостей податкового контролю над взяттям косвенних податків.

В статті визначено поняття податкового контролю над взяттям косвенних податків та особливості його суб'єктно-об'єктного складу.

Ключові слова: контроль, податковий контроль, непрямі податки, справляння податків, податок на додану вартість, акцизний податок, мито.

В Україні, яка, відповідно до Конституції України, є незалежною, правовою соціальною та демократичною державою, існує розвинена група непрямих податків.

І хоча кількість непрямих податків в Україні є невеликою, але за їх рахунок забезпечується лівова частина надходжень до Зведеного бюджету України. Саме тому, питання, пов'язані з податковим контролем за їх справлянням, були, є і будуть актуальними завжди.

У свій час податковий контроль та загальні питання оподаткування були об'єктом дослідження таких науковців, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.Д. Василік, Л.К. Воронова, Б.Н. Габричидзе, П.Т. Гега, О.М. Горбунова, О.Ю. Грачова, Л.М. Касьяненко, О.М. Корецький, М.П. Кучерявенко, Н.А. Маринів, О.А. Ногіна, Ю.В. Оніщик, О.П. Орлюк, В. П. Печуляк, С.Г. Пепеляєв, Н.Ю. Пришва, Л.А. Савченко, Н.І. Хімичева та інші.

Як видно, і податковий контроль, і непрямі податки були предметом дослідження

багатьох науковців. Проте, незважаючи на доволі значну кількість вагомих напрацювань вчених, після прийняття Податкового кодексу України та створення Державної фіскальної служби України, комплексного дослідження податкового контролю за справлянням непрямих податків, його специфічності та особливостей у вітчизняній юридичній літературі – зроблено не було.

У тлумачній словниковій літературі термін «контроль» (від англ. «control», франц. «controle») визначається як:

- перевірка або спостереження, за діяльністю кого-, чого-небудь,
- облік чого-небудь;
- нагляд за кимось, чимось [10, с.271; 3, с.558; 4, с.193; 2, с.569].

У свою чергу, податковий контроль деякі вчені розглядають як елемент управління, одну з функцій державного управління, інші – як особливий вид фінансового контролю, що здійснюється у сфері оподаткування. Так, скажімо, на думку М. П. Кучерявенка, податковий контроль є спеціальним державним контролем, який є діяльністю податкових органів та їх посадових осіб щодо перевірки виконання вимог податкового законодавства особами, які реалізують податкові зобов'язання або забезпечують їх виконання [5, с. 303-304].

Н. А. Маринів стверджує, що це один із видів державного фінансового контролю, який є діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів щодо особливого об'єкту, спрямовану на забезпечення дотримання

податкового законодавства платниками податків, податковими агентами та іншими суб'єктами, які забезпечують реалізацію податкового обов'язку платників податків, встановлення та притягнення винних осіб до відповідальності [6, с. 15].

З викладеного видно, що попри певні, незначні відмінності у формулюваннях поняття «податковий контроль», запропонованих різними дослідниками, їх бачення сутності цього явища загалом однакове. Як правило, автори розуміють його як систему (або сукупність) спеціальних заходів і конкретних дій, спрямованих на забезпечення дотримання податкового законодавства суб'єктами податкових правовідносин.

Що стосується офіційного тлумачення досліджуваного поняття, то на сьогодні доволі чітко його визначення закріплено у статті 61 ПК України, а саме: «податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» [9].

На нашу думку, податковий контроль за справлянням непрямих податків – це один із видів державного фінансового контролю, який є діяльністю компетентних державних органів та їх посадових осіб по здійсненню спостереження у встановлених законодавством способах і формах за дотриманням діючого в Україні механізму справляння непрямих податків з метою упередження їх несплати до відповідного бюджету, виявлення порушень, усунення їх наслідків та ліквідації прогалин і недоліків існуючої системи організаційно-правового забезпечення непрямого оподаткування в країні.

Податковому контролю, як різновиду державного контролю, характерна наявність усіх суттєвих особливостей останнього. У той же час, йому властиві деякі специфічні риси, обумовлені особливостями його суб'єктно-об'єктного складу.

На сторінках юридичної літератури висловлюється багато думок з приводу системи суб'єктів податкового контролю, втім, зазвичай, вони співпадають із діючим законодавством. Так, скажімо О. М. Бандурка [8, с. 286] вбачає, що контролюючими органами з питань дотримання податкового законодавства є:

– органи державної податкової служби – щодо податків, які справляються до бюджетів та Держаних цільових фондів, а також стосовно законодавства, контроль за дотриманням якого покладається на органи державної податкової служби [8, с. 286];

– митні органи – щодо мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно до податкового законодавства справляються у разі ввезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію спеціальної митної зони, або вивезення (пересилання) товарів і предметів з митної території України або території спеціальної митної зони. Також митні органи здійснюють контроль за правильністю визначення митної вартості товарів під час пропуску через митний кордон України [8, с. 286].

В. П. Печуляк вважає, що розглядати суб'єкти податкового контролю доречно у вузькому та широкому значенні [7, с. 85]. Проектуючи вказану наукову думку крізь призму чинного законодавства, отримуємо наступний результат: у вузькому розумінні – це «органи, які здійснюють контроль за надходженням до бюджету податкових платежів». У широкому – органи, які «контролюють і забезпечують надходження до бюджету всіх відрахувань, які законодавець включає в податкову систему як сукупність податків, зборів, платежів».

У діючому нині законодавстві закріплено, що суб'єктами податкового контролю за справлянням непрямих податків виступають державні органи спеціальної компетенції. Де-юре в повному об'ємі здійснювати такий податковий контроль вправі тільки органи виконавчої влади, що реалізують державну податкову і митну політику. Проте, де-факто окремі функції податкового контролю за справлянням непрямих податків, крім контролюючих органів, реалізують

безпосередньо самі платники непрямих податків під час здійснення операцій з придбання товарів, робіт, послуг, які підлягають оподаткуванню непрямими податками з метою уникнення відповідальності за недобросовісні дії продавців у вигляді невиконання ними своїх податкових зобов'язань.

Так, наприклад, покупець товарів, послуг, що підлягають оподаткуванню ПДВ, який бажає в подальшому отримати право на податковий кредит та бюджетне відшкодування, сплативши продавцю суму ПДВ в ціні придбаних товарів та послуг, самостійно контролює виконання продавцем обов'язку зі складання податкової накладної відповідно до вимог чинного законодавства, реєстрації її у Єдиному реєстрі податкових накладних, та у випадку порушення продавцем таких вимог податкового законодавства письмово повідомляє про це відповідний контролюючий орган. Покупець підакцизних товарів з метою уникнення їх конфіскації та застосування до нього штрафних санкцій – перевіряє наявність на придбаних у виробника чи імпортера підакцизних товарах акцизних марок. Покупець імпортованих товарів з метою отримання права на податковий кредит, уникнення їх конфіскації або невизнання реальності господарських операцій контролюючими органами вимагає в імпортера докази їх митного оформлення, а відтак і сплати мита.

Таким чином, можна стверджувати, що суб'єктами податкового контролю за справлянням непрямих податків крім контролюючих органів, є і самі підконтрольні суб'єкти, тобто будь-які юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, які беруть участь у податкових правовідносинах у якості платників податків чи осіб, що сприяють сплаті непрямих податків (податкових агентів, банків).

Дуже важливим моментом, на нашу думку, є вказівка у ПК України на те, що органи Служби безпеки України, внутрішніх справ, податкової міліції, прокуратури та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у проведенні перевірок, що здійснюються контролюючими органами,

та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування [9]. Ця норма є гарантією захисту від зайвого втручання у діяльність контролюючих органів та господарську діяльність платників податків правоохоронних органів.

Що стосується об'єкта податкового контролю за справлянням непрямих податків, то ряд науковців, серед яких І. І. Бабін, розуміє під ним фінансово-господарську діяльність осіб. У той час, як предметом даного контролю виступають певні предмети матеріального світу, що мають відношення до зазначеної фінансово-господарської діяльності, зокрема – це бухгалтерські книги, звіти, плани, рахунки, декларації, накладні та інші документи, пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів до бюджетів всіх рівнів. Перелік документів, що так чи інакше пов'язані з оподаткуванням є надзвичайно широким. До них відносяться різного роду накази керівників та звіти працівників, цивільно-правові та трудові договори, установчі документи, банківські виписки та інші [1, с. 241].

У цілому, поділяючи таку наукову позицію, зазначимо й те, що вичерпний перелік об'єктів податкового контролю за справлянням непрямих податків не знайшов свого нормативно-правового закріплення. Вважаємо за необхідне зауважити на тому, що об'єкт такого податкового контролю не слід плутати з об'єктом оподаткування, яким може бути постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, ввезення товарів на митну територію України тощо.

Разом з тим, на відміну від об'єкта податкового контролю за справлянням прямих податків, таких, наприклад, як податок на доходи фізичних осіб, об'єкт податкового контролю за справлянням непрямих податків тісно пов'язаний з галузевою належністю підконтрольних суб'єктів та, відповідно, фінансово-господарською діяльністю, здійснюваною ними у цій галузі.

Отже, резюмуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що податковий контроль за справлянням непрямих подат-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню специфічних особливостей податкового контролю за справлянням непрямих податків.

У статті визначено поняття податкового контролю за справлянням непрямих податків та особливості його суб'єктно-об'єктного складу.

SUMMARY

The article investigates specific features of tax control for charging indirect taxes.

The article defines the concept of tax control for charging indirect taxes and especially its subject-object structure.

ків є важливим елементом забезпечення нормального функціонування податкового механізму держави та належного виконання їм свого призначення. Такому контролю притаманні загальні для податкового контролю принципи, форми та методи здійснення. У той же час йому властиві деякі специфічні риси, обумовлені особливостями його суб'єктно-об'єктного складу, предмету, функцій та завдань, а також видів та способів податкового контролю. Дослідження специфіки податкового контролю за справлянням непрямих податків дозволить віднайти оптимальні шляхи його удосконалення та способи більш ефективного наповнення державної скарбниці.

Література

1. Бабін І. І. Податкове право України: навч. посібник/І. І. Бабін. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 239–254.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.-К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, 1728 с.
3. Етимологічний словник української мови: У семи томах. Том другий. – К.: “На-

укова думка”, 1985. – 570 с.

4. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови, Х.: «Фоліо», 2002 р., 543 с.

5. Кучерявенко М. П. Податкове право України: підручник / М. П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2012, – 528 с.

6. Маринів Н. А. Податкова перевірка як організаційно-правова форма реалізації податкового контролю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. / Маринів Наталія Анатоліївна. – Х., 2007. – 189 с.

7. Печуляк В. Система податкових органів України та їх місце в контексті здійснення адміністративної реформи // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 84-87.

8. Податкове право. Навчальний посібник за ред. – О.М. Бандурка, В.Д. Понікаров, С.М. Попова: Центр учбової літератури, К.: 2012. – 312 с.

9. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 р. №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

10. Словник української мови: в 11-ти томах.// Голова ред. кол. І. К. Білодід, т. 4, К.: Наук. думка, 1975, – с. 839

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ АУДИТУ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

ШПИТКО Марія Миколаївна - завідувач сектору податкового консультування Навчально-практичного центру «Юридична клініка» Національного університету ДПС України, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління

В статті проаналізовані окремі нормативно-правові акти, що забезпечують організацію та проведення державного фінансового аудиту, вказані їх недостатки. Предложено внести зміни, які можуть знайти застосування в сучасних умовах та сприяти вдосконаленню державного аудиту як цілісної та ефективною форми державного фінансового контролю.

Ключові слова: фінансовий контроль, державний фінансовий аудит, зовнішній аудит, внутрішній аудит, аудит ефективності, принцип політичної неупередженості, принцип самостійності, принцип ефективності, Вищий орган фінансового контролю.

Постановка проблеми

Розвиток фінансового контролю залежить від рівня ефективності його форм, як важливих інструментів державного управління, що забезпечують виконання фінансових завдань держави за допомогою зв'язку з нею, суспільством та людиною. З урахуванням позитивного світового досвіду у сфері контролю державних фінансів у нашій країні запроваджено нову форму контролю – державний фінансовий аудит, що вирізняється високим рівнем ефективності та превентивним характером. Однак через незначний період існування ця широко використовувана контролюючими суб'єктами форма фінансового контролю не досить повно описана у літературних джерелах та потребує більш ретельного дослідження. Потребує удоско-

налення й нормативно-правова основа, що регламентує організацію та проведення фінансового аудиту з боку держави, зокрема Рахунковою палатою України (зовнішній аудит) та підрозділами Державної фінансової інспекції України (внутрішній аудит), адже в текстах нормативно-правового характеру наявна плутанина в термінології, не зовсім чітким є розподіл аудиторських повноважень між цими контрольними органами.

Метою статті є аналіз окремих нормативно-правових актів, що регламентують здійснення фінансового аудиту державними органами, зокрема Рахунковою палатою та Державною фінансовою інспекцією України, а також визначення проблем, які виникають внаслідок недосконалості цих документів.

Виклад основного матеріалу

Нині в Україні наявна низка нормативно-правових актів, що визначають поняття державного фінансового аудиту, регламентують порядок його організації та проведення, а також вказують на державні органи, уповноважені здійснювати дану форму фінансового контролю. Правову основу проведення аудиту складають як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, чисельність останніх значно перевищує перші.

Першим кодифікованим актом, у якому заговорили про аудит у контексті державних фінансів, став Бюджетний кодекс України, а саме ч. 4 ст. 26, де зазначено, що зовнішній

контроль і аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюється Рахунковою палатою в частині контролю за використанням коштів державного бюджету України, Головним контрольно-ревізійним управлінням України відповідно до його повноважень, визначеним законом [1]. Тобто вже у 2001 році Бюджетним кодексом України було окреслено коло органів, уповноважених здійснювати державний фінансовий аудит, одним з яких за міжнародними нормами має бути Вищий орган фінансового контролю (Рахункова палата України).- У той же час у ст. 113 Кодексу були визначені повноваження органів Державної контрольно-ревізійної служби України (далі КРУ) (з 2011 року – Державної фінансової інспекції України) за дотриманням бюджетного законодавства, зокрема, в абзаці першому частини першої цієї статті зазначалось, що органи КРУ здійснюють контроль за цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів [1], що вже в 2011 році було доповнено словами «включаючи проведення державного фінансового аудиту», а змінами, внесеними у 2012 році назва 113 статті була викладена у такій редакції: «Повноваження органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства», хоча сам зміст її не змінився. Зміни торкнулися і статті 26, зокрема, теж її назви «Контроль та аудит у бюджетному процесі», а нині в ч.1 п.1 статті зазначено, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства забезпечує оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту) [2].

Отже, як бачимо, удосконалення Бюджетного процесу України шляхом введення нових форм контролю відбувається поступово, однак із цього нормативного акту як основи закладення і регулювання бюджетних відносин незрозуміла позиція законодавця щодо відсутності визначення в ньому поняття аудиту, а також особливостей та порядку його проведення зазначеними у ст. 26 органами, що свідчить про довільну процедуру такого проведення протягом щонайменше чотирьох років, адже лише з прийняттям у 2005 р. Закону України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим порушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна» [9] відбулося офіційне тлумачення терміна «державний фінансовий аудит», що знайшло своє відображення в - ст. 2 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» [10], де зазначено: «Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю». У той же час аналогічне визначення державного аудиту міститься і у ст. 363 Господарського кодексу України [3], у якій додатково ще й розмежовуються поняття «державний фінансовий аудит» та «аудит».

Слід зазначити, що саме прийняття зазначеного вище закону стало результатом повернення КРУ повноважень у сфері здійснення аудиторської діяльності та встановлено, що положення Закону України «Про аудиторську діяльність» не поширюватимуться на аудиторську діяльність державних органів, їхніх підрозділів та посадових осіб, уповноважених законами на здійснення фінансового контролю у формі аудиту. Відбулося також розмежування правового поля аудиту, що здійснюється суб'єктами господарювання як такого, що направлений на отримання прибутку, та аудиту органів державного фінансового контролю, спрямованого на попередження фінансових порушень у державному секторі та забезпечення законного й ефективного використання державних ресурсів [13, с. 282–289].

Потреба підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи, зокрема в частині проведення державного фінансового аудиту, зумовила прийняття Кабінетом Міністрів України низки постанов, у яких вдалося виокремити його види. Так, державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм регламентовано Поряд-

ком проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 № 1017 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 968 від 07.09.2011) [6]. Відповідно до п. 1 вищевказаного Порядку цей вид аудиту отримав назву аудит ефективності, оскільки спрямований на визначення ефективності використання бюджетних коштів для реалізації запланованих цілей та встановлення факторів, які цьому перешкоджають.

Особливості проведення аудиту діяльності бюджетних установ, як окремого виду державного фінансового аудиту, врегульовано Порядком проведення органами контролю-ревізійної служби державного фінансового аудиту бюджетних установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 32.12.2004 № 1777 із наступними змінами [8]. У п. 2 вказаного Порядку цей вид аудиту визначається як фінансово-господарський, основним завданням якого є сприяння державній установі у забезпеченні правильності ведення бухгалтерського обліку, законності використання бюджетних коштів тощо (п. 3). Державний фінансовий аудит виконання місцевих бюджетів регламентується Порядком проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання місцевих бюджетів (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 698 із наступними змінами) [7], метою якого є перевірка та аналіз фактичного виконання місцевого бюджету, ефективності використання комунальних коштів, майна та інших активів, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю (п.1).

Як бачимо, проведення державного фінансового аудиту Державною фінансовою інспекцією України сьогодні має дещо вищий рівень правового забезпечення, чого не скажеш про Рахункову палату, яка, відповідно до чинного законодавства, має бути Вищим органом фінансового контролю (далі

ВОФК). Створення ВОФК є однією з умов інтеграції України у світове співтовариство, адже вже понад у 200 країнах світу створені такі органи, незалежність діяльності яких законодавчо гарантована та забезпечує суспільство інформацією про рівень демократичності, відкритості та ефективності діяльності органів державної влади, шляхом проведення зовнішнього державного фінансового аудиту. Про те, що Рахункова палата має стати ВОФК України, ми, звичайно, можемо говорити, адже це єдиний орган фінансового контролю, про який йдеться у ст. 98 Конституції України [4], у якій зазначено, що саме Рахункова палата України здійснює контроль за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України. Про це вказується і в ст. 26 Бюджетного кодексу України [2] та в ст. 363 Господарського кодексу України [3]. Однак навіть із прийняттям Закону України «Про Рахункову палату» чіткої вказівки на мету та основні засади її діяльності, основні повноваження з питань державного аудиту, верховенство серед інших органів державної влади, що здійснюють державний фінансовий контроль, не має. Про це не йдеться і в Основному законі нашої держави. Основною проблемою таких законодавчих прогалин є, насамперед, неврахування положень міжнародних документів, зокрема Лімської декларації про керівні принципи фінансового контролю, якою керується Міжнародна організація ВОФК (INTOSAI) [3] та членом якої у 1998 році стала Україна. Основною метою документа є заклик до незалежності аудиту державних фінансів. Питання незалежності Рахункової палати як ВОФК і досі залишається суперечливим, хоча і в ст. 1 Закону України «Про Рахункову палату» [12] міститься саме цей принцип. Проаналізувавши зміст ст. 98 Конституції України «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата» [4], переконуємося у неоднозначності питання незалежності Рахункової палати, адже зі слів «від імені Верховної Ради України» стає зрозумілим, що вона (тобто Рахункова палата) якраз і є залежним, а не тільки підзвітним їй органом.

Варто зазначити, що тільки зі змінами, прийнятими 07.04.2015, ст. 2 Закону України «Про Рахункову палату» [12] доповнена новим абзацом, у якому розширено контрольні повноваження Палати в частині надходження коштів до Державного бюджету України. Відсутність контролю за надходженням коштів була причиною невідповідності Закону Конституції України, адже ст. 98 ще у 2013 році було передбачено здійснення контролю Рахунковою палатою за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Виходячи з цих положень, Рахункова палата не могла відповідати статусу Вищого органу фінансового контролю, адже саме в контексті рекомендацій INTOSAI під ВОФК слід розуміти державний орган, основною функцією якого є контроль за законністю, ефективністю та економією управління державними фінансовими ресурсами [5], під якими слід розуміти цілісну систему суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання завдань і функцій держави. Отже, як бачимо, Рахункова палата України в процесі реалізації контрольних повноважень охоплювала лише один аспект фінансової діяльності держави – використання державних коштів, що суперечить вимогам ВОФК.

У Законі України «Про Рахункову палату» [12], зокрема у п. 11,12, 14 ст. 7, зазначено, що матеріали перевірок, ревізій та обслідувань направляються Кабінету Міністрів України, відповідним центральним органам виконавчої влади, Національному банку України, Фонду державного майна України, підприємствам, установам і організаціям для розгляду і вжиття необхідних заходів. Перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади порушується клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі. Отже, у даному випадку чітко простежується обмеження самостійності Рахункової палати, що дозволило б їй приймати рішення щодо

осіб-порушників бюджетного законодавства та виносити приписи про усунення цих порушень. Поза увагою також залишається максимальна ефективність такого контролю ВОФК, який повинен охоплювати як контрольні повноваження, так і повноваження по усуненню недоліків у результаті його проведення.

Не дотримується і вимога аполітичності, як невід'ємна ознака ВОФК, адже передача матеріалів перевірок вищезазначеним органам державної влади, здійснення контрольних дій за їхніми ж дорученнями свідчить про служіння Рахункової палати окремим політичним групам, а не інтересам українського суспільства. Про аполітичність ВОФК зазначено і в ст. 3 проекту Закону «Про Рахункову палату» від 07.02.15 [11], де вперше говориться про принцип політичної неупередженості, що вимагає недопущення впливу політичних поглядів і рішень, демонстрації власного ставлення до політики під час виконання членами Рахункової палати посадових обов'язків.

Таких прогалин, як у Законі України «Про Рахункову палату» і у законодавстві про державний фінансовий контроль, загалом знайдеться чимало. Однак, враховуючи розвиток України як правової держави, у нас є універсальний інструмент реформування – право, за допомогою якого можна подолати недосконалість різних правових механізмів держави, одним з яких є державний фінансовий контроль. Тому на шляху до підвищення ефективності державного фінансового контролю через призму державного фінансового аудиту вважаємо за необхідне:

- сконцентрувати основні поняття державного фінансового аудиту, визначити його завдання, мету, об'єкти, принципи, органи та види в одному законодавчому акті – Законі України «Про державний фінансовий аудит»;

- виокремити повноваження Державної фінансової інспекції України щодо здійснення державного фінансового аудиту, зокрема його видів (аудит ефективності виконання бюджетних програм, аудит фінансово-господарської діяльності бюджетних установ, аудит виконання місцевих

бюджетів тощо) та з метою гарантування правильності і законності його проведення, систематизувати зазначені вище нормативно-правові акти у єдиний документ під назвою «Порядок проведення державного фінансового аудиту Державною фінансовою інспекцією України»;

- врахувати положення Лімської декларації та внести зміни до Основного Закону держави, зокрема, в окремій статті зазначити: «Рахункова палата України є Вищим органом фінансового контролю України, незалежним від інших органів державної влади, створюється Верховною Радою України і підзвітна їй. Мета, завдання та основні засади діяльності Рахункової палати України як ВОФК, визначені Законом України «Про Рахункову палату», у якому їх конкретизувати;

- якнайшвидше прийняти запропоновані зміни до Закону Про Рахункову палату від 07. 02. 2015, що знаходяться на розгляді у Верховній Раді України, які в окремих положеннях наближені до Лімської декларації INTOSAI, а саме: щодо застосування її принципів, охоплення тих же об'єктів контролю. Важливим є й те що ст. 1 проекту визначає контроль Рахункової палати за надходженням та використанням коштів Державного бюджету, що притаманно ВОФК. У проекті розширено повноваження контрольного органу, визначено поняття фінансового аудиту та аудиту ефективності, особливості здійснення зовнішнього контролю за визначеними об'єктами, передбачається взаємодія з правоохоронними органами в частині звітування їх про вжиті заходи реагування у разі вчинення неправомірних дій (п.2 ч.3 ст. 6) тощо [11];

- статтю 3 проекту Закону «Про Рахункову палату», крім принципів законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності, політичної неупередженості, що знайшли своє відображення у цій статті [11], слід доповнити не менш важливими принципами: самостійності, компетентності, що виражається у відповідності певним кваліфікаційним вимогам співробітників ВОФК, наявності у них професійних знань та підготовки; повноти та всеосяжності (маючи компетенцію, ВОФК проводить всеохо-

плюючі перевірки); ефективності (оскільки основним завданням державного фінансового аудиту є здійснення контролю за ефективністю витрачання бюджетних коштів); конфіденційності (оскільки ВОФК приймає рішення про нерозголошення окремих фактів).

Отже, як бачимо, система державного фінансового аудиту в Україні ще не досконала, тому з урахуванням проблем нормативно-правового забезпечення (зокрема, йдеться про основні закони) можна зробити висновок, що розв'язання цих проблем можливе і необхідне, адже удосконалення державного фінансового аудиту в Україні – це запорука фінансової стабільності нашої держави, розкриття корупційних схем, забезпечення постійної участі громадськості у житті держави, міжнародний досвід і співпраця, а загалом – прямий і правильний шлях України в європейський простір.

Література

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 21.червня 2001 р. № 2542-III-ВР. Втрата чинності від 01.01.2011, підстава 2456-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>.

2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI (Редакція від 1 лютого 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.

3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (Редакція від 6 лютого 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. Конституція України : Закон України від 28.червня 1996 р. № 254к/96-ВР (Тлумачення від 15 травня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217?cat_id=32836.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано окремі нормативно-правові акти, які забезпечують організацію та проведення державного фінансового аудиту, вказано на їх недоліки. Запропоновано внести зміни, які можуть знайти застосування в сучасних умовах та сприяти вдосконаленню державного аудиту як цілісної й ефективної форми державного фінансового контролю.

SUMMARY

The certain normative legal acts, that provide organization and conduction of the state financial audit, were analyzed in the article and their disadvantages were shown. Amendments, which can be applied in the modern conditions and promote of state audit improvement as an integral and effective form of financial control, were proposed.

6. Порядок проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 2004 р. № 1017 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-п>.

7. Порядок проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання місцевих бюджетів : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 668 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-п>.

8. Порядок проведення органами контролю-ревізійної служби державного фінансового аудиту бюджетних установ : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1777 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1777-2004-п>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим порушенням, забезпечення ефек-

тивного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна : Закон України від 15 грудня 2005 р. № 3202-IV-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3202-15>.

10. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. Втрата чинності від 01.01.2011, підстава 2856-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/ed20120429>

11. Проект Закону про Рахункову палату від 7 лютого 2015 р. № 2072-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2072&skl=9.

12. Про Рахункову палату: Закон України від 11 липня 1996 р. № 315/96-ВР (Редакція від 19 квітня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

13. Чумакова І.Ю. Дослідження змісту поняття аудиту в контексті його застосування у державному секторі економіки // Фінанси, облік і аудит : Зб. наук. праць / Відп. ред. А.М. Мороз. – К. : КНЕУ, 2006. – Вип. 8. – С. 282–289.

14. http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/232351?cat_id=32836.

ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІСЦЕ У ДЕРЖАВНОМУ МЕХАНІЗМІ

ШУЛАТОВА Ілона Сергіївна - аспірант кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 351.87

В статті розглядається питання про напрями діяльності Державної фіскальної служби України, окремо виділені та проаналізовані основні задачі єдиного органу доходів і зборів при здійсненні державного податкового справи та при здійсненні державного митного справи, а також досліджено роль і місце Державної фіскальної служби України в державному механізмі.

Ключові слова: завдання, напрями діяльності, орган доходів і зборів, єдиний фіскальний орган, державна податкова політика, державна митна політика, державна податкова справа, державна митна справа, роль, місце, державний механізм.

Постановка проблеми

Прагнення українського народу, зокрема до запровадження європейського варіанту фінансового контролю в державі, установлення легального прозорого бізнесу та спрощення процедури адміністрування податків, зборів та інших соціальних платежів стало чи не найголовнішою причиною консолідації податкових і митних органів України. Так, поява в нашій державі єдиного уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань податкової та митної політики із функцією адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування зумовила необхідність у розробленні, теоретичному обґрунтуванні, практичній реалізації та науковому дослідженні основних завдань такого органу, а також у визначенні та вивченні

його місця в українському державному механізмі.

Стан дослідження

Дослідженням сутності та основних напрямів діяльності українських податкових та митних органів окремо одних від інших займалися такі вчені, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. В. Гаверський, М. О. Горобинський, І. В. Зозуля, А. Т. Комзюк, О. В. Панасюк, В. М. Свириденко та інші. Проте, у вітчизняній юридичній літературі ще відсутні вагомі наукові праці, присвячені дослідженню завдань та місця новоствореної Державної фіскальної служби України в системі державного механізму, тому таке дослідження і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Як і будь-який інший центральний орган виконавчої влади, Державна фіскальна служба України спрямовує свою діяльність на досягнення чітко визначеної мети та на виконання своїх чітко поставлених завдань.

Відразу варто зазначити, що під завданнями Державної фіскальної служби України слід розуміти відповідні напрями діяльності або впливу цього органу в рамках фіскальної та митної сфери суспільного життя нашої держави.

На законодавчому рівні закріплено лише два пріоритетних напрями діяльності Державної фіскальної служби України. Так, пункт 3 Положення про Державну фіскальну службу України, затвердженого

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236 [1], закріплює за органом доходів і зборів два основних завдання його діяльності. Зокрема, першим основним завданням єдиного фіскального органу нашої держави є, на думку українського правотворця, реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

Так, другим основним завданням згідно з пунктом 3 Положення про Державну фіскальну службу України, у свою чергу, є внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування: державної податкової політики; державної політики у сфері державної митної справи; державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів; державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів; державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску; державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення роз-

рахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

Враховуючи вищевикладене, можна визначити завдання Державної фіскальної служби України як передбачений та нормативно закріплений позитивний результат, котрого єдиному органу доходів і зборів необхідно досягти, яким, зокрема, є ефективна реалізація податкової, митної політики та політики у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також внесення пропозицій щодо забезпечення їх формування.

Слід зазначити, що основними напрямками діяльності Державної фіскальної служби України при реалізації державної митної політики є захист митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. А при реалізації державної податкової політики Державна фіскальна служба України спрямовує свою діяльність на наповнення державного бюджету, зокрема, забезпечує надходження до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів.

Визначивши основні завдання Державної фіскальної служби України, що відображені в положенні про нього, пропонуємо визначити дві основні групи дій цього єдиного фіскального органу, спрямованих на управління у відповідно визначених соціальних сферах життя, а саме, по-перше, це сукупність дій, спрямованих на забезпечення реалізації відповідної державної політики і здійснення контролю за такою діяльністю, та, по-друге, внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у визначених сферах.

Здійснюючи дослідження сутності завдань Державної фіскальної служби України, враховуючи, при цьому, те, що вказаний центральний орган виконавчої влади створився на базі об'єднання податкових та

митних органів нашої держави, завдання та функції яких все ж таки є в деякій мірі різними, доречно, на нашу думку, окремо звернути увагу на конкретні завдання органів доходів і зборів при здійсненні державної митної справи та при здійсненні державної податкової справи.

Слід відмітити, що на законодавчому рівні чітко врегульовані основні завдання органів доходів і зборів лише при здійсненні державної митної справи, які, враховуючи положення статті 544 Митного кодексу України, є наступними:

1) забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань державної митної справи;

2) забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань державної митної справи, укладеними відповідно до закону;

3) створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення;

4) здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, у тому числі на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо;

5) аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю;

6) забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними

фінансовими посередниками, що надають такі гарантії;

7) застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, на які встановлені заборони та/або обмеження щодо переміщення через митний кордон України, а також товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки;

7-1) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на органи доходів і зборів відповідно до цього Кодексу та інших законів України;

8) здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

9) сприяння захисту прав інтелектуальної власності, вжиття заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;

10) запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України;

11) здійснення в межах повноважень, визначених цим Кодексом, контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та здійснюють інші операції з такими товарами, надання дозволів та видача ліцензій на здійснення зазначених видів діяльності; видача сертифікатів уповноваженого економічного оператора;

12) ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

13) ведення митної статистики та обмін даними митної статистики з митними органами інших країн;

14) проведення верифікації (встановлення достовірності) сертифікатів про походження товарів з України та видача у випадках, встановлених чинними міжнародними договорами, сертифікатів походження;

15) здійснення обміну документами та інформацією (у тому числі електронною) з іншими державними органами України, митними, правоохоронними та іншими органами іноземних держав;

16) впровадження, розвиток та технічне супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій у державній митній справі, автоматизація митних процедур, надання підприємствам послуг електронного цифрового підпису;

17) здійснення міжнародного співробітництва у сфері державної митної справи, залучення зовнішніх ресурсів для забезпечення діяльності органів доходів і зборів;

18) кінологічне забезпечення діяльності органів доходів і зборів;

19) управління об'єктами інфраструктури органів доходів і зборів, розбудова митного кордону;

20) здійснення інших визначених законом повноважень, покладених на органи доходів і зборів [2].

Що стосується завдань органу доходів і зборів при здійсненні державної податкової справи, то на законодавчому рівні завдання податкових органів нашої держави були закріплені у статті 2 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», який втратив чинність у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні у 2012 році.

Як відомо, абзац 3 пункту 1.1 статті 1 Податкового кодексу України надає нам характеристику державної податкової справи, яка становить сферу діяльності контролюючих органів, передбачена цим Кодексом та іншими актами законодавства України, спрямована на формування і реалізацію державної податкової політики в частині адміністрування податків, зборів, платежів [3].

Тому, ми пропонуємо сформулювати наступні найголовніші, на нашу думку, завдання органу доходів і зборів при здійсненні

державної податкової справи, розподіливши їх на такі три основні групи.

Так, до першої групи, на наш погляд, належить управління процесом наповнення державного бюджету. До складу цієї групи входять наступні завдання органу доходів і зборів при здійсненні державної податкової справи:

1) забезпечення контролю за правильністю, повнотою та своєчасністю обчислення та нарахування податків, зборів та інших платежів;

2) забезпечення контролю за правильністю, повнотою та своєчасністю виконання обов'язку по сплаті податків, зборів та інших соціальних платежів;

3) збір нарахованих податків, зборів та інших соціальних платежів, тобто контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів;

4) контроль за погашенням податкових боргів та недоїмок платниками податків, зборів та інших платежів.

До другої групи ми відносимо забезпечення фіскальними органами підвищення рівня обізнаності населення при застосуванні ними норм законодавства у сфері оподаткування. У рамках вказаної групи вважаємо необхідним виділити такі завдання:

1) надання консультацій у сфері оподаткування;

2) здійснення якісного сервісного обслуговування платників податків під час виконання ними своїх обов'язків по сплаті податків, зборів та інших соціальних платежів, а також надання інших, установлених законом, послуг;

3) розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів і методичних рекомендацій у порядку, передбаченому чинним законодавством України;

4) розроблення та внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства України.

А третю групу позначимо як забезпечення контролю за додержанням положень чинного податкового законодавства України, до якої відносимо наступний перелік основних завдань органу доходів і зборів при здійсненні державної податкової справи:

1) попередження, виявлення та усунення правопорушень під час застосування норм чинного податкового законодавства України, зокрема з питань сплати податків, зборів та інших платежів;

2) запобігання злочинам, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Як нам здається, таке згрупування завдань органу доходів і зборів при здійсненні державної податкової справи упорядковує та спрощує розуміння основних напрямків впливу цього органу на відповідно визначені сфери суспільних відносин.

Підсумовуючи вищевикладене, хочемо наголосити на тому, що пріоритетними завданнями для Державної фіскальної служби України, як органу, що створився на базі об'єднання податкових та митних органів, на наш погляд, мають стати перш за все ті завдання, які спрямовані на поліпшення інвестиційного клімату України в цілому з метою підвищення рівня економіки нашої країни.

У зв'язку з цим вважаємо, що основними завданнями Державної фіскальної служби України, спрямованими на забезпечення поліпшення інвестиційного клімату в Україні, є наступні:

1) підвищення ефективності системи протидії тіньовому сектору економіки;

2) підвищення ефективності системи протидії корупції;

3) мінімізація людського фактору в процесі адміністрування податків, зборів, інших соціальних платежів;

4) наповнення державного бюджету шляхом консолідації всіх податків, зборів, платежів та забезпечення зростання надходжень до нього;

5) забезпечення оптимізації процедур сплати податків і скорочення часу, що на це витрачається;

6) посилення та зміцнення контролю над податковими платежами бізнесу;

7) підвищення ефективності боротьби з податковими ямами, контрабандою та порушеннями митних правил [4, с. 173].

З метою здійснення всебічного дослідження місця та ролі Державної фіскальної

служби України у системі державного механізму слід врахувати сутність функціонування самого механізму сучасної Української держави.

У науковій літературі існують різні тлумачення державного механізму, різні погляди на його вузьке та широке розуміння, складові елементи тощо. Так, на думку Л. І. Спірідонова, державний механізм – це система органів держави, «за допомогою яких вона здійснює державну владу і реалізує свої функції» [5, с. 66]. Але не можна не погодитися із В. Сухоносом, який звертає увагу на те, що звуження поняття державного механізму лише до апарату держави не дає остаточної відповіді на запитання про зміст поняття державного механізму, оскільки науковці не мають єдиної думки щодо того, які саме органи державної влади утворюють її апарат. Разом з цим автор наголошує на тому, що і державний механізм, і його складова – державний апарат можуть розглядатися як система функціонування органів, установ та організацій, практична реалізація ними функцій держави [6, с. 19].

У нашому ж розумінні головною суттю механізму держави, передусім, є безперервна та тісна взаємодія державних органів і установ, що створені та функціонують задля досягнення завдань держави та виконання його функцій. Треба визнати, що дієвість державного механізму прямо залежить від безперервного і правомірного функціонування системи державних органів та установ і злагодженості їх взаємодії між собою.

Так, правильним вважаємо зауваження науковців М. І. Абдуллаєва і С. О. Комарова про те, що кожен державний орган виконує певні завдання, є «природним пасом» загального державного механізму, в якому всі органи діють узгоджено [7, с. 20].

Визначаючи місце Державної фіскальної служби України у державному механізмі, необхідно відмітити те, що єдиний фіскальний орган доходів і зборів є дуже важливим органом у системі державного апарату та невід'ємним складовим елементом українського державного механізму, оскільки взаємодіє у ньому з іншими державними органами і установами, по-перше, як центральний орган виконавчої влади,

який наділений владними повноваженнями та здійснює управління у державі та суспільстві, по-друге, як орган, що здійснює реалізацію відповідної державної політики та вносить пропозиції щодо її формування; по-третє, як державний орган, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України, по-четверте, як орган спеціальної галузевої компетенції, зокрема з питань податкової, митної політики та політики у сфері адміністрування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

З приводу особливості місця органів виконавчої влади у системі суб'єктів адміністративного права ми повністю підтримуємо позицію А. С. Спаського. Адже згаданий автор говорить про те, що, по-перше, органи виконавчої влади є основними (після Президента України) функціонально-галузевими носіями виконавчої влади в державі і статус органу виконавчої влади закріплюється за ними в нормативному порядку; по-друге, є найважливішою складовою органів державного управління і державного апарату в цілому (як відомо, державний апарат, крім органів державного управління, поєднує управлінські структури законодавчої влади, органи правосуддя, прокуратури та інші державні органи); по-третє, вони об'єднані єдиним керівництвом і підпорядкуванням, внаслідок чого діють узгоджено і цілеспрямовано; по-четверте, кожен з органів даної системи наділений державою специфічною компетенцією у сфері державного управління і реалізації виконавчої влади; по-п'яте, система органів виконавчої влади справляє регулюючий вплив на всі сфери державного і суспільного життя; по-шосте, в рамках своєї компетенції органи виконавчої влади самостійні в організаційному та функціональному відношеннях; по-сьоме, здійснюється специфічний вид державної діяльності, яка за своїм юридичним змістом є виконавчо-розпорядчою [8, с. 135].

Звісно, в системі вітчизняного державного механізму Державна фіскальна служба України, як центральний орган виконавчої влади, активно та плідно взаємодіє з різними державними органами усіх гілок влади, проте найбільш тісний зв'язок єдиний фіс-

кальний орган при здійсненні своєї виконавчо-розпорядчої діяльності має із Міністерством фінансів України, оскільки цей орган здійснює формування державної податкової політики та державної митної політики, які реалізовує єдиний орган доходів і зборів та вносить пропозиції щодо їх формування.

Важко переоцінити роль Державної фіскальної служби України в системі державного механізму, адже діяльність Державної фіскальної служби України спрямована на забезпечення та підтримання якісного та динамічного розвитку пріоритетних та стратегічних напрямків нашої держави, а саме консолідації фінансових ресурсів держави, підтримання її економічної стабільності, покращення інвестиційного клімату в країні з метою підвищення показників залучення іноземних інвестицій у вітчизняні галузі держави, а також забезпечення сприятливих умов для виконання платниками податків, зборів та інших платежів свого податкового обов'язку, підвищення обізнаності серед населення податкового і митного законодавства та законодавства у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також боротьба з порушеннями норм цих законодавств.

Як висновок до вищевикладеного, варто погодитися із І. Санжаревською, яка вказує на те, що місія органу доходів і зборів полягає в тому, щоб адмініструвати податки, збори, митні платежі та єдиний соціальний внесок, надавати послуги громадянам і бізнесу та, як наслідок, забезпечувати наповнення дохідної частини бюджету, створювати умови для розвитку підприємництва й міжнародної торгівлі [9, с. 50]. При цьому, автор впевнена, що сучасні технології, наукові розробки та зарубіжний досвід є складовими функціонування єдиного фіскального та митного органу. Однак необхідно зауважити, що окреслені автором складові є невід'ємними та нероздільними складовими функціонування єдиного фіскального та митного органу, та саме у безперервній та тісній взаємодії між собою вони призведуть до ефективного результату функціонування згаданого органу.

Поряд з цим, Р. Сазонов влучно, на наш погляд, акцентує увагу на тому, що євро-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання щодо напрямків діяльності Державної фіскальної служби України, окремо виділено та проаналізовано основні завдання єдиного органу доходів і зборів при здійсненні державної податкової справи та при здійсненні державної митної справи, а також досліджено роль та місце Державної фіскальної служби України у державному механізмі.

SUMMARY

The article deals with the issue of fiscal activities of the State Service of Ukraine, separately identified and analyzed the main tasks of a single revenue authority and duties in the exercise of state tax cases and during the state customs and investigated the role and place of the State Fiscal Service of Ukraine in the state mechanism.

пейський тренд, який активно реалізується в Україні силами єдиного фіскального органу – це орієнтація на сервіс, зменшення податкового тиску, відмова від безпідставного втручання у діяльність підприємців, припинення шахрайських дій в оподаткуванні, лібералізація правил та умов ведення бізнесу в Україні [10, с. 56].

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що Державна фіскальна служба України створена задля встановлення економічного правопорядку та захисту економічних інтересів України.

Література

1. Положення про Державну фіскальну службу України / затв. Постановою Кабінету Міністрів України : від 21.05.2014 р., № 236 // Урядовий кур'єр. – 2014. – 08 липня. – № 120.
2. Митний кодекс України : Закон України : від 13.03.2012 р., № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
3. Податковий кодекс України : Закон України : від 02.12.2010 р., № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Шулатова І. С. Щодо поняття та основних завдань Міністерства доходів і зборів України / І. С. Шулатова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи фор-

мування в Україні: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16-17 лютого 2013 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 172-174.

5. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учеб. / Спиридонов Л. И. – М.: Б. и., 1995. – 300 с.

6. Сухонос В. Поняття і сутність державного механізму в Україні і місце прокуратури в його структурі / В. Сухонос // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 18-24.

7. Позняков С. П. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері погашення податкового боргу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С. П. Позняков ; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2007. – 21 с.

8. Спаський А. С. Органи виконавчої влади у системі суб'єктів адміністративного права / А. С. Спаський // Сучасні проблеми правової системи України : збірник матеріалів IV Міжнародної наук.-практ. конф. (22 листопада 2012 р.). – Вип. 4. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. – С. 135-138.

9. Санжаревська І. Ми закладаємо основу для розвитку в державі стратегічного прогнозування / І. Санжаревська // Вісник Податкової служби України. – 2013 (червень). – № 21. – С. 50-53.

10. Сазонов Р. Уроки європейського тренду / Р. Сазонов // Вісник Податкової служби України. – 2013 (червень). – № 21. – С. 54-56.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію "Сучасна судова психологія: теоретичні засади та прикладні аспекти", підготовлену кандидатом юридичних наук Черновським О.К.

БАСАЙ В. Д. - доктор юридичних наук, професор, декан Івано-Франківського факультету Національного університету «Одеська юридична академія», академік Академії наук вищої освіти України, Заслужений юрист України

Роль психології у правозастосовній діяльності завжди становила підвищений інтерес для науковців усіх систем права. Саме психологія уможливує якісніше застосування норм матеріального та процесуального права, дозволяючи цим самим встановити об'єктивну істину в конкретній справі.

Дана робота узагальнює комплекс психолого-правових проблем у процесі взаємовідносин судді з прокурором, адвокатом, свідком та іншими учасниками кримінального провадження, надає функціонально-психологічний аналіз здійснення інформаційно-пошукових та комунікативних слідчих (розшукових) дій, досліджує їх проблемні аспекти.

Автор також надає рекомендації щодо підвищення ефективності психологічного забезпечення судової діяльності шляхом вдосконалення професійно-психологічного підбору, адаптації та атестації суддівських кадрів і працівників суду.

Монографія починається з огляду методології судової психології, далі автор розкрив сутність судової діяльності як складової соціальної системи та особливого виду державної діяльності, пізнавальну, конструктивну та виховну складові психологічної структури судової діяльності, визначив особливості формування внутрішнього переконання судді, вплив когнітивних ілюзій тощо.

Чинниками впливу на взаємодію судді з прокурором автор визнав наявність в останнього унікального набору владно-роз-

порядчих інструментів, «засуджувальну психологію» як набір переконань та установок прокурора, спрямованих на підтримку його позиції щодо необхідності засудження особи, вказав її причини.

Адвокат є учасником кримінального провадження, процесуальна діяльність якого спрямована на реалізацію засади змагальності, і має особливе значення не тільки для свого підзахисного, але й для кримінального провадження в цілому, у зв'язку з чим автор наголошує на необхідності співпраці як невід'ємній частині професійної відповідальності адвоката. Проблемним дослідник визнав спосіб оплати праці адвокатів, прив'язаний до тривалості кримінального провадження, що суперечить базовому розумінню етики та інтересам клієнта.

Науковець наголосив на особливій ролі і певній вразливості слідчого як невід'ємній ланці системи кримінальної юстиції, котрий перебуває під впливом «засуджувальної психології», тиску ієрархічно-структурованих організацій, обмежень, пов'язаних з перебуванням на військовій чи спеціальній службі тощо.

У процесі взаємодії судді з обвинуваченим дослідник звернув увагу на проблемі визначення правдивості зізнання як одного з найпотужніших аргументів для судді. Важливим, на думку автора, є діагностування брехні в показаннях обвинувачених, для боротьби з якою він запропонував використання системи контент аналізу різних критеріїв.

Рецензії, коментарі

Роль навідних запитань під час допиту, на думку науковця, явно недооцінена, тому судді доцільно регулювати рівень допустимості таких запитань, вразливість допитуваного до них тощо.

Показання потерпілого автор пропонує сприймати найбільш критично, що зумовлено найвищою їх помилковістю через враження сприйняття, зумовлене перебуванням останнього в епіцентрі злочину.

Дослідник пропонує зробити участь експерта в суді обов'язковою, особливо у тих справах, де в основу вироку кладуться лише показання свідка. Свої висновки обґрунтовує тим, що судді й присяжні не володіють науковими знаннями щодо процесів пам'яті, а тому їм не приділяють велику увагу факторам, які впливають на пам'ять. У свою чергу, показання експерта-психолога збільшують критичність сприйняття показань свідків суддею та присяжними, зменшують покладання останніх на впевненість свідка.

Впізнання, на обґрунтоване переконання автора, перебуває під серйозним впливом методів проведення впізнання, які повністю контролюються та використовуються на

власний розсуд органами досудового розслідування. Тому науковець пропонує внести зміни в ст. 228 КПК України у частині скасування вимоги щодо одночасного впізнання, замінивши на почергове, та попереджати свідка чи потерпілого про можливу відсутність злочинця в шерензі для впізнання.

На думку автора, залишається недооціненим вплив намірів підозрюваного на процес проведення слідчих (розшукових) дій, хоча їх вивчення та виявлення могли б економити слідчо-оперативні сили та засоби. Цікавими є погляди автора і на інші аспекти проведення слідчих (розшукових) дій.

Робота виконана на високому науковому рівні, є об'єктивною, системною, точною, об'єднує більшість сучасних наукових розробок з досліджуваної проблематики.

Вважаю монографію «Сучасна судова психологія: теоретичні засади та прикладні аспекти», підготовлену Черновським О.К., належним науковим дослідженням і рекомендую її до опублікування у вигляді окремого видання.

Міжрегіональну Академію управління персоналом (МАУП) створено 1989 року як недержавний вищий навчальний та науково-дослідний заклад. МАУП готує фахівців за 32 спеціальностями та 98 спеціалізаціями. Академію акредитовано за всіма ліцензованими спеціальностями з правом видачі дипломів про вищу освіту державного зразка.

Академія управління персоналом – це найбільший гуманітарно-економічний вуз України (більш ніж 40 тисяч студентів з 25 країн світу), у складі якого діють Президентський університет (м. Київ); Всеукраїнський університет (інститути, філії та відділення в усіх регіонах України); Закордонні філії. Випускники Академії отримують дипломи про вищу освіту державного та міжнародного зразка з присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра.

Удосконалюючи систему освіти та задовольняючи потребу у фахівцях, Міжрегіональна Академія управління персоналом здійснює навчання за денною, вечірньою, заочною (у тому числі дистанційною) формами. Для учнів старших класів відкрито Академічний ліцей, Економіко-правові технікуми, Підготовче відділення. У структурі Академії – Міжнародний бібліотечно-інформаційний центр ім. Ярослава Мудрого. Для бажаючих отримати науковий ступінь діють Аспірантура та Докторантура.

Президентський університет МАУП засновано 1999 року. У здійсненні цього міжнародного освітнього проекту сьогодні беруть участь представники понад 50 країн світу. У складі Президентського університету діють: Інститут міжнародної економіки та інформаційних технологій імені Святої Великої княгині Ольги, Українсько-Російський інститут менеджменту та бізнесу ім. Богдана Хмельницького, Українсько-Азербайджанський інститут соціальних наук і самоврядування Г.А. Алієва, Міжнародний підготовчий інститут ім. Великого князя Святослава Хороброго, Інститут права ім. князя Володимира Великого, Українсько-Арабський інститут міжнародних відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, Інститут підготовки наукових кадрів та бізнес-освіти, Телеуніверситет.

Наше кредо:
TANTUM POSSUMUS, QUANTUM SCIMUS.
МИ СТОЛЬКИ МОЖЕМО, СКОЛЬКИ ЗНАЄМО.
(Ф. Бекон)

МАУП

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ІНСТИТУТ ПРАВА

ім. князя Володимира Великого

МАУП 20 років!

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ДЕРЖАВНА ЛІЦЕНЗІЯ МОН УКРАЇНИ АВ № 048032 ВІД 10.04.06

ІНСТИТУТ ПРАВА ім. князя Володимира Великого

ГОТУЄ ФАХІВЦІВ

за напрямом «Право»

спеціальністю «Правознавство»

спеціалізаціями:

- Комерційне та трудове право»
 - Фінансове та банківське право»
 - «Міжнародне комерційне право»
- спеціальністю «Правоохоронна діяльність»
- спеціалізацією:

- «Безпека діяльності організацій та установ»

КАФЕДРИ ІНСТИТУТУ

- Історії та теорії держави і права
- адміністративного права
- фінансового та банківського права
- цивільно-правових дисциплін
- міжнародного права та порівняльного правознавства
- трудового та комерційного права
- правоохоронної діяльності

У СКЛАДІ ІНСТИТУТУ

- криміналістична лабораторія
- чотири юридичні клініки

НАУКОВІ ШКОЛИ

- «Актуальні проблеми кримінального права та процесу»
- «Методологічні проблеми правової культури, правосвідомості та правового виховання молоді»

Освітньо-кваліфікаційний рівень	Базова освіта	Термін навчання
Бакалавр	Повна загальна середня	денна – 4 роки заочна – 4 роки 6 міс.
	На базі технікуму МАУП	денна – 2 роки заочна – 2 роки 3 міс.
Спеціаліст	Бакалавр напрям «Право»	денна – 1 рік заочна – 1 рік 3 міс.
	Спеціаліст, магістр (іншого напрям)	заочна – 2 роки 6 міс. (перепідготовка)
Магістр	Бакалавр напрям «Право»	денна – 1 рік заочна – 1 рік 6 міс.

Професорсько-викладацький склад:

10 докторів наук та професорів,

35 кандидатів наук.

Багато фахівців успішно поєднують викладання навчальних дисциплін з науково-дослідною роботою, вони є відомими вченими, керівниками наукових колективів.

КОНКУРСНИЙ ВІДБІР ВСТУПНИКІВ НА І КУРС ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ЗА СЕРТИФІКАТАМИ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ, ОТРИМАНИМИ ВСТУПНИКАМИ В ПОТОЧНОМУ РОЦІ

Прийом на старші курси за результатами фахового вступного випробування

Випускники одержують

- диплом про вищу освіту державного зразка,
- диплом, оформлений відповідно до міжнародних вимог, що надає можливість продовжити навчання та роботу за фахом у провідних країнах світу.

Випускники зможуть працювати

- у судових, правоохоронних органах і правозахисних організаціях (прокуратурі, органах внутрішніх справ, органах державного управління, установах юстиції);
- на підприємствах і в підприємницьких структурах усіх форм власності;
- у міжнародних організаціях;
- у навчальних і наукових закладах;
- у адвокатурі, нотаріаті;
- в охоронних структурах організацій та установ.

ВИЩА ОСВІТА В МАУП

Для вступу до МАУП необхідно подати:

- заяву на ім'я ректора Академії із зазначенням обраної спеціальності, відділення та форми навчання;
- оригінал документа про освіту (з додатком до атестата чи диплома);
- сертифікати Українського центру оцінювання якості освіти;
- шість фотокарток (3x4);
- медичну довідку за формою 086-У;
- паспорт або свідоцтво про народження;
- військовий квиток або приписне посвідчення (для денної форми навчання);
- довідку з місця роботи (для тих, хто працює);
- копію платіжного документа.

Форми навчання в МАУП:

денна, вечірня, заочна (у т.ч. дистанційна – з використанням Internet- та мультимедійних технологій).

Кадрове агентство МАУП

сприяє випускникам у працевлаштуванні, організовує стажування за кордоном.

ЄДРПОУ 00127522, п/р. № 26004300289901 в ВАТ «Сведбанк» МФО 300164

АДРЕСА ПРИЙМАЛЬНОЇ КОМІСІЇ:

03039, Київ, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Тел.: 0 (44) 490-95-05, 494-47-47

Факс: 0 (44) 524-95-11

www.maup.com.ua

e-mail: iapm@iapm.edu.ua

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 4, 2015

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 30.06.2015 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 20,9
Тираж 1200. Зам. № 609

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76